

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI'DA BORSA VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

HAZIRLAYAN
MELİS MİHRACE BARUT

DANIŞMAN
DOÇENT DOKTOR ABDURRAHİM FAHİMİ AYDIN

MALATYA, 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI'DA BORSA VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ.DR. ABDURRAHİM FAHİMİ AYDIN

HAZIRLAYAN

MELİS MİHRACE BARUT

Jürimiz tarafından 25 Temmuz 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans Tezi oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvan ve Ad Soyadı

1. Doç.Dr.Abdurrahim Fahimi AYDIN
2. Prof.Dr. Ahmet UĞUR
3. Doç.Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ

İmzası

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun..... Tarih ve
..... Sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof.Dr. Mehmet KUBAT

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Osmanlı’da Borsa ve Sosyal Hayata Etkileri” isimli bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı bir yönetime başvurulmadan tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun şekilde belirtilenlerden oluştuğunu onurumla doğrularım.

Melis Mihrace BARUT

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin üç yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2019

Melis Mihrace BARUT

ÖZET

“Osmanlı’da Borsa ve Sosyal Hayata Etkileri” başlıklı bu çalışmada 19.yüzyılı etkisi altına alan borsa konusunu incelenmeden önce, ilk bölümde Osmanlı ekonomisi genel bir çerçevede incelenmiştir. 16.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar Osmanlı’nın ekonomi anlayışı, iktisadi alandaki temel kavramları ve kurumları üzerinde durulmuştur. Daha sonra 19.yüzyılın genel değerlendirmesi yapılmış ve Batılılaşma sürecine giren devletin bu süreçte yaptığı mali ve idari düzenlemeleri incelenerek finansal piyasalarda yapılan borçlanmaların başlangıcı araştırılmıştır. Üçüncü bölümde borsaların Avrupa’daki ilk örnekleri, Osmanlı Devleti’nde ilk ortaya çıkışı, resmi olmayan Galata Borsası ve 1874 yılında yayınlanan nizamname ile resmi bir kimlik kazanan Dersaadet Tahvilat Borsası incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise borsanın sosyal hayata etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı’da Borsa, 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi, Galata Borsası, Dersaadet Tahvilat Borsası

ABSTRACT

In this study named “The Stock Market in Ottoman Empire and Its Impacts on Social Life”, before reviewing the stock market issue which influenced 19th century, the economy of Ottoman has been reviewed in the first part within the general framework. From 16th century to 18th century, within the economic conception of Ottoman, it was dwelt on the fundamental phenomenons and foundations in economic field. Later on, the general assessment of 19th century was carried out and it was researched the beginning of borrowings in financial markets by probing the amendments which the state that was undergoing to westernization process made in this period. In third part, the preliminary examples of the stock markets in Europe, their first emerging in Ottoman Empire, the unofficial Galata Stock Market and Dersaadet Bonds Stock Market which gained an identity with an ordinance issued in 1874 were reviewed. In the last part of the study, it has been dwelt on the influences of Stock Market on social life.

Key Words: The Stock Market in Ottoman, 19th Century Ottoman Economy, Galata Stock Market, Dersaadet Bonds Stock Market.

İÇİNDEKİLER TABLOSU

TEZ ONAY BELGESİ.....	i
ONUR SÖZÜ.....	ii
BİLDİRİM.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
1.GİRİŞ.....	1
2.OSMANLI EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	2
2.1. Temel Kavramlar, Kurumlar ve Süreçler: 16.-18. Yüzyıl.....	6
2.2. Geçiş Dönemi Osmanlı Ekonomisi: 19. Yüzyıl	17
2.2.1. 19. Yüzyılda Mali ve İdari Düzenlemeler.....	22
2.2.2. Ekonominin Dışa Açılması ve Borçlanmanın Başlaması.....	26
3. OSMANLI'DA BORSA.....	34
3.1. Avrupa'da Finansal Piyasaların Oluşumu.....	35
3.2. Osmanlı'da Finansal Piyasaların Oluşumu.....	42
3.3. Galata Borsası (1830-1873)	54
3.4. Dersaadet Tahvilat Borsası (1874-1928)	74
4. OSMANLI'DA BORSANIN SOSYAL HAYATA ETKİLERİ	99
5. SONUÇ.....	109
EK 1: Galata Borsası'nın Düzenlenmesine Yönelik Hazırlanan Taslak.....	112
EK 2: Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi.....	135
KAYNAKÇA.....	149

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde finansal piyasaların ve etkilerinin inceleneceği bu çalışmada özellikle üzerinde durulması gereken bazı konular vardır. Avrupa ülkelerine kıyasla finansal sistemi daha geç oluşan imparatorluğun, bu sürece neden geç girdiğinin anlaşılabilmesi için çalışma içerisinde 19.yüzyıl öncesini de incelemek gerekmiştir.

Osmanlı'nın finans sistemini oluşturan etmenler şunlardır: 19.yüzyıl öncesi ekonomik durum, 19.yüzyılda ekonomi alanında yapılan değişiklikler, 19.yüzyılda devletin mali durumu ve idari yapısı, 19.yüzyılda dış borçlanmalar, kurulan banka ve işletmelerdir. Finansal hayatı açıklayabilmek için bu konuların incelenmesi gerekmektedir çünkü hepsi bir bütün olarak Osmanlı finans sistemini oluşturmaktadır.

Avrupa ekonomisinin sınırlarını genişletmeye başlaması 16.yüzyıla denk gelmektedir. Denizaşırı keşifler ile yeni pazarlara ulaşan Avrupa ülkeleri ekonomik anlamda genişleme ve canlanma yaşamışlardır. Nüfus ve üretimin birbirlerine paralel şekilde arttığı süreçte para kullanımı da yaygınlaşmıştır.

Avrupa'da yaşanan canlanma döneminde Osmanlı ekonomisi ise mali bunalım içerisine girmeye başlamıştır. Tımar sisteminden eskisi gibi verim alınamayan bu dönemde sipahi ordularının etkinliğinin azalması, taşradan gelen gelirlerin yetersizliği ve hazinenin artan parasal ihtiyacı nedeniyle devlet tarımsal artığın doğrudan hazineye aktarılması için yollar aramaya başlamıştır.

17.yüzyıla gelindiğinde ise sultanların yetersizliği, merkezi otoritenin gerileyişi, mali sorunlar, yerel ayaklanmalar, eyaletlerde dengelerin sarsılması, Batı ülkelerinin iktisadi anlamda ülkeye sızmaları Osmanlı Devleti için tehlikeli bir durum haline gelmiştir.

16.yüzyılda başlayan mali sorunlar 17 ve 18.yüzyıllarda Osmanlı mali yapısını derinden etkileyecek sonuçlar doğurmuştur. Savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler merkezi bir ordu ihtiyacını göz önüne sermiştir. Bu ihtiyaç ise maliyeye büyük bir yük getirmiştir. Bunun yanı sıra da tımar sisteminin çözülmesine neden olmuştur. Tımar sisteminin çözülmesi ise dolaylı olarak klasik Osmanlı sosyoekonomik yapısını, maliyesini ve vergi sistemini sarsmıştır.

Geçiş dönemi olarak bilinen 19.yüzyıla gelindiğinde ise isyan ve savaşlarla başlayan sıkıntılar, ekonomik yönden mali düzenlemeler, borçlanma girişimleri, para politikasında yenilikler, yatırım ve altyapı faaliyetleri, yeni ekonomik alan arayışları gibi gelişmelerle devam etmiştir.

Bu yüzyılda Batı'nın artan gücü, taşradaki âyan ve Balkanlardaki bağımsızlık hareketleri nedeniyle Tanzimat yönetimi tarafından reform hareketleri başlatılmış ve II.Abdülhamit ile İttihat ve Terakki dönemlerinde de reformlara devam edilmiştir.

Reform hareketleri sürecinde bütçe açıkları da artık önlenemez büyüklüğe ulaşmıştır. İlk etapta dış borçlanmalardan kaçınılsa da mutlak son Kırım Savaşı esnasında gelmiştir ve dış borç alınmıştır. Dış borçlanma ile sorunlar çözülmeye çalışılmadan önce farklı yollar denenmiştir. Devlet gelirleri kiraya verilmiş, Galata bankerlerinden borçlanılmış ve madeni para üzerinde tağşiş yapılmıştır. Saydığımız yöntemlerle de ihtiyaç duyulan paraya ulaşamayınca kaime ihracı dönemi başlamıştır. Kaime ise iç borçlanma demektir. Osmanlı'da finansal piyasaların oluşumunu tetikleyen iki önemli etken ise iç ve dış borçlanmalardır.

2. OSMANLI EKONOMİSİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Tarihçiler, Osmanlı Devleti'ni iktisadi ve sosyal tarih açısından incelerken, dört safhada inceledikleri siyasi tarihin aksine, iki safhada incelemişlerdir. Türk ve İslam devletlerinden miras kalan yapının sürdürüldüğü ve 19. yüzyıla kadar devam eden dönemi “Klasik Dönem” olarak adlandırmışlardır.

Klasik Dönem ise oluşma, olgunlaşma ve esnekliği kaybetme dönemleri olarak üç döneme ayrılmıştır. 1600'lü yıllarda başlayıp iki yüz yıl kadar süren esnekliği kaybetme dönemi beraberinden yenileşme/modernleşme ihtiyacını getirmiştir. Batılılaşma Dönemi olarak da adlandırılan süreç başlamıştır ve çöküş döneminde de bu süreç devam etmiştir (Tabakoğlu, 1986:193).

Osmanlı'da iktisadın belirleyici bir konumu yoktur. Yani iktisat, geneli belirleyen, yönlendiren ve şekillendiren bir unsur olarak kabul edilmemiştir. Var oluş bilincine dayalı, bir bilginin ürettiği, bir ahlakın şekillendirdiği hukukun içinde oluşan, bir siyasetin doğal ve mecburi bir sonucudur (Davutoğlu, 2001:7).

Osmanlılar yalnızca ekonomik kaynakları ve üretim faktörlerinin kontrolünü elinde tutmaya çalışmıştır. Ekonomiyi bizzat yönetmemiş, içinde bulunmamıştır. Ancak kurduğu sistem içindeki elitlerine, kontrolü ellerinden bırakmamalarını kesin bir talimatla bildirmiştir. Üretim faktörlerinin mülkiyetini, dağılımını ve piyasadaki tedavülünü kontrol etmeye çalışmıştır. Ayrıca 18. yüzyıla kadar da iktisadi faaliyetlere devlet girmemiş, üretime katılmamıştır (Genç, 2001:4). Osmanlı Devleti'nin yapısı ve organizasyonunu bir cümle ifade etmek gerekirse, devlet siyasette askeriyede merkezîyetçi olup, iktisatta ve idarede ise adem-i merkezîyetçi bir duruş sergilemiştir diyebiliriz (Zaim, 1996:32).

Klasik Dönem'de devlet, birçok iktisadi fonksiyona sahip olmuş ve hedefler belirlemiştir. Ancak hiçbir ekonomik gelişme amacı gütmemiştir. Genellikle siyasi, askeri, dini ve mali hedef ve düşüncelerle iç içe bulunmuştur. Bu durumun en önemli belirtisi, iktisadi kararları alan veya uygulayan organların aslında iktisat dışı alanlarda görevli olan organlar olmasıdır. Kazasker, Kadı, Defterdar, Darphane Nazırı, Gümrük Emni, Divan Beylikçisi gibi çalışanların, diğer işlerinin arasına serpiştirilmiş olan iktisadi kararların alınması bir tür ek iş gibi yapılmıştır. İktisadi fonksiyonların,

bürokratik organizasyonda yer bulamaması Osmanlı'ya özgü bir nitelik de değildir. Günümüzde parasal ilişkilerin, pazar ilişkilerinin giderek genişlemesi ve derinleşmesi nedeniyle iktisadi olaylar diğer toplumsal ilişkilerden bağımsız bir kimlik kazanmıştır. (Genç, 1989:175-176).

Osmanlı iktisat sisteminin kaynağı araştırıldığında görülmüştür ki, üç ana kaynaktan harmanlanmış bir sistem oluşturulmuştur. Bu kaynaklar Eski Anadolu Uygarlıkları, Türkistan tecrübesi ve İslam ekonomisidir. İlkelerin ve kurumların oluşturulmasında İslam ekonomisinin ve İslam devletlerinin etkisi büyüktür. Özellikle Selçuklular, İlhanlılar, Eyyübiler, Memlükler ve Anadolu Beylikleri bunların en yakınlarıdır. Osmanlı'da mevcut kurumlar olan ikta-tımar, mukataa, fütüvvet-ahilik-esnaf, hisbe-ihtisab gibi kurumların da İslam devletlerinden tevarüs edildiği bilinmektedir (Tabakoğlu, 1996:17).

Osmanlı yöneticileri yüzyıllar boyunca yavaş yavaş inşa ettikleri sistemin iktisadi açıdan büyümeyi sağlayan, küçülmeyi ve de dağılmayı engelleyen bir sistem olduğuna inanmışlardır. Bunun içindir ki kurdukları sistemi “Devlet-i aliyye-i ebed-müddet” (sonsuz kadar sürecek devlet) olarak nitelendirmişlerdir (Genç, 2016:91).

Osmanlı ekonomisi üretim ve arz yönlü bir ekonomiydi. Fiyat istikrarını sağlamadaki en önemli unsur bunlardı. Sistem küçük üreticiliğe dayanır ve küçük üreticilik dediğimiz de önce ikta sonra tımar sistemine dayanan küçük tarımsal üreticilikti. Küçük üreticiliğin ikinci yönü ise küçük sanayiydi. Sanayi sisteminin temeli olan küçük esnaf, esnaf teşkilatının yönetimindeydi. Üretim devletin değil, kişilerin faaliyet alanıydı ve devletin görevi denetim, adalet ve güvenliğin sağlanmasıydı. Devletin üreticiliğe başlaması Tanzimat'tan sonradır. (Tabakoğlu, 1996:17-18).

Osmanlı Devleti parasal sisteminde Roma ve Bizans'tan, ortaçağın İslam devletlerinden, Moğolların kurduğu İlhanlılardan, İtalyan kent devletlerinden ve elbette İspanyadan yani Akdeniz havzasının tamamının para geleneklerinden etkilenmişlerdir (Pamuk,2017:14).

Bütün bu geleneksel ekonomilerde de görüldüğü gibi, Osmanlı ekonomisi de madeni para sistemine dayanmaktaydı. Bu sisteme göre madeni para eşya olarak, kullanım amacıyla değil mübadele amacıyla talep edilirdi. Para arzı ise mübadele

ihtiyacına cevap verecek seviyedeydi. 1326-1760 yılları arasında Osmanlı hesap parası olan akçenin toplam değer kaybı ortalama olarak %0,2 olmuştur. Bu rakam istikrarlı bir para rejimi olduğunu ve Osmanlı ekonomisinin enflasyonsuz bir ekonomi olduğunun göstergesidir (Tabakoğlu, 1996:24).

Klasik Osmanlı denilen dönem, pre-kapitalist özellikler gösteren bir toplumsal yapıdır. Bu özellikler aynı zamanda Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel unsurlarıdır ve bunlar provizyon (iaşe), fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleridir (Toprak, 2014:222).

İktisadi faaliyete üretici açısından değil de tüketici açısından bakan, ürünlerin mümkün olduğu kadar bol, ucuz ve kaliteli olmasını hedefleyen ilke, provizyonizmdir. İktisadi faaliyetin yegâne amacı, insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır, kar etmek değildir. Üretimin hedefi yurtiçi ihtiyaçların karşılanmasıdır. Esas hedef piyasada mal arzının yüksek olmasıdır. Aynı zamanda ihracatı zorlaştırıcı ve kısıtlayıcı, ithalatı ise kolaylaştırıcı ve teşvik edici niteliği mevcuttur.

İaşe ilkesinin devamlılığı için, üretim ve ticaret üzerinde sıkı bir şekilde uygulanan müdahalecilik benimsenmiştir. Uzun zaman boyunca varlığını koruması ise birden fazla nedene bağlıdır. İlk olarak ekonomide verimliliğin düşük olması ve kısa zamanda artırılmasının mümkün olmamasından dolayı iktisadi politikanın temel taşlarından biri olarak var olmuştur. İkinci nedeni ise, sistem değişikliğine yönelik müdahalelerin, istenenin aksine verimliliği düşürücü etki yapması ihtimalinin yüksekliğidir. Son olarak da ülke içinde ve uluslararası yollarda ulaşım imkanlarının kısıtlı olmasıdır. Ürünlerin nakliyesi hem çok zor hem de çok maliyetlidir. Bu şartlar altında iaşe ilkesinin benimsenmesi aslında kaçınılmaz olmuştur. Bu ilke Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesidir (Genç, 1989: 177-180).

İaşe ilkesi birkaç yüzyıl boyunca devam etmiş ve öylesine yerleşmiştir ki gelenekçilik ilkesinin doğmasına sebep olmuştur. Gelenekçilik ilkesi ise, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yüzyıllar boyunca ilmek ilmek örülerek oluşturulmuş sistemi, dengeleri korumaya yönelik tavırları açıklayan ilkedir. Ortaya çıkan bir değişme eğilimi hemen engellenmelidir. Veya bir değişme gerçekleşiyse ivedilikle eski haline döndürülmelidir. Yani özetle değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hakim olduğu bir ilkedir. Ancak toplumda hiç değişimin yaşanmadığını söylemek de yanlış olacaktır (Genç, 1989: 180-181).

Osmanlı'nın iktisadi görüşünün unsurlarının üçüncüsü ise fiskalizmdir. En genel haliyle fiskalizm, hazineye ait gelirlerin mümkün olduğu kadar artırılması ve ulaştığı düzeyin altına inmesinin engellenmesidir. Devletin bir yandan gelirleri yükseltirken, diğer yandan harcamaları kısma tavrı ile iktisadi kararlarını almasıdır.

Fiskalizm, diğer iki ilke ile bir arada bulunarak Osmanlı ekonomisinde etkili rol oynamıştır. Osmanlı iktisadi dünya görüşü bu üç ilkenin birleşiminden oluşan bir koordinat sistemi içinde oluşmuştur. Bu ilkeler zamana, bölgeye ve alt sektörler göre kimi zaman değişiklik göstermiştir. Fakat Osmanlı iktisadi ilkeler ışığında incelenirse, yapılan işler, uygulamalar ve alınan kararlar daha anlamlı hale gelecektir (Genç, 1989:182-183).

2.1. Temel Kavramlar, Kurumlar ve Süreçler: 16-18. Yüzyıl

Kuruluş döneminden itibaren varlığını duyuran ve 16. yüzyıl boyunca ve sonrasında da Osmanlı toplumuna hakim olan kurumsal yapılar mevcuttur. Bu yapılar kendi mantığı, iktisadi kurumlar, dinamikleri ve çelişkileriyle birlikte en açık ve net biçimde 16.yüzyıl incelenerek anlaşılabilir. Ayrıca devam eden yüzyıllarda meydana gelen değişimleri ve dönüşümleri de anlayabilmek için 16.yüzyıldaki yapıları anlamak gerekir.

Osmanlı toplumsal kuruluşu, 19.yüzyıl öncesinde en merkezîyetçi dönemini 16.yüzyılda yaşamıştır. Merkezi devletin taşra karşısındaki gücü bu yüzyılda doruğa ulaşmıştır. Coğrafi sınırlarını genişletmeyi sürdüren Osmanlı Devleti'nin hem en parlak dönemi hem de dünyanın en büyük ve en güçlü imparatorluğu haline geldiği dönemdir (Pamuk, 2015:31). Bu nedenlerden dolayı çalışmamızda Osmanlı ekonomisi incelenmeye 16.yüzyıldan başlanmıştır.

Sanayi Devrimi öncesinde, her toplumda olduğu gibi Osmanlı'da da ekonomik temel tarımsal faaliyetlere dayanmaktaydı. Nüfusun neredeyse yüzde doksanı kırsal alanda yaşamaktaydı. Bu kırsal nüfusun büyük bir kısmı ise devlet mülkiyetindeki topraklarda çalışıyor ve aile işletmeleri şeklinde tarımla ilgileniyordu. Kırsal nüfusun bir kısmı da aşiretler halinde göçebe olarak yaşıyor ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Nüfusun geri kalan yaklaşık yüzde onluk kısmı ise kentlerde yaşıyor, esnaf loncalarına bağlı olarak zanaatla ve diğer tarım dışı faaliyetlerle meşguldü. Doğrudan üretim yapan esnaf

loncalarının dışında, büyük/küçük tüccarlar ve tefeciler, kentlerde iktisadi faaliyetle uğraşan nüfusun diğer kesimiydi.

Üretime katılan ve vergi veren, “reaya” olarak adlandırılan bu kesimlerin yanında, toplumda devleti temsil eden ve yaratılan ekonomik artığın bir kısmına devlet adına el koyan bir sınıf daha mevcuttu. Genel bir ifade ile “askeri sınıf” olarak adlandırılıyordu (Pamuk, 2015:32-33). Üretime katılmayan bu egemen sınıf üyeleri, Sultan’ın temsilcileri sıfatı ile vergi toplama yetkisini kullanarak devletin ve askeri örgütlenmenin devamını sağlıyordu. Egemen sınıf dört gruba ayrılmaktaydı. Bunlar; mülkiye, kalemiye, askeriye ve ilmiyedir. Mülkiye ve kalemiye, ordunun da desteği ile imparatorluğun genel yönetsel ve mali işlerini yürütüyordu. Taşradaki askeri örgütlenme ise İstanbul’a bağlı olarak yönetimini sürdürüyor, ilmiye zümresi de dinsel alanda tam yetkili idi. Aynı zamanda hukuksal işlere bakıyordu (Kıray, 1993:46).

Devlet aygıtını ayakta tutan, payı hiçbir zaman tam belirleyici olmayan, savaşlardan elde edilen ganimetin dışında, imparatorluğun iktisadi etkinliği idi. Osmanlı’nın ekonomik gücü kaynakların çeşitliliği ve genişliğine bağlı olduğu kadar, devletin genel olarak sürdürdüğü siyasal kararlılık ve güvenliğin de bir sonucuydu. 16. yüzyıl ortalarında, Limni Adası’nda doğmuş yaşlı bir Rum’un, gezgin Belon du Mans’a¹ söyledikleri dönem hakkında bize ışık tutar. “Hiçbir zaman, ada bu denli güzel ekilip biçilmedi ve bundan daha zengin olmadı. Ahalisi de şimdi olduğundan daha fazla görülmedi.” Yaşlı Rum’un anlattıkları yaşadıkları uzun süreli barış ve güven ortamının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Veinstein, 2016:259).

Egemen zümrenin ortaya çıkışı, büyük ölçüde devletin ilk dönemlerdeki fetihçi karakterinin bir sonucudur. Fatihler yani gaziler, ahiler, dervişler ve aşiret ileri gelenleri devleti yönlendiren bir sosyal tabaka oluşturuyorlardı. Fethedilen topraklar ikta sistemi dahilinde fatihlere dağıtılıyordu. Onların ortak mülkü veya devlet mülkü sayılıyordu. Miri mülkiyet kavramı bu durumu açıklamaktadır. Toprağın gerçek sahibi, İslami geleneğe bağlı olarak, devlettir. Köylülere toprağı işleme hakkı, fatihlere de üretimi denetleme hakkı ile gelirden pay alma hakkı verilmekteydi.

¹ Belon Du MANS, Les observations de plusieurs singularites et choses memorables trouves en Grece, Asie, Fudee, Egypte, Arabieet autres pays, Paris, 1588

Fatihler, yani sistemin oturmasından sonra verilen isim ile tımarlı sipahiler, aslında toprak gelirlerinden devlete düşen kısımdan pay alıyordu. Ve Osmanlı'da tımar adını alan ikta sisteminde, Avrupa'daki feodalitenin senyörlerinden farklı olarak, tımarlılar toprağın sahibi değildiler (Tabakoğlu, 1986:209-211).

Osmanlı'nın oluşturduğu devlet düzeninin temel unsurlarını kısaca toparlamak gerekirse; mirî toprak rejimi, millet sistemi, esnaf örgütlenmesi, vakıf oluşumları, belirli bir iktisadi dünya görüşü ve bunların tamamını yöneten bir seçkinler kadrosuydu. Bu başlıklar Osmanlı sisteminin yapı unsurlarıdır. İktisadi dünya görüşünün temelini ise 16.yüzyılda tımar sistemi oluşturmaktaydı (Genç, 2016:75).

16.yüzyılın ortalarında tımar sistemi imparatorluğun büyük bölümünde yaygınlaşmıştı. Ancak Osmanlı merkezi yönetiminin tam olarak yerleşemediği Mısır, Bağdat, Basra gibi eyaletlerde ve Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinde farklı mülkiyet ve toprak düzenleri de ortaya çıkabiliyordu.

Tımar sisteminin yürürlükte olduğu yerlerde devlet, fethedilen toprakların vergi getirebilecek kaynaklarını, yıllık gelir miktarına göre irili ufaklı, dirlik denilen birimlere ayırırdı. En fazla gelir getirenlere has, orta boydakilere zeamet ve sayıları diğer birimlere nazaran daha fazla olan küçük birimlere de tımar adı verilirdi. Padişahın kendisine veya maaşlarına karşılık yüksek devlet memurlarına has ve zeamet gelirleri ayrılırdı. Sipahilere ise bir beratla tımarlara verilirdi.

Sipahiler ve büyük dirlik sahipleri, sorumlusu oldukları dirliklerdeki üretimin ve ticari faaliyetlerin düzenli biçimde yapılmasını sağlamak zorundaydı. Ayrıca tahrir defterlerine işlenen vergi gelirini topluyorlardı. Dirlik sahipleri bu vergi gelirinin bir bölümünü kendi geçimleri için ayırırdı. Kalanı ile 'cebelü' denilen silahlı ve zırhlı askerleri orduya katılmaları için hazırlamakla yükümlüydü. Asker sayısı ise dirliğin büyüklüğüne göre belirleniyordu. 1527 yılının kayıtlarına göre imparatorluk içerisinde yaklaşık seksen bin tımarlı sipahi ve cebelü askerleri mevcuttu. Yüzyılın sonunda ise bu rakamın yüz binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Pamuk, 2015:41-42). Hatta diyebiliriz ki; bütün ülke bir dirlik olarak düşünülürse, padişah da sipahi sıfatı ile kapıkulu askeri besliyordu (Tabakoğlu, 1986:336).

Bu sistem sayesinde büyük miktarlarda nakit harcama yapmadan ya da sikke transferlerine gerek kalmadan imparatorluğun geniş bir askeri gücü bulunuyordu. Ayrıca taşradaki kamu düzeni ise bu sistem sayesinde sağlanabiliyordu. Ancak bu sistem sadece ordunun askeri ihtiyacını karşılayan bir sistem olarak düşünülmemelidir. Devletin dönemdeki temel problemi, düzene sokmuş olduğu ekonomik fazlayı denetlemek, genişletmek ve sürekliliğini sağlamaktı. Bu sistem ile ekonomik fazlayı, tarımsal artışı taşradan devlet hazinesine aktarabiliyordu ve temel problemini tımar sistemi ile çözmeye çalışıyordu (Kıray, 1993:45-49).

Tımar sahipleri hakim bir sosyal sınıf oluşturmuyor fakat tarımın denetimi ve köylülerden oluşturdukları askerlerin eğitimini sağlayacak iktidara ve söz hakkına sahipti. Böylelikle savaş söz konusu olduğunda askerlerin sevki kolay ve hızlı olabilmiştir. Sipahiler üretimin ve gelirin artması için (üretimin ve gelirin artması kendilerine düşen payın da artmasını ifade eder) gerekirse tohumluk veya yemeklik tahıl maddeleri ve nakdi yardımda bulunmuşlardır. Ekilmemiş toprak kalmaması için çalışmışlardır (Tabakoğlu, 1986:345).

Ekonomi, siyasal etmenlerle, ekonomik fazlaya el koyma biçimini katı bir şekilde düzenlemişti. Ekonomik fazlanın, merkezi yönetim ile taşradaki gruplar arasındaki dağılımı sistem içinde kritik bir gerginlik noktasıydı. Devlet, taşradaki grupların ve devlete yakın grupların ellerindeki sermaye birikimini sınırlamaya çalışıyor ve bu sermaye birikimine engel olmak devlet açısından büyük önem taşıyordu. Bu çabası ile denetimini sürdürüyor, ekonomik fazlayı gruplar arasında yeniden bölüştürüyor ve sistemin devamlılığını güvence altına alıyordu. Bu hali ile sistem iyi işliyor ve kendi kendine yetiyordu. Ancak hassas bir sistemdi. Dünya ekonomisi değişmeye başladıkça ve de Avrupa ile ticari ilişkiler arttıkça dengenin bozulması kaçınılmazdı (Kıray, 1993:51-52).

17. yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomisinde meydana gelen köklü değişikliklere paralel olarak, yeni dünya iktisadi dengeleri içinde tımar sistemi önemini yitirmeye başlamıştı. Dünya ekonomisindeki bu değişiklikler; para ilişkilerinin yaygınlaşması, Fiyat Devrimi, savaş teknolojisindeki değişimler, yeni teknolojinin profesyonel ordular gerektirmesi, malî kapitalizmden sınaî kapitalizme geçiş gibi değişikliklerdir.

Kentlerde tarım dışı üretim faaliyetlerini sağlayan lonca sistemiymiş. Tımar sisteminde olduğu gibi, Selçuklu döneminde başlayıp Anadolu’da yaygınlaşan Fütüvvet (güzellik, hoşgörü, tevazu ve özveri gibi erdemlere sahip olma) ve Ahilik felsefesinde olgunlaşan loncalar mevcuttu. Esnaf birliği niteliğindedir ve ciddi bir hiyerarşik yapıya sahipti.

Osmanlı sanayi ve ticaretinin temelini oluşturan esnaf birlikleri rekabete değil iş birliğine dayanıyordu. Karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerini içeriyordu. İş ve çalışma hayatı belli bir disiplin altındaydı. Liberal-kapitalist sistemin aksine herkes istediği mesleği, istediği yerde ve istediği şekilde yapamazdı. Çalışanlar usta, kalfa ve çıraklardan oluşurdu. Esnaf birliği içerisinde yükselmek ise ehliyet ve liyâkata dayalıydı. Yükselme yolunda her şey sıralıydı. Teşkilatın en büyüğü bile keyfi hareket edemez, teşkilat prensiplerine uymak zorundaydı. Esnaflığa başlayan her genç, mesleğinde uzmanlaşmadıkça ve zamanı gelmedikçe bir üst kademeye geçemez ve ayrı dükkan açamazdı (Tabakoğlu, 1986:354-409).

Loncaya bağlı esnafın büyümesine de tımar sisteminde olduğu gibi devlet, engel olacak bir sistem uygulamaktaydı. Sermaye birikimine müsaade edilmiyordu. Loncaların tüketiciyi fiyat yönünden istismar etmemesi, keyfi fiyatlar belirlememesi için “Narh Sistemi” vardı. Lonca üyeleri verilen hammaddeler ve üretim değerleri hakkında sıkı kayıtlar düzenlemekte ve ihtisaba uygun olmayanlar muhtesib ve kadılar tarafından cezalandırılmaktaydı. Muhtesibler aynı zamanda devlet adına vergileri de toplamaktaydı.

Lonca sistemi 19. yüzyıl ortalarına kadar uygulanmaya devam etmiş, tarım dışı faaliyetler gerçekleştirilmiş ve sermaye birikimine engel olan bir yapılanma izlenmiştir. Maddî bağların yanında manevî bağların da söz konusu olduğu bir sistem oluşturulmuştur. Lonca üyeleri için maddî kazanç kadar içinde bulunduğu toplum tarafından benimsenmek ve sevilip sayılmak son derece önemli olmuştur. Bu örgütlenme biçimi, manevî bağları hariç olarak, İtalya’da mevcut olan Collegia olarak bilinen sistem ile aynı şekilde işlemiştir.

16. yüzyılda sermaye birikimine bakılırsa, servet, lonca üyeleri, tımar sahipleri ve sarraf olarak adlandırılan tefecilerin elinde toplanmaktaydı. Bunlara yüksek rütbeli memurları ve askerleri de ekleyebiliriz. Ticaret ve tefecilik, sarraflardan sonra devlet memurları için de cazip hale gelmişti. Ancak devlet bu gibi faaliyetleri sıkı denetime tabi

tutarak ve ağır şekilde cezalandırarak belirli seviyede tutmaya özen gösterdiği için servet sadece sarrafların elinde kalmaktaydı (Eren, 1996:237-239). Sarraflar yani büyük ticareti gerçekleştirenler sosyal durumlarıyla, iş hacimleriyle, sermayeleri ve servetleriyle lonca esnaflarından çok farklılardı. Üst düzey siyasi kişiler de sarraflara katkıda bulunurlardı. Zenginlikleri ise öncelikle lüks ürünlerin ticaretinden sonra da tefecilikten kaynaklanmaktaydı (Veinstein, 2016:273).

Bu yüzyılda, tımar sisteminin hakim olduğu düzende, üretilen ürünlerin büyük çoğunluğu üretildiği bölgede tüketilmekteydi. Ayrıca tarımın hakim olamadığı büyük kentlerin ihtiyacını karşılamak için küçük de olsa ticari faaliyet gerçekleşiyordu. Devlet, tarım ve tarım dışı üretim faaliyetlerini sıkı kurallara bağlamış ancak ticareti teşvik etmiştir. Bu amaçla da kentlerde lonca içlerine bedesten kurmuştur. Kentler arasında ticari yollar yapmış ve yolların üzerinde de kervansaray benzeri derbentler inşa etmiştir (Eren, 1996:239-240).

16. yüzyıl sonlarına kadar, köylüler ve tımar sahiplerinden oluşan, tarım ağırlıklı iktisadi yapı kapitalist birikimin önüne engeller çıkarıyordu. Yüzyılın sonunda da yükselen kapitalizm mevcut toplumsal yapıyı parçalayacak gücü henüz toparlayamamıştı. Mevcut toplumsal yapı değişmedikçe, sermaye birikimi önlenmeye devam edecek, tüccar ve sermayedarların karları kapitalizm öncesi yapılar izin verdiği ölçüde yatırıma yönlendirilecek ve kapitalizmin devrimi gerçekleşmeyecekti. Genişleme sürecini sona erdiren de kapitalist sızramayı geciktiren de teknolojik engeller değil mevcut toplumsal yapı ve sınırlardı (Pamuk, 2015:134).

17. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti artık 16. yüzyıldaki Osmanlı değildi. Fetih hareketleri durması nedeniyle savaş ganimeti de yoktu. Asker sayısı ise 1595'te 48 bin iken, 1652'de 85 bine ulaşmıştı. Böylesine kalabalık ve pahalı bir orduyu da finanse etmek zordu. Tımar sayısı aynı kalırken, tımar alanların sayısı devletin önde gelenlerinin yandaş sayısı arttıkça, artmaktadır.

Devletin temelleri, devlet idaresinde kesinlik ve yetki tanımının ve imparatorluğun başında kendini kabul ettirebilmiş bir otoritenin olmayışından dolayı sarsılmıştı. Ayrıca mali işlerde savsaklama, adliye ve idarede görevlerin alınıp satılması, tımarların fatihlere değil de gözdelere verilmesi gibi durumlar gerilemeyi kanıtlar

niteliktedir. Mali güçlükler nedeniyle yeniçerilere ödemenin gecikmesi hatta bazen hiç yapılmaması da yeniçeri ayaklanmalarına neden olmuştur (Mantran, 2016: 296-297).

Gelişen iktisadi, mali ve toplumsal bunalım tüm Anadolu'yu etkisi altına alan Celâli Ayaklanmaları'nın başlamasına sebep olmuştur. Bu ayaklanma kimi zaman yavaşlayarak kimi zaman hızlanarak tüm 17. yüzyıl boyunca sürmüştür. Merkezi devletin gücü başkentte ve taşrada önemli ölçüde azalmıştır. Meydana gelen iktidar boşluğu ise hiçbir toplumsal ve siyasi güç tarafından doldurulamamıştır.

Uzun, yorucu ve galibiyetle sonuçlanamayan savaşlar malî bunalımları da beraberinde getirmiştir. Ödemelerini alamayan yeniçeriler ayaklanarak vezirlerin kellelerini talep etmiş hatta padişahları tahttan indirmişlerdir. Ek malî gelir sağlamak amacıyla yapılan tağşişler fiyat artışlarına neden olmuş ve İstanbul'un iaşesinde güçlükler yaşanmaya başlanmıştır. 1585 yılında Merkezî Otorite, akçenin ayarını %40 oranında bozarak içindeki gümüş miktarını 0.35 grama düşürmüştür. Sonraki yıllarda ise gittikçe paranın ayarı düşürülmüş, 1595-1603 yılları arasındaki enflasyonun %9 oranına ulaşmasına sebep olmuştur. Kıtliklar ve darlıklar, zaman zaman baş gösteren tifo, kolera ve veba gibi salgın hastalıklarla siyasal ve toplumsal bunalım daha da ağırlaşmıştır (Pamuk, 2015: 140-141).

17. yüzyılda dünyanın en önemli üretici ve tüketicilerinden biri olan imparatorluğun, siyasal ve askerî güçlüklerle eş zamanlı hatta bu güçlüklerin bir sonucu olarak iktisadi ve sosyal durumu kötüye gitmiştir. Askerî giderlerin artışının birçok olumsuz sonucu olmuştur. Paranın değerinde düşme, ek harçlar, olağanüstü vergiler, ayarı düşük para basımı, ödenemeyen aylıklar ve ücretler... Bütün bunlar esnafın ve küçük tacirlerin, tepki göstermeye zaten hazır olan yeniçerilerin ayaklanmasına sebep olmuştur. Özetle sultanların yetersizliği, merkezi otoritenin gerileyişi, malî sorunlar, yerel ayaklanmalar, eyaletlerde dengenin sarsılması, Batılıların iktisadi sızmalarının baş göstermesi 17. yüzyıl ortalarındaki dönemi Osmanlı için tehlikeli hale getirmiştir (Mantran, 2016:309-310).

Osmanlı devlet aygıtı, 16. yüzyıl ortalarına kadar henüz çok çeşitlenmemiş, sistemini oturtabilmiş değildir. Yöneticiler göreceli olarak uzman sayılmazdı ve sayıları da azdır. Bu türden bir devletin savaşları da daha gelişmiş bir devlete kıyasla fazla pahalıya mal oluyordu. 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren de Osmanlı bürokrasisi

gittikçe ağırlaşmış ve barış dönemlerinde bile ekonomiye yük olmuşlardır diyebiliriz. Bunun sonucunda ekonomide esneme payı azalmış ve üreticiler, savaşların getirdiği malî yükü kaldıramaz hale gelmişlerdir. Ayrıca benzer gelişmeler 17. yüzyıl Avrupa devletlerinde de görülmüştür (Faroqhi, 2014:210).

16. yüzyılda başlayan malî bunalım, 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı malî yapısını derinden etkileyecek sonuçları doğurmuştur. Özellikle savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, merkezî ordunun önemini artırmıştır. Bu durum hem Osmanlı maliyesine ağır bir yük getirmiş hem de devlet gelirlerinin büyük bir bölümünün merkezî hazinede toplanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bunun sonucu ise tımar sisteminin çözülmesi olmuştur. Bu eğilim sonucunda klasik Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı, maliyesi ve vergi toplama sistemi hızla çözülmeye uğramıştır. Eskiden beri aslında sistemin içinde olan iltizam sistemi yaygınlaşmaya başlamıştır (Batmaz, 1996:250).

Karşıladığı malî ihtiyaçlar bakımından vazgeçilmez bir metot olarak, birçok devlette uygulanmış olan iltizam usulü, Osmanlı İmparatorluğu'nda da kuruluşunu takip eden yüz yıl içinde ortaya çıkmıştır ve tımar sistemi ile birlikte, hem birbirini tamamlayan hem de birbiriyle çatışan, malî sistemin iki temel ögesi olmuşlardır (Genç, 2016:98).

Osmanlı iktisat tarihinde iç borçlanmanın iltizam sistemi ile başladığı öne sürülebilir. Merkezî bürokrasi ile ücretli askerlerin yürüttüğü, vergilerin nakden alınması ya da nakde çevrilerek merkezi hazineye gönderilmesi ve oradan bu faaliyet gruplarına maaş olarak ödenmesi zorunluluğu ile uygulanan sistem iltizam sistemidir. Bu uygulama nakdî ekonominin öneminin artmasıyla hızla yayılma temposu göstermiştir. Aslında acil nakit ihtiyacını karşılama amacıyla devreye sokulmuş olan bir sistemdir. Bu sistemde vergi kaynağı açık arttırma ile satılırdı. Bu vergi kaynağına mukataa, satın alan girişimciye ise mültezim denirdi. Mültezimler, ihaleye konu olan mukataayı getireceği gelir, neden olacağı masraf ve gelecek kâr hakkında inceleyip bir kıymet belirledikten sonra, devlete bir yıl için ödemeyi kabul edecekleri meblağa dair teklif sunarlardı. Hazine ise en yüksek teklifi verene, genellikle 1-3 yıl için süre için, mukataanın vergilendirme hakkını devrederdi (Çizakça, 1996:223 ve Batmaz, 1996:250)

İltizam sisteminin birtakım beisleri mevcuttu. Mültezimin vergi kaynağını ne kadar süreyle kontrolü altında tutacağı belirsiz bir maddeydi. Bu da mukataanın aşırı bir şekilde sömürülmesine yol açıyordu. Çünkü mültezim, bu belirsiz süre içerisinde,

yatırımının karşılığını en kısa zamanda vergi kaynağından çıkarmaya çalışıyordu. İkinci olarak, sistem hem devlet hem de girişimci açısından risklerle doluydu. Ancak devlet mevcut riskleri yatırımcıya aktarmaya çalışıyordu. Bu işlem şu şekilde gerçekleşiyordu; mukataadan vergi toplama yetkisini açık arttırmaya çıkardığında, girişimciden daha önceden saptanmış bir meblağın ödemesini istiyordu. Bunun karşılığında da mültezimi toplayacağı vergi konusunda özgür bırakıyordu. Ancak bu sistem gelir toplama konusunda oldukça yavaştı. Oysa 1683'te İkinci Viyana Muhasarası hezimetıyla başlamış uzun savaş için devletin büyük miktarlarda gelire acil olarak ihtiyacı vardı. Sistem ise ihtiyaçlara cevap veremiyordu. Ayrıca ekonomiyi ve vergilendirme sistemini tahrip eden bir yapıya bürünmüştü (Çizakça, 1996:224).

İltizam sisteminin tahribatlarına çare bulmak amacıyla malikâne sistemi geliştirilmiştir. Zamanın Başdefterdar'ı tarafından hazırlanan ferman ile Ocak 1695'te yayınlanmıştır. Aslında sistem önceki dönemin olağan bir sonucudur da denilebilir.

Malikâne sistemi ile sık sık değişen mültezimlerin, kârını yüksek tutabilmek için tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame etmek üzere değişmeyen bir mültezimin yönetimine bırakmak amaçlanmıştır. Küçük çiftçiler artan miktarda nakdîleşen vergileri ödeyebilmek için borçlanmak zorunda kalmıştır. Hatta bazıları ihtiyaçları olan tohum, hayvan ve krediyi temin edecek bir koruyucu bulamadığı için tefecilerin eline düşmüştür. Bu durumlara karşılık çiftçiyi tefeciden kurtarmak Osmanlı nizamının hayatî bir problemi haline gelmiştir. Bu problemleri çözmek için uygulamaya koyulan malikâne sistemi, tımar ve iltizam sistemlerinin bir terkibi kabul edilebilir (Genç, 2016:101-102).

Malikâne sistemi ile iltizam arasındaki en belirgin fark, girişimcinin yani mültezimin vergi kaynağını kontrol süresindeydi. İltizamda bu süre belirsiz iken, malikânede mültezimin yaşam süresince (kayd-ı hayat) uzatılmıştı. Sürenin böylesine uzatılmasının karşılığı ise devlete iki ayrı vergi ödenmesiydi. Muaccele ve mal vergileri olarak bilinen bu vergilerden ilki bir kereye mahsus olarak yapılır ve oldukça yüksek rakamlara varan bir ödemeydi. Mal vergisi ise daha mütevazı bir meblağdı ve her yıl ödenmesi isteniyordu. Muaccele açık arttırma ile belirleniyordu. Mal meblağı ise devlet tarafından saptanıyordu (Çizakça; 1996:224).

Sınırları çizilen sistemin gerçeğe uygulanması oldukça farklı şekillerde inkişaf etti. Malikâne sahibi beklendiği gibi mukataayı koruma altına almadı. Vergi kaynağını en

iyi şekilde vergilendirebilecek kişiler, genellikle mukataa çevresinde yerleşmiş, sayıca az olan, zengin ve nüfuzlu adamlardı. Ancak bu mültezimler, iltizam sistemine göre çok daha kolay istismar etme imkanına sahiptilerdi. Bu yapının içinden ise 18. yüzyıl boyunca yavaş yavaş ortaya âyanlar çıkmıştır. Uygulamaya koyulmasından kısa bir süre sonra, Osmanlı Divanı'nda da kabul edilerek, Asya eyaletlerindeki bazı örnekleri de hariç tutularak, malikâne sistemi yürürlükten kaldırılmıştır (Genç, 2016:108-109).

18. yüzyıldaki gelişmeleri ve dönemin ekonomisini 16.yüzyıl ile kıyaslanırsa, 18.yüzyılda devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün epeyce zayıfladığı görülür. Avrupa devletlerinin imparatorluk içerisinde konsolos, tüccar ve kaptan bulundurmaları, mevcut paraları ve istihdam olanakları bu durumun en önemli nedenlerindendir. Eyalet yöneticileri ve hatta Osmanlı tüccarları bu Avrupa temsilcileriyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Vergi olarak topladıkları ürünlerin çoğunluğunu yabancı tüccarlara satmışlardır. 16.yüzyılın tipik eyalet yönetimiyle, bu gibi durumlar kıyaslandığında, ekonomik ve siyasal güç dengesindeki değişme apaçık ortadadır (Faroqhi, 2014:203).

Devlet bütçesindeki açıklar 17. yüzyılın dördüncü çeyreğinden itibaren yaklaşık yüz yıl boyunca taşıtış işlemleri ile kapatılmaya çalışılmıştır. Ek gelir sağlamanın yanında bu işlemin enflasyon gibi olumsuz sonuçları da olmuştur. 1774 Kaynarca hezimetinden sonra karşılaşılan malî sorunların büyüklüğü ile, 1775 yılında Osmanlı maliyesi ilk kez 'Esham' adı verilen bir iç borçlanma sürecini başlatmıştır.

Aslında bu sistem malikâne sistemine çok benzemekteydi. Bu yöntem ile devlet mevcut mukataaları çok sayıda parçaya bölüyor ve her paya düşen yıllık vergi gelirini kayd-ı hayat koşuluyla ve de peşin olarak ödenen bir bedel (muaccele) karşılığında satıyordu. Yani, kişi hayatı boyunca kendisine yılda 100 kuruş gelir sağlayacak bir mukataa payı için, devlete 600 kuruş gibi bir muaccele bedelini peşinen ödüyordu. Malikâne sisteminde vergi gelirinin tümü ömür boyunca alması için satılırken, eshamda sadece mukataanın yıllık kârı yine ömür boyunca alması şartıyla satılıyordu. Kısaca mukataanın yıllık kârı hisselerle ayrılıyor ve daha sonra her hisse malikâne gibi satılıyordu. Artık vergi toplama işini devlet yürütüyordu, malî sistemde bir devletleştirme hareketi başlamıştı. Eshamı satın alan kişi ise ne kadar uzun yaşarsa o kadar kârlı çıkıyordu. Sisteme esham denilmesinin nedeni ise, esham kelimesinin Arapça 'hisse'

anlamına gelen ‘sehm’ kelimesinin çoğulu olmasından dolayıdır (Çizakça, 1996:225 ve Pamuk, 2015:168-169).

Piyasa şartlarına ve eshamın bağlı olduğu mukataanın yıllık gelirine göre değişme göstermek üzere, muaccelenin kaç yıllık gelire karşılık olacağını Defterdarlık her grup esham için ayrı ayrı ilan ediyordu. Örneğin, sistemin uygulanmaya başladığı yıl olan 1775’te İstanbul Tütün Gümrüğü Mukataası’na ait yıllık gelirin 400.000 kuruşluk bölümüne karşılık, her biri 2.500 kuruş yıllık getirisi olan 160 sehimden oluşan ilk grup esham için belirlenen muaccele değeri 5 yıllıktı. Yani 12.500 kuruş ödeyip sehimini satın alan kişi, ölene kadar her yıl 2.500 kuruşluk bir gelir kazanmış oluyordu. Diğer bir deyişle, her yıl 2.500 kuruş faiz ödemesi alacaktı. Bir yıllık değer 5 katı muaccele değeri olarak belirlenmişti. Bu oran zamanla 5,5 – 6 katına yükselmiş hatta bazen 10-12 katına kadar çıkmıştır. Eshamın ihraç haddi de diyebileceğimiz bu oran satışa çıkarılan eshamın hacmine, bağlı olduğu mukataanın verimliliğine, savaş ve barış durumuna göre değişiklik göstermiş ancak hiçbir zaman 5 oranının altına inmemiştir (Genç, 2016:184-185).

Sistemin getirdiği birtakım sakıncalar da kısa sürede fark edildi. Devlet tasarruf sahibinin ölümüyle hisseyi eline geçirip tekrar satamıyor ve aksine yıllık kâr paylarını ödemeye devam ediyordu. Çünkü hisseler üçüncü kişilere genellikle de hisse sahibinin oğluna satışı yapılıyordu. Bu durumun farkına varan devlet, satışlara da vergi koymaya başladı ancak amacına ulaştığı söylenemez.

Tüm bu olumsuzluklarına rağmen esham satışı 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek yaygınlaşmıştır. Esham sistemi zamanla, bugünkü anlamda devlet tahvillerini ortaya çıkarmıştır. Devlet tarafından işletilen bir mukataanın yıllık kârının paylaşılmasını içeren bir senedi satmak ile herhangi bir devlet işletmesine bağlı olmayan senetleri satmak arasında çok büyük bir biçim farkı yoktur (Çizakça, 1996:225-226).

16. yüzyıldan beri, bir yandan kısa vadeli ihtiyaçlar için bir yandan da iltizam düzeninin finansmanı için Osmanlı Devleti sarraflardan faydalanmıştır. Faizle borç veren ve para piyasasındaki işlemlerde uzmanlaşan sarraflar 18.yüzyılda hızla yükselişe geçmiş, büyük sermayedarlara dönüşmüşlerdir. Bu hızlı yükseliş elbette devletin malî bunalımlarıyla, kısa ve uzun vadeli nakit ihtiyaçlarıyla ilişkilendirilmelidir. Ayrıca iltizam ve malikâne müzayedelerini kazananlara, peşin ödemeyi yapabilmeleri için borç

veren, malikâneyi alt birimlere ayırarak vergi toplama sürecinin örgütsel şemasını çizen de sarraflardır (Pamuk, 2015:174-175).

2.2. Geçiş Dönemi Osmanlı Ekonomisi: 19. Yüzyıl

Osmanlı Devleti bu yüzyıl boyunca siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerin yoğun etkisi altında kalmıştır. 16.yüzyılda başlayan sıkıntılar bu yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Siyasi yönden Sırp ve Yunan İsyanları (1821-1829), Mısır ve Boğazlar Sorunu (1831-1841), Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması (1877-1878); sosyal yönden II:Mahmut'un yaptığı yenilikler (1808-1839), Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve I.Meşrutiyet; ekonomik yönden ise mali düzenlemeler, borçlanma girişimleri, para politikasında yenilikler, yatırım ve altyapı faaliyetleri, yeni ekonomik sahaların/girişimlerin açılması gelişmelerine sahne olmuştur. Bu gelişmeler ise özellikle İstanbul ekonomisini yakından etkilemiştir (Buluttekin, 2012:5).

19.yüzyılın (Tanzimat Devri) Osmanlı mali tarihi içerisinde son derece istisnai ve önemli bir dönem olduğunu kısaca özetledik fakat bu kritik ve önemli dönem tarihçiler tarafından yeterince araştırılmamıştır. Bu dönemde Tanzimat yönetimi tarafından başlatılan reformlar, II. Abdülhamid ile İttihat ve Terakki dönemlerinde de devam etmiştir. Başlatılan reform hareketleri ile modern bir malî yapı oluşturulmak istenmiştir (Güran, 2014:313).

Zafer Toprak'a göre Tanzimat, Osmanlı'da birey ve toplumun kristalleşmeye başladığı bir dönemdir. Bireyin can ve mal güvenliğinin önemli hale geldiği, yönetim ile yargı organının ayrıldığı, yerel yönetimlerin pekiştiği bir dönemdir. 'Raiyyet'ten 'vatandaşlığa' geçişin yaşandığı ve 'ahali'nin 'reaya'dan farklı bir sosyal konuma geldiği evredir. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, Osmanlı Hanedanı değil de Osmanlı vatani arayışının olduğu yegâne dönemdir (Toprak, 2014:241).

Tanzimat kelimesinin sözlük anlamı “düzenlemeler” demektir. Bu kelime “tanzim” kelimesinin çoğuludur ve tanzim ise “nizam verme” anlamına gelmektedir. Osmanlı tarihinde 19.yüzyıl ise yapılan reformlar sebebiyle Tanzimat Dönemi / Tanzimat Devri gibi isimlerle anılmaktadır (Çakır, 2012:13).

Batı'nın artan gücü, taşradaki âyan ve Balkanlarda baş gösteren bağımsızlık hareketleri 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisini reforma zorlamıştır. Merkezî yönetim, Batı türü reformları uygulamaya koyarak devletin gücünü ve etkinliğini artırmayı hedeflemiştir. Bu gelişmeler kurumları, toplumsal yapıyı ve iktisadi yapıyı hızla dönüşüme geçirmiştir. Bu süreç ile ortaya 18. yüzyıl Osmanlı'sından çok farklı yapılar çıkmıştır. Ayrıca 20. yüzyıldaki Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi kökenlerini 19. yüzyıl dönüşümlerinde aramak gerekir. Avrupa kökenli kapitalizm ve içteki yapıların karşılıklı etkileşimi elbette 20. yüzyıl Türkiye'sinin temellerinde bulunacaktır (Pamuk, 2015:191-192).

Osmanlı ekonomisinin gelişmesi için ve sanayileşmesi için toplumda, aynı anda birçok düzenlemeyi eş zamanlı olarak yapmak gerekiyordu. Bu düzenlemeler iç ve dış ticaretin gelişimi, tarımda meta üretimine geçiş, tek para sistemine yöneliş, para ve kredi kurumlarının oluşması gibi düzenlemelerdi. Ayrıca iktisadi bütünleşmenin tam anlamıyla sağlanabilmesi için gerekli olan ulaşım ve iletişim ağlarının oluşturulması, ticaret kanunnamelerinden ticaret odalarına yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması da gerekiyordu (Toprak, 2014:234).

Osmanlı ekonomisinde 1800'lü yılların başında, milliyetçilik hareketlerinin neden olduğu ülkedeki isyanlar ve dış ülkelerle savaşlar gibi nedenlerle, zaten var olan malî sıkıntılar iyice derinleşmiştir. II. Mahmut'un (1808-1839) tahta geçmesiyle birlikte reform çalışmalarına başlanmıştır. Başta tarımdan gelenler olmak üzere devlet gelirleri artırılmaya çalışılmıştır. Tarım gelirlerini artırırken eş zamanlı olarak âyanların nüfuzunu azaltmak için çaba harcanmıştır. Bu çabaların en somut olanı ise Tanzimat Fermanı'dır (Eren, 1996:242).

İlk etapta Tanzimat'ın ilanı Osmanlı geleneklerine çok da aykırı bir durum değildi. Tahta çıkışının ardından, üç yüz yıl boyunca her Osmanlı Sultanı, tebaasına adil bir idare biçimi sunacağına dair “adâletnâme” denilen fermanlar yayınlamıştı. Bunlar da tıpkı Tanzimat gibi hatt-ı hümayun biçimindeydi. Fakat Tanzimat'ı sultan adına kaleme alan Mustafa Reşit Paşa, geleneğin dışında, öyle yeni durumlardan söz ediyordu ki, bu yeni esaslar devlet idaresinde kökten değişiklikler vaat ediyordu (İnalçık, 2016:135-136).

Osmanlı İmparatorluğu'nda reformlar Tanzimat Fermanı ile başlamış sayılmazdı. Ancak önceki reform girişimleri Yeniçeri Ocağı'nın engellemeleri nedeniyle genellikle

sonuçsuz kalmıştır. Reformlar Tanzimat ile başlamamış olsa da Babıâli'nin 'gerçek hükümet dönemi' ferman ile başlamıştır. Daha öncelerde sadrazamların otorite kurduğu dönemler olmuştu. Ancak artık sadrazamla birlikte etrafındaki bürokrat kadro da yönetime hâkim olmuştur. Farklı dönemlerde Yıldız Sarayı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti de yönetimde söz sahibi olmuşlardı (Ortaylı, 2017:101).

19.yüzyıl öncesinde denenen yenileşme faaliyetlerinin amacı, zaten kusursuz olduğuna inanılan mevcut sistemi ihya etmektir. Fakat bu yeni çağın, reformlar çağının modeli artık eskide kalan sistemi değiştirmeye yöneliktir. Geçmişe dönme ve onu ihya etme düşüncesi 19.yüzyıla gelindiğinde terkedilmişti (Genç, 2016:88).

Tanzimat Fermanı (Tanzimat-ı Hayriye) bir hatt-ı hümayun şeklinde 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir. Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane'de, yüksek bir kürsüden okunmuştur. Okunduğu mecranın isminden dolayı Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da adlandırılmıştır. İçerdiği ana düşünceler bakımından fermanı beş bölüme ayırmak mümkündür.

Fermanın birinci bölümünde, kuruluşundan itibaren Kur'an'ın hükümlerine ve şariat kanunlarına bağlı olarak hüküm sürmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin kuvvetli ve halkının da refah içinde yaşadığı dile getirilmiştir. İkinci bölümde, son 150 yılda şeriata da kanunlarına da saygı gösterilmediği ve bu sebepten de eski kuvvetin yerini zayıflığın, refahın yerini de fakirliğin aldığı söylenmiştir. Üçüncü bölümünde ise devletin idaresinin iyileştirilmesi ve gücünün artırılması için yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Dördüncü bölümünde yeni kanunların dayandırılacağı genel prensipler sıralanmıştır. Bunlar Müslüman ve gayrimüslim tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması, verginin düzenli usulle belirlenmesi ve toplanması, askerliğin belli bir düzene sokulmasıdır. Son olarak beşinci bölümde de yeni kanunların dayanağı olacak genel prensiplerin gerekçeleri belirtilmiştir (Karal, 1999:7-8).

Tanzimat Devri, tebaanın hakları konusunda önemli bir başlangıç olarak kabul edilmelidir. Köleliğin kaldırılması, Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında eşitlik sağlamak ve yönetilenlerin can, mal ve haysiyetinin korunması hükümleri bu konuda atılan adımların başlangıcıdır. Benzer hükümler 1856 Islahat Fermanı'nda da yer almıştır. Fakat bu konular o zamanki toplumda tartışmalara sebep olmuştur. Dönemin diplomatlarının notlarına bakıldığında ise bu hükümlerin Avrupa devletleri tarafından

istendiği görülmüştür. Sadece Avrupa'nın bu konudaki ısrarı ile değil yenilikçi bürokratların da izlediği politikanın bir sonucudur aslında. Tanzimatçı bürokratlar, eşitlik ilkesini imparatorluğun geleceği için hayati öneme sahip olduğunu düşünüyorlardı (Ortaylı, 2017:105-107).

Tanzimat Fermanı'ndan altı ay gibi kısa bir süre sonra da bir ceza kanunu ortaya konmuştur. Bu durum Tanzimat'ın modern haklar bakımından manasını ve önemini belirten bir harekettir. Ceza kanunnamesinin ardından da kısmen Fransızcadan çevrilen ticaret kanunu çıkarılmıştır.

Tanzimat'tan önce de aslında bu gibi yenilikler gerçekleştirilmek istenmiştir. Ancak sonucunda isyanlar çıkmış, hükümet ve saltanat değişimleri yaşanmıştır. Değişime karşı çıkanlar genellikle imparatorluğun Müslüman tebaası olmuştur. Gerek III. Selim döneminde gerek II. Mahmut döneminde Batılılaşma çabaları kötü karşılanmıştır. Tanzimat ise kendinden önce denenilen yenilik hareketlerinin tekrarı olmadığı için ve yeni oluşumları içerdiği için imparatorluk içinde ve dışında genel bir ilgi uyandırmıştır (Kartal, 1999:10-25).

Fermanın sonunda yer alan “usûl-i atıkayı bütün bütün tağyir ve tecdid” cümlesiyle, bu ıslahat girişimlerinin devrimci karakteri belirtilmiştir. Ancak eklemek gerekir ki, Reşit Paşa bu maddeleri öne sürerken teoride kalmamış, bir siyasi düşünceden, doğal haklar kuramından hareket etmemiş, bunları sadece belirli bir amaca erişmek için pratik tedbirler olarak ele almıştır. Reşit Paşa'ya göre imparatorluk tebaasının devletine ısınması, bağlanması, isyana yönelmemesi, iktisadi hayatın canlanması ve halkın zenginleşmesi, aynı zamanda da devletin gelirinin ve de gücünün artışı ancak Tanzimat kanunları ile gerçekleşecektir (İnalçık, 2016:143-144).

Osmanlı bürokratları, 19.yüzyıl başlarından itibaren iki önemli gelişme ile karşı karşıya kalmışlardır. Batı Avrupa, Sanayi Devrimi'nin yol açtığı teknik ilerlemelerin sonucunda, iktisadî ve askerî alanda büyük ilerleme kaydetmişti. 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile Batı'da meydana gelen askerî ilerlemenin ne anlama gelebileceği idrak edilmiştir. Osmanlı yöneticilerini endişelendiren diğer bir konu da Rusya'nın izlediği güneye doğru yayılma politikasıydı. 1760'lı yıllardan 1820'lerin sonuna kadar Rusya ile Osmanlı Devleti birçok kez savaşa girmiş ve toprak kayıpları yaşamıştır. Çoğunluğu yenilgi ile biten savaşların sonunda, 1774 yılında Küçük Karlofça

Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Karadeniz'deki ticaret ve gemicilik tekelinden vazgeçmiştir. Ayrıca Rusya'nın, Osmanlı içerisindeki Ortodoks Hristiyan azınlığın haklarını savunma talebini de kabul etmiştir.

Aynı dönemde, imparatorluk içerisinde ise âyanların gücü geçmişe kıyasla en tepedeydi. Bunun en önemli sebebi ise 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak ile âyanlara tanınan ayrıcalıklardı. Pek çok kırsal bölgede âyanlar ve derebeyleri merkezî otoriteden bağımsız olarak davranıyor ve geniş toprakların denetimini fiilen ellerinde tutuyorlardı. Ayrıca vergi gelirinin de büyük bir kısmına el koyuyorlardı (Pamuk, 2015:198-199).

Tanzimat hiç şüphesiz bir Batılılaşma, Osmanlı geleneğini Batı örnekleri feyz alınarak yeniden düzenleme hareketidir. İmparatorluğun yok olmasını engellemek ve varlığını sürdürmesini sağlamak ile ilgili olan Tanzimat'ın en önemli noktalarından biri "cinsi ve mezhebi ayırmadan" eşitlik sağlama çabasıdır. Bu siyaset şekli uzun zamandır baş edilmeye çalışılan reaya isyanlarının bir sonucudur ve '1876 Kânûn-i Esâsî' ile doruk noktasına ulaşmıştır. Batılılaşma hareketi ile de temelden bağlıdır. Özellikle belirtilmelidir ki; Tanzimat ile girişilen bütün reformlarda asıl gaye, hukukta eşitlik ilkesi ile Hristiyan tebaayı devlete bağlamak ve imparatorluk bütünlüğüne sahip çıkmak olmuştur. Bu siyaset, Osmanlılık siyaseti olarak adlandırılmıştır. "İmparatorluk tebaasının hukuk eşitliğine dayanan Osmanlı birliği", imparatorluk tarihinde dönüm noktası olan, sosyal sınıfların siyasi eşitliği doğrultusundaki siyasetin parolasıdır (İnalcık, 2016:196-197).

Özetle, Doğu ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının değişmesi, Avrupa'da başlayan sanayileşme furysı ve merkantilist politikalar, Osmanlı içerisinde yerel sınıfın güçlenmesi, askeri harcamaların artması ve vergi sistemindeki bozulma sonucu vergi gelirlerinin azalması, Osmanlı'nın Avrupa'ya hammadde ihraç edip mamul madde ithalatı yapması ve Osmanlı'nın artık sınırlarını genişletemiyor ve savaş ganimeti de elde edemiyor olması gibi gelişmelerin 17. ve 18. yüzyıllara hakim olması ile imparatorluğun toplumsal ve ekonomik yapısı sarsılmıştır. Üretimin katı kuralları aşp, pazar için üretim başlamasıyla Osmanlı ekonomik bunalıma girmiştir. Tüm bunların ardından ise, merkezî bürokrasinin müdahalesi ile 19.yüzyıl, yenilenme, dünya ekonomisine uyum sağlama, reform ve Batılılaşma dönemi olmuştur (Anbar, 2009:20).

2.2.1. 19. Yüzyılda Malî ve İdarî Düzenlemeler

19. yüzyılda, Osmanlı geleneğinin mutlakiyetçi yapısına karşı, liberal düşüncüyü benimseyen bürokratlar söz sahibi olmuşlardır. Bu dönemde Osmanlı aydınları, Smith, Ricardo, Bastiat gibi iktisatçıları rehber edinmişlerdir. Serbest dış ticaret ilkesini desteklemişlerdir. Klasik iktisattan yana olmuşlar ve ‘Karşılaştırmalı Üstünlükler İlkesi’ni benimsemişlerdir. Bu ilkeye göre de Osmanlı’nın tarımda uzmanlaşmasının gerek olduğu savı desteklemişlerdir (Toprak, 2014:225 ve 241).

Tanzimat dönemi Osmanlı bürokratları, yeterli ve sağlam bir malî taban oluşturulmasının imparatorluğun idarî ve toprak bütünlüğünün sağlanmasının yegâne yolu olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle de idarî reformların başarılı olabilmesi için malî problemlerin çözümü öncelikliydi. En önemli malî sorun olan malî kaynakların yetersizliğinin, gelirlerin giderleri karşılamaya yetmiyor olmasının ise ancak ve ancak ülke içi kaynakların geliştirilmesi ve idarenin malî etkinliğinin sağlanması ile çözülebileceğini düşünüyorlardı. Bu gaye doğrultusunda atılan ilk adım da Maliye Nezâreti’nin kurulmasıdır. Tüm malî işleri düzenleyen ve denetleyen bir nezâret olarak kurulan Maliye Nezâreti’ne bağlı olarak da Maliye Hazinesi eklenmiştir. Eskiden Mansûre ve Redif Hazinesi ile Hazîne-i Amire olan, devletin gelir ve giderlerini kontrol eden tek hazine olarak yeniden düzenlenmiştir (Karamursal, 1989:157).

Maliye Nezareti çerçevesinde, mevcut malî bürokrasi de yeniden yapılanmıştır. Tanzimat’tan önce var olan Başmuhasebe Kalemi yerine ‘Maliye Muhasebesi Kalemi’ kurulmuştur. Bu büro hazinenin hesaplarını tutmakla sorumluydu ve Maliye Nezâreti’nin en önemli bürosuydu. Kendi içinde ise Varidât ve Mesarîfât Muhasebesi olarak ikiye ayrılıyordu.

Maliye Nezâreti’nin diğer iki önemli kalemi ise Sergi ve Esham Muhasebesi’ydi. Sergi Muhasebesi hazinenin ödeme evraklarını düzenlemekle yükümlüydü. Esham Muhasebesi ise esham ve madenlerle ilgili işlemleri yürütüyor ve kayıtlarını tutuyordu (Güran, 2011:79-80).

Osmanlı’da reform çalışmalarının Tanzimat Fermanı’ndan önce de başlamış olduğunu belirtmiştik. Nezâretlerin kurulmaya başlaması da Tanzimat’tan öncesine dayanıyordu ve Avrupa’daki benzerleri örnek alarak oluşturulmuşlardı. Tanzimat’tan

önce zaten kurulmuş olan nezâretleri ise Zahirî Nezâreti (1793), Evkaf Nezâreti (1826), Dahiliye Nezâreti (1836), Hariciye Nezâreti (1836) ve Maliye Nezâreti (1838) şeklinde kronolojik olarak sıralayabiliriz.

Tanzimat'ın bir süreç olduğunu düşünürsek, Maliye Nezâreti'nin kuruluşu ile Tanzimat'ın ilanının aynı bakış açısı ile, aynı süreç üzerinde atılmış iki önemli adım olduğunu görebiliriz. Zaten Tanzimat'ın malî açıdan uygulanması görevi Maliye Nezâreti'ne verilmiştir. Daha öncesinde ise malî işler defterdarlık ve hazineler aracılığıyla yürütülmüştür (Çakır, 2012:33-36).

Malî yönetimde yapılan reformlardan bir diğeri ise bütçe hazırlama kararı alınmasıdır. Ancak Osmanlı'da bütçe anlamında, gelir-gider hesaplarını içeren cetveller daha önce de hazırlanmıştır. 16., 17. Ve 18.yüzyıllarda da hazırlanmış bütçeler vardır. Ancak bunlar modern anlamda bütçelerdir diyemeyiz. 1845 yılında alınan karar ile her yıl bütçe hazırlanması için yasal çerçeve oluşturulmuştur. 1846-7 malî yılından itibaren düzenli olarak bütçe hazırlanması kararının alınmasıyla, devletin bir yıllık gelir ve giderlerinin dengesini sağlama hedeflenmiştir. Maliye Nezâreti ile iş birliği yaparak, bütçe hazırlama ve uygulama sorumluluğu ise Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir.

Tanzimat dönemi bütçesinin kayda değer gelir kaynakları şunlardır: Virgü, cizye, aşar, gümrük gelirleri ve ağnam resmi. Aynı dönemde devletin giderlerine baktığımızda başlıca 4 önemli gider kaynağı görülecektir. En önemli gider kalemi askerî giderlerdir. Bu başlıkta Tophane, Tersane gibi kuruluşların harcamaları ile Nizamiye ordusu giderleri yer almaktaydı. Bütçenin diğeri bir önemli bölümü idari harcamalara ayrılıyordu. Dahiliye, Hariciye, Maliye, Evkaf-ı Hümayun, Umûr-u Şer'iyeye ve Maarif gibi idari birimlerde çalışan memurların maaşları ve diğeri giderleri idari harcamalar başlığının ana giderleriydi. Üçüncü gider kalemi sultanın ve sarayın harcamalarıydı. Son olarak da transfer giderleri olarak adlandırabileceğimiz giderler ise dış borçlarla, esham ve evrâk-ı nakdiyye şeklindeki iç borçların ana para ve faiz ödemelerine ek olarak devlet tarafından el koyulan tımar ve mukataa sahiplerine ödenen tazminattan oluşuyordu (Güran, 2011: 80-84).

Devletin güçlendirilmesi ve büyümesinin sağlanması amacıyla başlatılan reform çalışmalarının, ekonomi alanındaki faaliyetlerinin en başında merkezî hazineye ait kaynakların artırılması talebi vardır. Âyanlar tarafından kontrolü sağlanan kaynakların

merkeze aktarılması ve malikâneleşmenin ve iltizamın durdurulması malî alandaki faaliyetlerin ilk adımlarıydı. Bunlara ek olarak da tımar ve zeametleri mukataalaştırılmasına hız verilmiştir. Vergi sisteminde yapılan düzenlemeler, vergi adaletinin sağlanması ve iltizam usulüne son verilmesi gibi hedeflerin yanında, Tanzimat Fermanı'nın işaret ettiği diğer önemli başlık da gelir ve gider bütçesinin hazırlanması gereğidir. Bu faaliyetler 19.yüzyılın ilk 30-40 yılını kapsamıştır. Bu kadar uzun sürmesinin nedeni ise yavaş ve zor ilerlemesidir. Bunlara ek olarak da mevcut vergiler artırılmış ve yeni vergiler eklenmiştir. Tanzimat'ın vergi konusuna getirdiği en önemli yenilik, verginin sade ve anlaşılır bir şekil almasını sağlamasıydı (Genç, 2016:87 ve Çakır, 2012:22).

Tanzimat'ın ardından, idarî teşkilatlanmadaki ıslahatlar aslen valilerin nüfuz ve yetkilerini azaltmak amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda valilere yalnızca asayiş sağlama görevi bırakılmış, malî işler sultan tarafından tayin edilen, muhasıl-i emvâl denilen memurlara verilmiştir. Aynı zamanda halkın katıldığı idare meclisleri – taşra meclisleri kurulmuştur. Maliyede yapılan ıslahatlar aslında Tanzimat'ın temelini oluştururken, idarî alanda yapılan ıslahatlar ise malî merkeziyetçilik sistemini uygulayabilmek için bir aracı olarak kullanılmıştır (İnalcık, 2016:149-151).

Tanzimat bürokratları, iltizamın ülkedeki en önemli malî sorun olduğunu düşünüyorlar ve sistemin kaldırılacağını vaat ediyorlardı. Fermanın ilanından iki yıl sonra, 1840 yılının Nisan ayında, vaat ettikleri gibi iltizam sistemini kaldırmışlardır. Mültezimlerin yerine getirdiği görevleri ise yeni kurulan 'muhasallıklar'a devretmişlerdir. Yani artık kamu gelirleri muhasıllar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Muhasıllar, "Emvâl-i emîriyeyi tahsile memur olan adam" yani vergi memurlarıydı. Ancak görevleri yalnızca vergi toplamak değildi. Görevli bulundukları bölgede Tanzimat'ı ve reformlarını halka anlatmakla yükümlüydüler (Çakır, 2012:41-42).

İlan olunan yeni vergi sistemine göre, vergide servet esasına göre herkesin belli bir oranda vergi ödemesi hedeflenmiştir. Sistemin gerektireceği tedbirler Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve müzakereler sonucunda vergi miktarlarının ve tabii olarak servet miktarlarının tespitinin yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Öncelikle emlak ve nüfus sayımı yapılması ve taşradan ahalinin ileri gelenlerinin çağrılması gerekli görülmüştür.

Ancak sayım ve tespit işlemleri uzun süreceğinden, bu süreçte de devletin gelir kaybı yaşamaması için her bölgeden, bölgenin durumuna göre bir miktar paranın peşin olarak alınmasına karar verilmiştir (İnalçık, 2016:152).

Tanzimat hareketi kırsal kesimlere, ülke nüfusunun çoğunluğu oluşturan köylü kitleye kayda değer yenilikler getirmemiştir. Yaşam standartlarında belirgin bir iyileşme olmamıştır. Merkezî hükümet, idari reformlar doğrultusunda muhasıllıklara ek olarak mahallî meclisler de kurmuştur. Ancak bu meclislere toprak sahipleri girmişler ve Tanzimat prensiplerini şahsi çıkarları için saptırmışlardır. Kontrolleri altında bulunan mirî topraklar, mülk statüsüne geçtiğinde (1858 Arazi Kanunnamesi) toprak yağmalamaya başlamışlardır. Babıâli'nin daha önce bazı vergilerden muaf tuttuğu köylerin bu muafiyetini de kaldırmasıyla hoşnutsuzluklar artmıştır (Ortaylı, 2017:136-137).

19. yüzyılda vergi toplama konusundaki sıkıntılarla ilgili çok sayıda hikaye vardır. Rüşvet alma, vergi gelirlerini hazineye aktarmama, köylünün istismarı ve iltizam açık arttırmaları sırasında yapılan hileler gibi birçok olay yaşanmıştır. 1807'de yayınlanan 'The Present State of Turkey' adlı kitapta, köylülerden 20 milyon sterlin vergi toplanmasına rağmen hazineye aktarılan miktarın 3,75 milyon olduğu tahmin edilmiştir. 1839'da yayınlanan 'The Present State of Turkish Empire' adlı kitapta, yazar Mareşal Marmont, ticari açıdan gelişmiş olan İzmir bölgesinde görevli mültezimlerin yolsuzluklarından bahsetmiştir. Yazarın gözlemlediğine göre, köylülerin yıllık ürünlerinin onda birini alması gereken mültezim, altıda biri hatta beşte birini aldıklarına dikkat çekmiştir. Aynı baskının tüm eyaletlerde yaşandığını, köylülerden alınabilecek en yüksek miktarın alındığını ve aslında toplanan verginin dörtte birinin bile Sultan'ın hazinesine ulaşmadığını yazmıştır (Bailey, 1970:18'den akt. Kıray, 1993:81).

İltizam sisteminin yerine uygulanmaya başlanan sistem üç yıl sonra kaldırılmış ve yeniden iltizama dönülmüştür. Geri dönüşün en önemli sebebi ise devletin kırsal alandaki yetersizliğidir. Yerel unsurlar mültezimlikleri ellerinde tutmaya ve tarımsal artığın bir kısmına el koymaya devam etmişlerdir. Taşradaki âyanın gücü azaltılmış fakat tamamen yok edilememiştir. Bu durum merkezî devletin gücünün ne kadar sınırlı olduğunu da gösteriyordu. Özetle, merkezî yönetim 19. yüzyıl boyunca yerel unsurların ve büyük

toprak sahiplerinin gücünü azaltmaya çalışmış ancak aynı zamanda da köylü üreticileri ağır bir biçimde vergilendirmiştir (Pamuk, 2015:214-215).

2.2.2. Ekonominin Dışa Açılması ve Borçlanmaların Başlaması

Avrupa’da 16 ve 18. yüzyıllar arasında merkantilist anlayış hüküm sürmeye başlamıştır. Devlet müdahalesi ve gümrük korumacılığını, ekonominin ve devletin güçlenmesinin temel taşı olduğunu savunan görüş Osmanlı topraklarında kabul görememiştir. Provizyonizm yani halkın iâşesini sağlama ilkesi ile örtüşmeyen merkantilizm, tüccar – devlet iş birliğini gerektirmesi ile de Osmanlı düşüncesine aykırı bulunmuştur. Gelişen uluslararası ticaret ve coğrafi keşifler sonucunda güçlenen şirketler ve onlara gittikçe daha fazla ihtiyaç duyan devlet yöneticilerinin uyguladığı imtiyaz ve tekeller merkantilizmi destekler nitelikteydi. Çünkü merkantilist düşünceye göre zenginleşme ancak değerli maden stoku ile mümkündü. Yani ihracatı teşvik etmeli, ithalatı da kısıtlamalıydılar. Bu nedenle iç piyasa gümrüklerle korunuyordu. Osmanlı’da mevcut olan provizyonist düşünceye göre halkın ihtiyacını karşıladığı ve ürün bolluğu sağladığı için ithalat desteklenmiştir. Ancak 18. yüzyıla doğru iâşe anlayışı eleştirilmeye başlanmıştır. İthal mallarının ülkeye girişinin yarattığı sonuçlar, ülke içi üretime verdiği zararlar fark edilmiştir. Ancak Osmanlı iktisat zihniyeti yine de iâşeci görüşten kurtulamamıştır. Bu durumu ispatlar nitelikte imzalanan ticaret sözleşmeleri, yayınlanan fermanlar, Avrupalı tüccarlara verilen beratlar vardır (Emiroğlu, 2015:168-169).

Çoğunluğu Müslüman olan toplumun yaşam ve dünya görüşü de Osmanlı ekonomisinin çöküşünün sebepleri arasında sayılmalıdır. Müslüman inanışın topluma öğrettiği “yaşanılan dünyanın geçici, gereksinim gideren nesnelerin aldatıcı olduğu, gerçek dünyanın ölümden sonra yaşanacağı, bu dünyada bir lokma ve bir hırka ile yetinmenin cenneti kazandıracağı” inanç ve karamsar görüş, halkı çalışma, üretme, üretimi arttırma, gelişme ve zenginleşme isteğinden uzak bir yaşam sürmesinin sebebi olmuştur. Bu inanışın şekillendirdiği toplum, Osmanlı ekonomisinin ele geçirilmesinin önemli etkenlerinden biridir. Bu inanç ve düşünce biçimi ile halk üretime de sanayiye de ilgi duymuyordu. Devletin ise bunu değiştirmeye niyeti de gücü de yoktu (Sevimay, 1995:116-117).

Bu yüzyılda imparatorluk ekonomik anlamda farklı gelişme düzeylerinde olan bölgelerden oluşmaktaydı. 19. yüzyıl ekonomisi için, ulusal ekonomiden de ulusal

pazardan da söz etmek imkansızdır. İstanbul, İzmir, Beyrut, Selanik örneklerine benzer, ticari açıdan gelişmiş bölgeler olduğu gibi, başkente uzak, ulaşım imkanları kısıtlı bölgeler de vardı. Bu bölgeler iç ve dış ticarete oldukça uzak, geçimlik ekonomiye sahipti. Ayrıca Osmanlı vilayetleri genellikle diğer vilayetlerle ticaret yapmak yerine yabancı ülkelerle dış ticaret yapmaya önem vermişlerdi. Bu eğilimin doğal bir sonucu olarak da ülkenin her sınır bölgesinde farklı ülkelere ait paralar kullanılmıştır (Tokgöz, 2000:366).

19. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın Avrupa ile ticaret hacmi genişlemiştir. Dünya ekonomisi ile bütünleşme 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile hız kazanmıştır. İlk olarak İngiltere ile imzalanan anlaşma daha sonra diğer Avrupa ülkelerini de kapsamıştır. Bu antlaşma ile Avrupa ticaret sermayesinin Osmanlı ekonomisine egemen olmaya başlamasının hukuksal çerçevesini oluşturmuştur (Kıray, 1993:66).

Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre önce imzalanan, 1841'e gelindiğinde de Avrupa'nın başlıca ülkelerine aynı imtiyazları sağlayan antlaşmanın başlıca hükümlerini şöyle sıralayabiliriz:

- İngiltere ile daha önce imzalanmış antlaşmaların hükümleri değiştirilmemiş, bu antlaşma ile de yürürlükte kalmaya devam edecektir.
- Antlaşmanın hükümleri imparatorluk sınırları içinde her yerde geçerli olacaktır.
- Osmanlı hükümeti iç ticarete uyguladığı tekel uygulamasını (yed-i vahit) kaldıracak, İngiliz tüccarlar ve temsilcileri, bölge ayrımı olmaksızın istediği yerden ziraat ve sanayi ürünleri satın alabileceklerdir.
- İngiliz tüccarlar satın aldıkları Osmanlı ürünlerini yine Osmanlı sınırları içerisinde satabileceklerdir.
- İngiliz tüccarların ödeyeceği vergiler, Müslüman ve Hristiyan tebaadan tüccarların en imtiyazlısı ile aynı miktarda olacaktır.
- İngiliz tüccarlar, başka ülkeye götürmek üzere satın aldıkları mal ve mamulleri ihraç iskelesine getirinceye kadar iç gümrük veya benzeri hiçbir vergi ödemeyeceklerdir. İskelede ise bunlara karşılık yüzde dokuz oranında vergi ödeyecektir. Ayrıca ihraç vergisi olarak da yüzde üç bir vergi daha ödeyeceklerdi.

- İngiliz tüccarların ülkeye getirdiği malların ise kıymeti iki tarafın memurları tarafından belirlenecek ve buna göre de tüccarlar yüzde    vergi ödeyecektir.

Görüldüğü gibi kapitülasyonların tanımış olduğu haklar genişletilmiş ve yabancı tüccar Osmanlı tüccarı gibi i  ticaret yapma hakkı elde etmiştir. 1838-1864 arasında Osmanlı ekonomisi, imzalanan antlaşmalarla dış etkilere tamamen açılmıştır. Yüzyılın sonlarında Osmanlı pazarları yabancı mallarla dolmuş ve tüketim ise onların ürünlerine göre şekillenmiştir ( adırcı, 2013: 352-354).

1838 Ticaret Antlaşması'nın ardından Osmanlı pazarı ve hammaddeleri dış ticarete a ılmış oluyordu. Ayrıca devlet özellikle de ekonomik sıkıntıda olduğu zamanlarda başvurduğu önemli bir gelir kaynağını da kaybediyordu. Mal  bunalım zamanlarında talep ettiği ek vergilerin önemli bölümü de dış ticaretten alınıyordu. Antlaşma ile bu hakkından feragat etmiş oldu. Artık bağımsız bir dış ticaret politikası da izlenemeyecekti. Nitekim bir sonraki mal  bunalımda, yani Kırım Savaşı sırasında dış ticaretten ek vergi alamamış ve bunun etkisiyle de Avrupa para piyasalarından borçlanmalar süreci başlamıştır (Pamuk, 2015:206).

Osmanlı'nın Batı'nın kapitalist sistemine eklemlenmesi 1838 Balta Limanı Antlaşması ile başlamış hatta başlamak zorunda kalmıştır diyebiliriz. 1861-1862 yıllarında da çeşitli devletlerle imzalanan ve Kanlıca Ticaret Antlaşmaları denilen bir dizi antlaşma imzalanmıştır. Bunlar kronolojik olarak Fransa, İtalya, İngiltere, Belçika ile 1861'de; Rusya, İsveç, Amerika, Danimarka, İspanya, Prusya, Hollanda (Felemenk) ve Avusturya ile 1862'de imzalanmıştır. Ayrıca 1866'da Meksika ile 1868'de de Portekiz ile ticaret antlaşmaları imzalanmıştır (Tunçel ve Yıldıırım, 2014:5).

İngiltere'nin zaten dünya pazarında rakipsiz olduğu bir dönemde imzalanan ticaret antlaşmalarının doğal olarak en fazla İngiltere'nin faydasına olması beklenirdi. Nitekim  yle de oldu. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ticareti içindeki payı 1870'lere kadar giderek arttı. Bunun yanı sıra Fransa 18. yüzyıldaki başarısını tekrar yakalayamadı. Pamuklu tekstilde Fransız  r nleri İngiliz  r nleri ile rekabet edemiyordu.

Osmanlı dış ticaretine önemli etkileri olan diğer bir gelişme Alman-İngiliz rekabetidir. Osmanlı'nın dış ticaretinde Almanya'nın payı yüzyılın ikinci yarısından sonra artmıştır. Alman bankalarının, Alman h k metinin ve hükümetin saldırgan bir dış

ticaret politikası izlemesinin sonucunda Osmanlı ile dış ticareti arttırmış, İngiltere'yi de dünya pazarlarında geriletmeye başlamışlardır. Deutsche Bank, demiryolları yapımına finansman sağlayarak, Anadolu'da Alman sanayisi için yeni pazarlar ve hammadde kaynaklarının geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Pamuk, 2015:211-212).

1650-1730 arasında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluğun ardından, dış ticaret hem Osmanlı'da hem dünyada artış göstermiştir. 1730-1780 arasında yüzde bir buçuk oranında artan dış ticaret hacmi, 1830'lardan sonra büyük bir sıçrama ile Avrupa ile ticaretin yıllık büyüme oranı yüzde beşten fazla olmuştur. 1830-1914 arasında Osmanlı'nın dış ticaret hacmi 10 kattan fazla artmış ve toplam üretimin yüzde onundan fazlası ihraç edilmiştir. Antlaşmaların yadsınamaz etkisinin yanında, buharlı gemilerin yaygınlaşması ve demiryolu yapımının hızlanması da dış ticaret hacmini arttırmıştır. Bunlarla birlikte dış ticareti arttıran diğer unsur da Amerika'dan Avrupa'ya götürülen altın ve gümüşün para birimlerinin değerlerinde meydana getirdiği düşüştür. Paranın değerindeki düşüş, satın alma gücünü desteklemiş ve talep artışlarına neden olmuştur. Talep artışının doğal olarak fiyatları yükseltmesi de Osmanlı'nın Avrupa'ya kıyasla ucuz olan mallarına talebi arttırmıştır (Anbar, 2009: 23).

Talep artışları ile Osmanlı piyasası hareketlenmiştir. Bu hareketlenme tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. 1850-1870 yılları arasında özellikle dokuz ürün, toplam satışın yüzde altmışını kapsıyordu. Bu ürünler tütün, pamuk, buğday, arpa, kuru üzüm, incir, ipek, haşhaş ve tiftik idi. Geri kalanı ise yine tarımsal ürünlerden oluşuyordu çoğunlukla. Boyacılıkta kullanılan bitkiler, zeytinyağı, yağ çıkarılan bitkiler, deri ve sünger ihracata konu olan ürünlerdi (Dumont, 2016:609).

Osmanlı'nın iki büyük ticaret ortağı olan Fransa ve İngiltere'ye satışları ile bazı rakamlar durumu daha da netleştirecektir. 1855 ile 1875 yılları arasındaki kimi rakamlar özellikle anlamlıdır. 1855'te Fransa'ya 413.000 kilo pamuk satışı yapılırken, bu rakam 1875'te 2.569.000 kiloya yükselmiştir. Aynı zamanda toplam ipek satışı 309.000 kilodan 1.265.000 kiloya, tütün satışı 434.000 kilodan 681.000 kiloya çıkmıştır. İngiltere ile ticaret de buna benzer gelişmeler gösterir. Hatta kimi zaman daha çarpıcı rakamlar gözlenmiştir. Kuru yemiş satışı üç katına, tahıl satışı ise on katına çıkmışken afyon satışları da büyük artışlar göstermiştir (Dumont, 2016:604).

Osmanlı yönetimi, üretimi arttırmak ve ürünlerini tanıtmak için bu dönemde bazı girişimlerde bulunmuştur. Balkan kentlerinde kurulan panayırların ticaret üzerindeki olumlu etkisi görülmüştür. Anadolu'nun belli yörelerinde de var olan pazar ve panayırlara yenileri eklenmeye başlanmıştır. İç ticarete yönelik bu çalışmaların yanı sıra uluslararası sergilerle ilgilenilmiş ve bazılarında da katılım sağlanmıştır. Örneğin, 1851'de Londra'da açılan uluslararası sergiye tanıtılmak üzere ziraat ürünleri gönderilmiştir. Özellikle tarım ürünleri ile el işi ürünler Nafia Nezâreti'nde seçilmiş ve sergiye gönderilmiştir. Osmanlı yönetiminin bu sergilere ilgisi ticari amaçlarından çok propagandaya yöneliktir. Yapılan reformlardan sonra imparatorlukta her alanda olduğu gibi tarım ve sanayide de gelişme gösterildiği Avrupa ülkelerine kanıtlanmak isteniyordu (Çadırcı, 2013:358).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, antlaşmanın ardından dış ticaret hacminde büyük artış yaşanmıştır. Kırım Savaşı'nın yaşandığı dönemi (1853-1856) göz ardı edersek Osmanlı dış ticareti yüksek bir büyüme hızı sergilemiştir. Ancak sanayileşmiş ve kapitalist ekonomilerle yapılan ticaret, ithalatla rekabet eden el zanaatlarının parçalamıştır. Ayrıca tarımsal üretimin bileşimini de değiştirmiştir. Geçimlik üretim yerine ticari ürün üretimi geçmiştir. Halı ve kilim dokuma gibi el zanaatları, uluslararası talep nedeniyle gelişirken diğer el zanaatları durma noktasına gelmiştir (Kıray, 1993:69-72).

16. yüzyılda baş gösteren ekonomik sıkıntılar 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'yı sömürgeleştirmiştir denilebilir. Sanayi Devrimi'nin getirdiği seri üretim ve imzalanan antlaşmalar ile yerli üretim rekabet gücünü yitirmiştir. Antlaşmalar ile ithalat vergilerinin düşürülmesi vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Gelir kaybına karşı bulunan çözümler (tağşiş, esham, iç borçlanma) iş yaramamış, alınan önlemlere rağmen bütçe açık vermeye devam etmiştir. Aslında bu durum ülkenin vergi sisteminin eksikliği ve malî idarede gerekli reformların yapılmamasının bir sonucudur. Yapısal sorunların kısa vadeli önlemler ile çözülmeye çalışılması doğal olarak kısa vadeli çözümler sunmuştur. Uzun vadede ise imparatorluğu dış borç batağına sürüklemiştir (Yılmaz, 2002:190-191).

Bütçe açıklarının önlenemeyen artışı devletin malî kaynak ihtiyacını çok şiddetli hale getirmiştir. Ancak Osmanlı yöneticileri ilk etapta dış borçlanmadan kaçınmıştır. Sultan Abdülmecid, İngiliz büyükelçi Stratford Canning'in sunduğu reform planı ile borçlanma önerisine, Avrupa'nın malî baskısı altına girmek düşüncesi ile karşı çıkmıştır.

Raporda Osmanlı'nın bazı maden ürünleri ile gümrük gelirlerinin ya da bazı büyük eyaletlerden alınan vergilerin bir kısmını taahhüt ederek, 25 yıl vadeli, yüzde 4 faiz ile 5-6 milyon sterlin borçlanabileceği belirtiliyordu (Kıray, 1993:28).

Borçlanmalar ile devlet Avrupa'ya bağımlı hale gelerek, kendisini ne tür tehlikelerin beklediğini aslında tahmin etmiştir. Avrupa'dan borç almaya birçok kez karşı çıkmıştır. Hatta 1850'de Londra'da imzalanan borçlanma sözleşmesi, padişahın onayını almadığından reddedilmiştir. Bu tavır nedeniyle de anlaşmayı tek taraflı bozduğu için 2,2 milyon frank tazminat ödemek zorunda kalmıştır (Parvus Efendi, 2005:59).

Hükümetin nakit ihtiyacı arttıkça, borç almaktan kaçındığı sıralarda, daha tehlikeli araçlar ile likidite sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Gelirlerini kiraya vermiş, Galata bankerlerine borçlanmış ve madeni paraların değişmemesi gereken ağırlığını değiştirmiştir. Tüm bu tedbirler tükenince kaime çıkarma işine girilmiştir. Bu deneyim ise iç borçlanmayı ifade etmektedir (Parvus Efendi, 2005:61).

Aynı tarihte bütçe açığı 1 milyon sterline yakındı. Dolayısıyla bu borçlanma birçok problemin çözümü demektir. Ancak ekonomi Kırım Savaşı'na kadar dış borç alımına direnebildi. Kırım Savaşı, Osmanlı ekonomisine büyük darbeyi indirdi. Savaşın maliyeti neredeyse 11 milyon sterline ulaştığında, 1854 yılında ilk dış borç sözleşmesi imzalandı. 3 milyon sterlinlik borç sözleşmesi imzalanmış ancak yüzde 6 faiz oranı, yüzde 1 amortisman oranı, komisyonlar ve tahvil satış maliyetleri de düşünülünce hazineye giren miktar 2,3 milyon sterlin olmuştur. Bu hesaplama göre efektif faiz %7,9 oranına ulaşıyordu. Ve bu borç için Mısır'dan alınan vergi teminat sunulmuştu. Borçlanma süreci hız kazanmış ve 1854 ile 1875 yılları arasında 15 dış borç sözleşmesi imzalanmış ve toplam 220 milyon sterlin borç alınmıştır. Ancak yine komisyonlar, tahvil satış maliyetleri hesaptan düşünce 116 milyon sterlin Osmanlı hazinesine girebilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu borçların hepsi Osmanlı'nın talebiyle alınmamıştır. Bazı borçlanmalar Avrupalı bankerlerin baskısı ile alınmıştır. Çünkü bu borç sözleşmeleri sonucunda borç verenlere ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar tanınıyordu (Kıray, 1993:29-30).

Osmanlı Devleti'nin yaptığı dış borçlanmalar ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir. İmzalanan 15 dış borç sözleşmesini kronolojik olarak sıralarsak; ilki yukarıda bahsettiğimiz 1854 borçlanmasıdır. Daha sonra 1855 yılında, Fransa ve

İngiltere'nin bizzat kefaleti ile 5 milyon sterlin tutarında Londra'dan istikraz edilmiştir. 1858'de, üçüncü dış borç, İstanbul'un gümrük gelirlerinin bir kısmı taahhüt edilerek, 5 milyon sterlin alınmıştır. 1860 yılında İngiltere'den talep edilen borçlanmada şartlar hususunda anlaşma sağlanamamıştır. Fransa'da Mires adlı banker ile 400 milyon frank tutarında tahvil satışı için sözleşme imzalanmıştır. Mires büyük komisyon almış ancak tahvillerin sadece bir kısmını satabilmiştir. Mires'in tutuklanması ile sözleşme feshedilmiştir. Alacaklar ise Fransa'da başka bir malî grup tarafından ödendi. Bu borçlanma Abdülmecid döneminin son, Osmanlı Devleti'nin ise dördüncü borçlanmasıydı.

1862 yılında merkezi Londra'da bulunan Ottoman Bank'tan 8 milyon sterlin tutarında borç alınmıştır. Bu borçlanmaya tütün ve tuz gelirlerinin bir kısmı karşılık gösterilmiştir. 1863'te de altıncı dış borçlanma sözleşmesi Fransa ile imzalanmıştır. Amacı değerinin yüzde ellisini kaybetmiş olan piyasadaki bakır sikkeleri toplattırmaktı ancak komisyonlar ve diğer borçlar ödendikten sonra kalan para ile bu mümkün olmamıştır. Yedinci borç sözleşmesi, önceki borçlanmada aldığı komisyonun cazibesine kapılan aracının önayak olmasıyla 1864'te 50 milyon frank tutarında olmak üzere imzalanmış ve bu kez bakır sikkeler toplattırılmıştır. 1865'teki sekizinci borçlanma da yine Paris borsasından yapılmıştır. Bu tarihten sonra 1869'a kadar, dört yıl boyunca yeni bir istikraz yapılmamıştır. 1869 yılında Maslahatgüzar Münir Efendi aracılığı ile Paris borsasından 550 milyon franklık bir istikraz yapılmıştır. Bu istikrazda ise emisyon düşüldükten sonra hazineye yalnız 300 milyon frank kalmıştır. 1870 tarihli, devletin onuncu istikrazı, Rumeli Demiryolu İstikrazı olarak adlandırılmıştır. 792 milyon frank tutarında hem faizli hem de ikramiyeli tahviller çıkarılmıştır. 1871 yılında, dış borçların taksitlerini ödeyebilmek için, Mısır vergisinin bir kısmı taahhüt edilerek Londra'dan 5,7 milyon sterlin borç alınmıştır. 1872'de 10 milyon sterlin, 1873'de de 30,5 milyon sterlinlik istikraz yapılmıştır. Ve Abdülâziz devrinin son dış borçlanması da 1873'te yapılan borçlanma olmuştur (Karamursal, 1989:92-101).

1854 yılında başlayan dış borçlanmalar Ekim 1875'e kadar devam etmiştir. Bu süreçte 15 dış borçlanma sözleşmesi imzalanmış ve toplamda 220 milyon sterlin borçlanma gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti, 6 Ekim 1875'te yayınladığı kararname ile iç ve dış borçların ana para ve faiz ödemelerinin 5 yıl boyunca yarısının ödeneceğini bildirmiştir. Ancak bu taahhüt yerine getirilememiş ve Nisan 1876'da moratoryum yani

iflas ilan etmiştir. Beş yıl süre ile borç ödemelerini durdurmuştur. Moratoryumun ilanı Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasına ve Muharrem Kararnamesi'ne yol açmıştır. Alacaklı devletlerin baskısı ile 1881'de bu kararlar alınmıştır (Tokgöz, 2000:373). İç ve dış borçlanmalar Galata bankerlerinin aracılığı ve destekleri ile yapılmış olduğundan, ilerleyen sayfalarda bu konular daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Osmanlı'nın mali itibari sarsılmıştı. Avrupa'nın para piyasalarındaki kararsızlık nedeni ile de büyük ilerleme gösterememiştir. Ancak Osmanlı'nın yaptığı borçlanmalar diğer devletlere nazaran daha ağır koşullar içermiştir. Hesapsız ve ihtiyatsızca borçlanma yapılmıştır. Her para verenin, her talebi de kabul edilir hale gelmiştir. Ancak kıyaslamak gerekirse, Avrupa'dan alınan borçlar, Galatalı bankerlerden alınanlara göre daha az maliyetli olmuştur (Parvus Efendi, 2005:65-66).

Ekonomi dışı açıldıkça, Avrupa sermayesinin ülke içindeki gücü de artıyordu. Reform çalışmaları, beklenenin aksine, merkezi devletin ekonomi üzerindeki denetiminin azalmasına neden olmaktaydı. Kısa vadeli mali destek sağlamak amacıyla imzalanan 1838 Ticaret Antlaşması, 1854'te başlayan dış borçlanmalar ve 1850'lerden itibaren demiryolu yapımı için verilen imtiyazlar Osmanlı ekonomisinin finansal eklemlenme girişimlerinin dönüm noktaları kabul edilmiştir (Buluttekin, 2012:20).

Sanayi Devrimi'ne kapılarını kapatan Osmanlı İmparatorluğu, Batı'da meydana gelen ilerlemenin, askeri, siyasi ve ekonomik gücün karşısında direnememiş, gerilemiş ve içe kapanmıştır. Devleti tanzim etme ve Batı'ya açma çalışmaları ise gerek geç kalındığından gerekse alt yapının yetersizliğinden başarılı olamamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, 1923'te Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada “...*Kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeğe ve sonunda yerlerini terketmeğe mahkumdurlar.*” demiştir. Bu doğru teşhisin ardından da Nutuk'ta şu cümleleri yazmıştır: “Osmanlı hükümdarları ve yakınları, parıltılı büyük gösterişler içinde yaşayabilmek için ülkenin ve ulusun bütün kaynaklarını kuruttuktan sonra, ulusun her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin onurunu ayaklar altına alarak birçok borçlara girmişlerdi. O denli borçlanmışlardı ki devlet bu borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma düşmüş, dünya gözünde batmış sayılmıştı.” (Tokgöz, 2000:376)

3. OSMANLI'DA BORSA

Menkul kıymetler borsalarının güçlü olması, günümüzde gelişmiş ülkeleri gelişmemiş ülkelere ayıran en önemli ekonomik faktördür. Menkul kıymet borsaları yüzlerce yıllık bir süreçten, deneme yanılma yöntemiyle geçerek, birçok değişikliğe maruz kalarak günümüzde mevcut olan sistemini kurmuştur. Finans tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan menkul kıymet borsalarının oluşmasında ve gelişmesinde iki faktörün etkisi büyük olmuştur. Bu faktörler, devlet ve şirketlere ait borçlanma araçlarının gelişmesi ve anonim şirketlerin ortaya çıkmasıdır. Bütün ülkeler için süreç hemen hemen aynı minvalde işlemiştir (Al ve Akar, 2013:13)

Osmanlı'da borsa konusunda literatür oldukça dağınık olup bilgiler de yetersizdir. 19.yüzyılda ülkenin finansal koşullarına dair birincil kaynaklar -Türkçe olan- oldukça azdır. Kolayca ulaşılabilenler ise birkaç araştırmacının belirli konulara odaklanan sınırlı sayıda çalışmasından alıntılar ile tekrarlardır.

Bu konuda yazılmış en önemli eser ilk borsa komiseri yani günümüz tabiri ile borsa başkanı olan Abidin Paşa'nın 1874'te kaleme aldığı risaledir. Dersaâdet Tahvilat Borsası kurulduğunda hükümetin borsa komiseri olarak atadığı Abidin Paşa, borsanın işleyişi ile ilgili gözlemlerini yazdığı "Konsolidenin Hava Oyunlarıyla Sâir Muamelât Hakkında Müstakrazât-ı Maliyyeye Dâir Risaledir" başlığını verdiği eserini tamamlayamamıştır. Celali Yılmaz'ın yayına hazırladığı kitap "Hava Oyunları Osmanlı Borsasında Finansal İşlemler" adıyla 2011 yılında yayınlanmıştır.

Diğer bir temel ise 1928 yılında eski harflerle yaklaşık 850 sayfa olarak yazılmış ve yayınlanmış Borsa Rehberi'dir. Ragıp Batumlu tarafından günümüz Türkçesine çevrilen eser, 2 cilt olarak 'Borsa Rehberi (1928)' ve 'Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi' olarak yayınlanmıştır.

Bu iki temel eserin ve arşiv kayıtlarının dışında, 'Osmanlı'da Borsa' konusunda yapılan çalışmaların neredeyse tamamı Haydar Kazgan hocamıza aittir. 'Galata Bankerleri' adı ile iki cilt, 'Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali' adı ile iki cilt ve 'Tarih Boyunca İstanbul Borsası' adlı kitapları yayınlanmıştır. Bu kitaplar ve diğer makaleleri Türk borsa tarihinin en önemli kaynaklarıdır.

Ayrıca görece daha yeni olan, ‘Galata Borsası (1830-1873)’ ve ‘Dersaadet Tahvilat Borsası (1874-1928)’ adları ile, Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar’ın ‘Osmanlı’dan Günümüze Borsa’ başlıklı projeye ait, iki cilt olarak 2013’te yayınlanmış iki önemli çalışması vardır.

Ve son olarak Azmi Ferteçli’ın ‘Türkiye’de Borsanın Tarihçesi’ adlı çalışması ve birkaç araştırmacının makalesi dışında bu alanda kaynak kısıtı bulunmaktadır. Borsanın uzunca bir süre, resmileşene kadar devlet kontrolünde olmayışı da arşiv kayıtlarındaki yetersizliği açıklamaktadır.

3.1. Avrupa’da Finansal Piyasaların Oluşumu

Avrupa devletlerinin ekonomik işleyişi 1480’li yıllarda başlayan coğrafi keşiflerden doğrudan etkilenmiştir. 15. yüzyıl tarihi içerisinde büyük yer edinen coğrafi keşiflerin ardından, 16. yüzyılda Avrupa ekonomisi beklenen gelişmeyi gösterememiştir. Üretimin en önemli kalemi olan tarımda bile düşüşler yaşanmıştır (Anbar, 2009:19).

Batı’nın modern tarıma geçmesi ile geçimlik üretim faaliyetleri sonlanmaya başlamıştır. Pazar için tarımsal üretim başlamış ve beraberinde parasal işleyişler de değişmiştir. 17.yüzyıla gelindiğinde reform ve Rönesans ile birlikte sömürgecilik politikası, yönetim politikaları arasında yerini almış, pazar ve piyasa arayışları artmıştır. Avrupa devletleri dünya ekonomik yapılanmasının ve mali örgütlenmesinin belirleyicisi konumuna gelmiştir. Sömürgeci yayılma süreci, coğrafi keşifler ile başlayıp, ticari kapitalizm ile 17.yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Kazgan, 2006:13).

Ticari kapitalizm yani merkantilizm Avrupalı devletlerin ekonomik güçlenmesinin temel yapısını oluşturmuştur. Merkantilist düşünce, en kısa tanımıyla, ithalatı kısıp ülkeden altın çıkışını engellemeyi, ihracatı arttırıp ülkeye altın girişini arttırmayı hedefleyen yani dış ticaret fazlası oluşturarak zenginleşmeyi savunan bir öğretiler. Bu öğreti aynı zamanda, tıpkı Avrupalı devletlerin yaptığı gibi, deniz aşırı koloniler kurup pazarın genişletilmesi gerektiğini söylüyordu (Kazgan, 2006:14).

Sömürge topraklardan getirilen altın ve gümüş gibi kıymetli madenler, Avrupa devletlerinin ekonomisini güçlendirmiş ve ekonomik güce paralel olarak da ülkelere politik güç kazandırmıştır.

Bu dönemde refah artışı hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde görülmüştür. Refah artışı da nüfus artışına neden olmuştur. Bu durum elbette sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Beşerî unsurlar ile ekonomik unsurların eş zamanlı artışı ekonomi üzerinde devletin daha sistemli ve kontrollü olmasını zorunlu hale getirmiştir. Ve 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bankaların kurulmaya başladığı bilinmektedir. Bankaların kurulması devletin ekonomi üzerindeki denetimini daha sistemli hale getirmiştir (Karta, 2014:151).

19.yüzyılın ikinci yarısında dünya ekonomisi yeni bir evreye geçmiştir. Finans kapitalizmi dönemi olarak tanımlanan bu evrede, ekonomik güç yatırım bankalarının yönetimi altına girmiştir. Yatırım bankalarının bu önlenemez yükselişi ise anonim şirketlerin gelişimine kökten bağlıdır. Anonim şirketlerin sayısındaki artış yaşanmasaydı finans piyasalarındaki gelişme gözlenemezdi. Borçlanma ihtiyacı içerisindeki anonim şirketlerin hisselerini satışa çıkarması tahvil piyasasının yükselişini hızlandırmıştır.

Anonim şirketlerin tahvillerinin satışı ile tahvil piyasasının işlem hacmi artmıştır. Ancak daha öncesinde de devlet tahvilleri satılıyor ve devlet için borç toplanıyordu. Devlet adına yaptığı işlerde başarılı olmuş yatırım bankaları artık aynı işlemi anonim şirketler için yapmaya başlamıştır. Sistemin işleyişi ise özetle şu şekildedir; yatırım bankaları yeni kurulmuş anonim şirketlerin, aslen nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla büyük miktarlarda hisse senedini satın alıyordu. Şirket kârları açıklandıkça da bu hisseler halka satılıyordu (Allen, 2011:26).

Finans ve finans ile para kazananlarla tarım ve imalat gibi gerçek ekonomik faaliyetlerden para kazananlar arasında her zaman soğuk duvarlar var olmuştur. Batı medeniyeti de tarihi boyunca borç vererek gelir elde edenlerle üreterek gelir elde edenler arasındaki husumete şahit olmuştur. Bu husumetin nedenlerine baktığımızda, borç verenler, sayıca, borç alanlardan daha az olmuştur. Bu durum da borç verenleri lütfkar olmayan bir karaktere büründürmüştür. Ayrıca finans piyasalarında meydana gelen krizler, finansın zenginleştirmeyip yoksullaştırdığına, istikrara değil de belirsizliğe neden olduğuna dair inancı yaymıştır. Son olarak da borç vererek para kazanmak Müslüman inancında olduğu gibi Hristiyan inancında da günah olarak nitelendirilmiştir. Faiz alanlar dinden çıkarılmış ve cezalandırılmışlardır. Ancak daha Yahudi inancında faiz almak değil, faizi kardeşinden almak günahtır. Finansal hizmetler de yüzyıllar boyunca, etnik

ya da dini azınlıklar tarafından verilmiştir. Azınlıkların devlet görevlerine kabul edilmemesi, toprak sahibi olmalarına izin verilmemesi gibi oluşumlar azınlıkların ticarete ve finansa yönelmesine neden olmuştur diyebiliriz. Böylesine dışlanmış olan grupların da para işlerinde bu denli başarılı olmaları yerli halkın hoşuna gitmemiştir (Ferguson, 2011:9).

Aslında borsa genel tarihi çok uzun ve kapsamlı bir konudur. Her ne kadar özetlenmiş olsa da bugüne kadar, ciltler kaplayacak bir geçmişe sahiptir. Borsa konusu günümüzde yeni bir oluşum gibi addedilse de görece yeni olan sadece ‘borsa’ ismidir. Bu kurum insanla birlikte doğmuştur denilebilir. Daha doğrusu, insan ihtiyaçlarının insanın üretimdeki verimliliğini aşmasıyla, eşya alışverişinin başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, çok eski bir ekonomik varlık olarak borsa, insanın ürettiğinden fazlasını istemesi ile başlamıştır.

Borsa günümüze kadar bir sürü farklı aşamadan geçmiştir. Geçirdiği değişimleri uygarlık aşamaları, ırkların para konusundaki yetenekleri ve zekaları, eğilimleri, gelenekleri, bölgelerinin iklimi ve ticaretin aldığı biçimler gibi etkenler şekillendirmiştir. En önce ilkel malların, ardından kıymetli maden külçelerinin ve paraların ödeme aracı olarak kullanıldığı aşamaları izleyerek günümüzün sermaye transferleri sürecine gelene kadar birçok aşamadan geçmiş ve sürekli gelişme göstermiştir (Ziya, 1992:1).

Borsanın tarihçesi ile ilgili olarak mevcut bütün kaynaklarda borsanın çok eskiye dayandığı yazmaktadır. Tarihçi Jacques Pirenne’nin Büyük Dünya Tarihi kitabında ise bu konuda farklı bir yaklaşımla karşılaşırız. Pirenne’ye göre, savaş ganimeti Eski Roma’yı döneminin en zengin devleti, en büyük kapital merkezi haline getirmiştir. Eski Roma’da büyük işler ihale ediliyordu. İş adamları ihaleye girmek ve gerekli sermayeyi edinebilmek için şirket kurup hisse senedi satıyordu. Bu borçlanma senetlerinin çok rağbet görmesi ile milattan önce 180 yılında Roma’da ilk menkul kıymet borsası açılmıştır. Fakat Roma’nın çöküşü ile bu faaliyet gerilemiş ve bir süreliğine kaybolmuştur.

Ortaçağ’da ise Avrupa’nın birçok yerinde kurulan pazar ve panayırlarda sarraflık mesleği doğmuştur. Değişim işlerinde kıymetli madenlerin satın alma aracı olarak kullanılması sarraflara olan ihtiyacın nedenidir. Bazıları Avrupa içinde ünlenmiş ve bu panayırlarda zamanla ticaret genişlemiş, hacmi artmıştır. Büyük alım satımlar

gerçekleşmeye başlamıştır. Kıymetli maden ile ödemenin zorluğu 13. asırda poliçenin doğmasına ortam hazırlamıştır. 15. asra gelindiğinde de poliçelerin düzenlenmesi ve poliçe ticareti ile uğraşan bir meslek grubu ortaya çıkmıştır. Bu meslek grubuna Fransızca'da Courtier ismi verilmiştir. Zamanla bu meslek grubunun loncaları oluşmuş ve belli kuralları koyulmuştur (Fertekligil, 2000:1-2).

Finans kapitalizmi dönemini başlatan aslında yatırım bankaları dediğimiz kurumlar değil, tüccar banker denilen şahıslardır. Tüccar bankerler bankaların sorumlu tutulduğu kurallara bağlı değillerdir. İşlemlerinde hükümet onayına ihtiyaç duymamışlardır. Yaptıkları işlem ise en geniş tanımı ile fon transferidir. Bu işlemi yaparken öncelikle birkaç zengin iş adamına mevduat hesabı açıp, bir yandan hükümet tahvili satışı yapıp, bir yandan da uluslararası ticaretin sekteye uğramaması için fon transferinin sürekliliğini sağlıyorlardı. Bu sistemi Amerika'da kuran, Amerika'nın finans kapitalizmi evresini başlatan şahıs ise J.P. Morgan adlı tüccar bankerdi (Allen, 2011:27).

Batı'yı Ortaçağ'ın yoksul şartlarından kurtaran finans kapitalidir. İlk olarak Venedik ve Cenova'da izine rastlanan finans kapitali kısa sürede dünyaya yayılmıştır. Avrupa'nın önce Akdeniz'e ardından da Amerika kıtasına yönelen deniz aşırı ticareti banka ve banker kağıtlarının yardımı ile canlanmış ve büyük boyutlara ulaşmıştır. Altın ve gümüşün ödeme aracı olarak kullanılmasına kıyasla, bu kağıtlar satın alma ve işlem gücü konusunda kolaylıklar sağlamıştır. Avrupa'nın tarımdan başka geliri olmayan feodal beyleri, dolaşım hadlerinin lehine artışı ile ekonomik güce kavuşmuştur. Tarım ve zanaatten kazanılan gelire artık ticaret ve bankacılık gibi hizmetlerin geliri de eklenmiştir (Kazgan, 2005a:16).

Finans kapitali evresinden biraz daha geriye baktığımızda, modern finansı keşfetmek için Avrupa'nın onu ithal etmesi gerekiyordu. Doğu'da (Abbasi Halifeliği ve Çin'de) ekonomik hayat çok daha iyi durumdaydı. Pisalı bir gümrük memurunun oğlu olan Fibonacci, babasının bugünkü Cezayir toprakları olan Becaye'de görev yaptığı sırada matematikle ilgileniyordu ve Hint ve Arap rakamlarına merak sarmıştı. 1202 yılında yayınladığı Liber Abaci (Hesap Kitabı) adlı kitabında matematiksel kavramlardan bahsetmiştir. Doğu kaynakları bu kavramlar, Avrupa'ya Hint-Arap rakamlarını tanıtmış ve Avrupalıların sayı sayışlarını kökten değiştirmiştir. Bu kitap ile aynı zamanda onluk sayı sistemini Avrupa'ya öğretmiştir. Defter tutma, yabancı para birimlerini dönüştürme

ve faiz hesaplamayı göstermiştir. Kitapta verdiği örnekler genellikle ticarete konu olan mallar ile verilmiştir. Matematiğin para kazanma konusunda, özellikle de borç vererek para kazanma konusunda nasıl kullanılacağını açıklamıştır (Ferguson, 2011:31-32).

Napolyon'un ünlü "Grande Armee"sinin (Büyük Ordu) finansmanı Avrupa'da yeni bir finans dünyasının şekillenmesinde öncü olaylardan biridir. Avrupa'yı ele geçirme hayali kuran Napolyon'un Büyük Ordu'su için büyük de finansmana ihtiyacı vardır. Ayrıca savaş, o dönemde tarımda önemli ilerlemeler kaydetmiş olan ve sanayide ise en büyük kârların askerî mühimmat üretiminde sağlandığı Fransa'da, ekonomik gelişmeyi de hızlandırmayı ifade ediyordu. O dönemde ordu müteahhitliği yapan Gabriel-Julien Ouvrard da ordunun finansmanı görevini üstlenmiş Fransa'da finansal piyasaların oluşumunda önemli rol oynamıştır. Kazandığı meblağlar borç vererek para kazanma konusunda diğer kapitalistleri cesaretlendirmiştir (Kazgan, 2005a:21-33).

Günümüzde faktoring olarak bilinen çek kırdırma işlemini yaparak işe başlayan, ardından bankacılıkla devam edip ülkenin yönetimini üstlenmeye kadar ilerleyen, finansal başarıyı kalıtsal statü ve güce dönüştüren ilk bankacılar ise Medicilerdir. Floransa Cumhuriyeti'nin en zengin ailesi olan Medici ailesi, İtalyan bankacılık sistemini örnek teşkil eder hale getirmiştir ve Kuzey Avrupa milletleri için model olmuşlardır.

Medicilerin başarısı diğer ülkelere ders verir nitelikteydi. Finansa küçük olmamanın makbul olduğunu ve bankalarının diğer bütün finansal kurumlardan büyük olması, çeşitlendirilmiş ve ülkeye yayılmış olması ile riski yaymanın önemini göstermiş oldular. Özellikle Flamanlar, İngilizler ve İsveçliler kendi sistemlerini oluştururken Medicileri örnek almışlardır (Ferguson, 2011:39-44).

Günümüzde finans piyasası veya küresel finans sistemi tüm dünyayı sarmalamış durumdadır. Hane halkları alabildikleri kadar finansal varlık almak, maddi güvenceye sahip olmak istekleri doğrultusunda tasarruf etmektedirler. Şirketler ise büyük çaplı girişimleri için finansmana ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçlarını giderebilmek için de finans piyasasından borçlanmak, gereken yüklü miktardaki sağlayabilecek güvenli bir piyasadır. Finans piyasaları borç almak isteyen kişi ve kurumları, hisse senedi ve bonolar gibi yatırım amaçları piyasaya sürerek, borç almak isteyenler ile tasarruf sahiplerini bir araya getirir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi modern finans piyasalarının bugünkü şekli oluşana kadar birçok farklı aşamadan geçmiştir. Kökenlerine ulaşabilmek için Avrupa iktisat tarihinin tozlu sayfalarını karıştırmak gerekmektedir. 1141 yılında, VII. Louis, Paris'teki Pont du Change adı ile bilinen köprüde *changeur*ları kurmuştur. Burada senetler el değişiyor, ödeme anlaşmaları yapılıyor yani bir nevi kredi veriliyordu. 1572'de Fransa kralı, kraliyet onayı olmadan işlem yapılmasını yasaklamıştır. Fransa kralı kötüye kullanımı önlemeye çalışırken, ülkede bulunan Venedik büyükelçisi Pont du Change hakkında bir rapor yazıp ülkesine burada yapılan işlemleri anlatmıştır.

Borsa kelimesi, finans piyasaları ve mal ve hisse senedi alım satımı yapılan piyasaları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu piyasalara borsa denilmesinin nedeni ise kelimenin kökenine bakılarak anlaşılabilir. Adının, 13.yüzyılda Brugge kentinde yaşayan Van der Bourse ailesinin adından geldiği düşünülmektedir. Şehirdeki tüccarlar, bahsedilen yüzyılda, bu ailenin evinin önünde toplanırlar ve ticari anlaşmalarla alım satım işlerini buralarda yaparlardı. 13 ve 15.yüzyıllar arasında bir finans merkezi olan Brugge kentinde bu işlemlerin hacmi de doğal olarak büyüktür. Şehir bu dönemde uluslararası ticaretin kavşak noktası sayılıyordu (Allen, 2011:41-43).

Paris'te, Pont du Change adıyla bilinen köprüde ilk borsa benzeri teşkilatın kurulduğunu belirtmiştik. IV. Henri dönemine gelindiğinde de bu teşkilatlanma daha düzenli hale getirilmiş ve bazı kötüye kullanmaların önüne geçilmek istenmiştir. Gerçek bir borsanın kurulmasına kadar birçok düzenleme yapılmış, tüzükler çıkarılmıştır. 1724 yılında ise Paris Borsası resmi olarak kurulmuştur. Son düzenlemenin öncekilerden en önemli farkı, amacı sadece hazineye gelir sağlamak olmayan, ticari kağıtlar ile menkul kıymetlerin alım satımı yapılan gerçek bir borsa kurulmasını emrediyor olmasıdır. 1724'te kurulmasının ardından, buhran dönemlerinde birkaç kez borsa kapatılmıştır. Son olarak 1795'te çıkarılan yasayla ve yeni bir teşkilatlanma ile tekrar kurulmuştur (Ziya, 1992:13).

Brugge'un borsadaki ve Avrupa ticaretindeki önemli konumunu 15.yüzyıl sonlarında Anvers devralmıştır. Deniz yoluyla ticarete daha uygun olması ve yabancı tüccarlara dair yasaları pek sıkı olmaması nedenleriyle Anvers, Avrupa'nın yeni başlıca ticaret merkezi haline gelmiştir. 1531 yılında borsa binasının inşaatını tamamlamışlardır. Dünyanın ilk uluslararası borsasına sahip olmuşlardır. Borsa binasının duvarında yazan

“ulusu ya da lisanı ne olursa olsun, tüm tüccarların kullanımına açıktır” yazısı, Anvers borsasının uluslararası niteliğini göstermektedir. 17.yüzyıla gelindiğinde Anvers spekülasyonlar nedeniyle yaşadığı iniş çıkışlarla güvenilirliğini ve finans merkezi olma özelliğini yitirmiştir (Allen, 2011:44 ve Ziya,1992:11).

Anvers’in parlak günleri sona erdiğinde, Londra borsası ve Amsterdam borsası dünyanın yeni finans merkezleri haline gelmiştir. Amsterdam borsası, tüm Avrupa’ya yayılan ve büyük bir çöküşle sonlanan finansal bir sürece sahne olmuştur. İstanbul’a gelen gezginlerin lale bahçelerinin güzelliğine hayran olması ve dönerken yollarında ülkelerinde de yetiştirmek üzere lale soğanı götürmeleriyle Amsterdam’da lale yetiştiriciliği furyası başlamıştır. Tıpkı İstanbul’a gelen gezginler gibi herkes bu hiç görmedikleri çiçek türüne hayran olmuştur. Aristokratların en gözde çiçeği haline gelen lale, zamanla halkın da gözdesi olmuştur. Lale piyasası tırmanışa geçmiştir. Vadeli lale sözleşmeleri inanılmaz rakamlara ulaşmıştır. Tek bir ender lale soğanına karşılık fabrikasını veren insanların olduğuna dair kayıtlar vardır. Lale piyasası çöktüğünde ise ülkenin en varlıklı ailelerini, en zengin tüccarlarını da kendisiyle beraber iflasa sürüklemiştir. Hollanda ekonomisi bu çöküş ile uzun süre ekonomik buhrandan kurtulamamıştır (Allen, 2011:46-47).

Banka iflasları ve deflasyonun ardından menkul kıymetler borsası da çökünce Amsterdam borsasının yerine, fırsatı iyi değerlendiren Londra borsası geçmiştir. Kuruluş tarihi 1541 yılı olarak kayıtlara geçse de borsanın menkul kıymetler işlemleri için kurulup faaliyete geçmesi 17.yüzyıl sonlarına doğrudur. Amsterdam gibi Londra da finans piyasasının düzenlemelerini yaparken Anvers’i örnek almıştır. İngiliz bir gezgin, Anvers’in gösterişli zamanlarında borsayı ziyaret etmiş ve gördüklerinden çok etkilenmiş, benzeri bir binanın inşası ve benzeri bir sistemin kurulması düşüncesiyle ülkesine dönmüştür. Nihayet çalışmalar tamamlandığında 1568 yılında borsa binası hizmete açılmıştır. 1571’de Kraliçe Elizabeth borsa binasını ziyaret etmiş ve ismini Royal Exchange (Kraliyet Borsası) koymuştur. Artık Londra’nın döviz, hisse senedi ve mal alım satım işlemleri tek merkezden yönetiliyordu (Allen, 2011:48-49 ve Ziya, 1992:7).

Son olarak, tahvilin doğuşu bankalar tarafından kredinin yaratılmasının ardından paranın yükselişindeki ikinci büyük devrimdir. Kuzey İtalya’da neredeyse sekiz yüz yıl önce temelleri atılan tahvil piyasaları günümüzde fevkalade bir boyuta ulaşmıştır.

Politikacılara göre ise tahvil piyasasının bu denli güçlü olmasının nedeni hükümetlerin para ve maliye politikalarının güvenilirliğinin günlük olarak tahvil piyasasında test edilmesidir. Tahvil piyasasının diğer bir gücü de bir hükümeti yüksek borçlanma maliyetleri ile cezalandırabilme yeteneğidir. Yarım puanlık bir artış bile var olan bütçe açığına büyük gedikler açabilmektedir (Ferguson, 2011:57-59).

3.2. Osmanlı’da Finansal Piyasaların Oluşumu

Batı ülkeleri, özellikle İngiltere ve Fransa, 19.yüzyılın başında sanayi inkılabını gerçekleştirmeye başlamış ve büyüyen sanayi üretimi neticesinde gelişen endüstrilerine hammadde ve yeni pazar arayışları yine 19.yüzyıl başlarında hızlanmıştır (Özdemir, 2018:21). Seri üretim, düşük maliyet ve ürün çeşitliliği Sanayi Devrimi ile sağlanmıştır. Bu gelişmeler de bazı kurumsal organları gerektirmiştir.

Sanayi Devrimi’nden kısa süre sonra da ziraat ve ticaret meclisleri, oda ve borsalar birer birer aktif hale gelmiş, ekonomik hayatı düzenlemeye başlamıştır (Beşirli, 2009:190).

Avrupa’da biriken sermaye ile ortaya çıkan finans kapitali oluşumunun Osmanlı’ya yansması ise ilk olarak III. Selim’in Nizam-ı Cedit ordusunu kurmak için Fransa’dan askeri malzemeler, araç gereç, silah hatta askeri kıyafet ihraç ettiği zamanda görülmüştür.

Finans kapitali Avrupa ülkeleri için yeni pazarlar ve borsa yolu ile sermayeden para kazanmayı ifade ederken, Osmanlı için sadece dış ticareti arttıran, dış açıklara neden olan bir oluşumu ifade etmektedir (Köse, 2001:235).²

² Osmanlı Devleti’nde paraya bakışın görülebilmesi için 16.yüzyılda yaşamış olan müderris ve başarılı bir devlet adamı Kinalızade Ali Efendi’nin para ile ilgili ifadelerini okumayı faydalı buluyoruz: “Bütün muamelelerde, alış-verişte değişmeyen bir cevher gerekir ki, o dinar (altın para)’dır. Ona namus-u asgar (küçük namus) denir. Adaleti koruyan odur ve lazımdır. Bu o kadar değerli bir mevcuttur ki, herkes istediği vakit onu elde edemez. Kıymetli bir varlık olması sebebiyle bu değer az, diğer cinslerin çoğuna denktir. Böylece yurdundan ayrılmak isteyen kimsenin yiyeceklerini ve lüzumlu eşyasını götürmesi ve değiştirmesi lazım gelmez. Bilakis bu cevheri alıp, nereye varırsa onunla yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılaması ve tamamlaması mümkün olur. Aynı zamanda büyük bir zahmetten kurtulur. Bu cevherin kıymetli ve güzel olması lazımdır. İnsanlar bu sebeple onu bedenine en yakın yerde korumaktan nefret etmezler. Bu değer maddeleri ve terkibi sebebiyle dayanıklıdır. Çabucak bozulmaz. Mal ve erzak almaktaki güçlükler de kalkmış olur. Depo ve devlet hazinesinde uzun zaman korumak ve biriktirmek mümkündür.” Kinalızade Ali EFENDİ, Devlet ve Aile Ahlakı, Tercüman Gazetesi:İstanbul, sf:23-24

Batısında menkul kıymet borsaları 17.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar kademe kademe ilerlerken, Osmanlı Devleti'nde borsa adı altında bir kuruma ancak Tanzimat döneminden sonra rastlanmaktadır. 1840 yılına ait bir arşiv belgesinde ilk kez borsa kelimesi görülmüştür. Rusya'nın madeni para sisteminde yaptığı bir değişikliğin ardından, İstanbul'da olup Rusya ile ticaret yapan tüccarlar için yapılan uyarı niteliğindeki metinde "Dersaâdette kâin borsa ta'bir mecmul tüccar" ifadesi kullanılmıştır. Bu belge borsanın ilk izlerinden olup, başlangıç için 1840 yılı ve öncesinin araştırılması gerektiğini bize gösterir (Al ve Akar, 2013:25).

Osmanlı'da borsanın izleri aranırken tarihte biraz daha geriye gidilmeli, bankerlerin ülke içindeki mevcudiyeti araştırılmalıdır. Çünkü Osmanlı'nın Avrupa ile entegrasyonunda aracı olan, borçlanmalara ve borsanın kurulmasına öncülük edenler Galata Bankerleri'dir.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethetme planlarını yaparken ordunun gereksinimlerini belirlemek, harp planını hazırlamak dışında başka hazırlıklarla da ilgilenmek zorunda kalmıştır. Aslında ordunun savaşa hazırlanmasında ekonomik unsurlar daha öncelikliydi. Bizans ordusu Osmanlı ordusundan teknolojik olarak daha öndeydi. Osmanlı ordusu için yabancı sayılan düzeni ve donanımı vardı. Avrupa ile ticari ilişkileri gelişmiş olan Bizans'ın bütün silahları da Venedik üzerinden ile Avrupa'dan getiriliyordu.

Fatih Sultan Mehmet'in Bizans'ın askeri donanımına karşı koyabilmek için bazı askeri araç gereç ve silahlara ihtiyacı vardı. Avrupa'dan sağlanabilecek bu donanım için Galata'ya yerleşmiş olan banker ve tüccarların aracılığı gerekiyordu. Fatih, Galata'daki Cenova ve Venedik kökenli tüccarlar ve bankerlerle iş birliği yapmış, içeriden yardım almıştır. Bizans'ın vergilerini toplayan, mültezimliğini de yapan bu kişiler, Bizans'ın yok olmasında da etkili olmuştur (Kazgan, 1995:25-28).

Galata gerçeğinin farkına daha Bizans ile savaşa girmeden varılmıştı. O dönemde günde beş yüzden fazla irili ufaklı gemi Galata limanına girip çıkıyordu. Galata'nın ekonomik gücü gerçekleştirdiği ticaret yanında bu gemilere sağladığı hizmetlerden de geliyordu. O günün teknolojisi ile yapılmış gemiler, limanlara sadece yük indirip yük almak için uğramıyordu. Tamir ve bakım için sık sık limana yanaşmak zorunda kalıyordu. Ticaret gemileri özellikle tamir ve bakım işleri, kalafat çekmek, dalga tahribatını

onarmak, yelkenleri onarmak ve değiştirmek ve tayfa ihtiyaını karşılamak için limana giriyordu. Ayrıca Osmanlı limanı olduğu zamanlarda bir de müruriye, kapı harcı ve sair vergileri ödemek için duraklama zorunluluğu vardı. 15.yüzyılda, Galata mevcut tesisleri bakımından Marsilya, Cenova ve Venedik limanları ile aynı seviyedeydi.

Limandaki teknik imkanlar ile birlikte Galata'nın banker ve bankaları o dönemde Levant ticaretini de finanse edebilecek duruma ulaşmıştı. Ayrıca limanda beklemek zorunda kalan gemilerin kaptanları ve tayfası, tüccarların kendisi için kervansaraylar da vardı. Bu kişiler bazen aylarca İstanbul'da beklemek durumunda kalabiliyorlardı. Bütün bu faaliyetler kentin ekonomik ve sosyal anlamda zenginliğini oluşturuyordu.

Galata'nın Bizans yönetimi ile ilişkileri de birçok ayrıcalık içeriyordu. Bazı vergileri tabi tutulmuşlarsa da gümrük vergisi konusunda da ayrıcalıklara sahiplerdi. Fatih Sultan Mehmet ise keskin zekası ile Galata'nın önemini çok önceden kavramıştır. Fetihten sonra bu tüccarların özel statüsünü korumaya karar vermiştir. Nüfusun artmasına engel olabilmek için de daha fazla kilise yapılmasına ve Hristiyanlığın misyonerliğini yapan kurumların oluşturulmasına engel olan şartlar koymuştur (Kazgan, 2005b:170-171).

Galata'da söz sahibi olan Cenevizliler, fetihten sonrası için söz verdikleri gibi öncesi için de söz vermişlerdi. Osmanlı ordusu şehre geldiği zaman şehri korumayacaklarına dair de anlaşma yapmışlardı. Bizans imparatoruna da yardım edilmeyecekti. Ancak Cenevizli bazı kişiler Galata'da bulunan neferler ve halk ile şehrin savunmasına yardıma gitmişlerdir. Yine Cenevizli Galata sakinlerinden bazıları ise fetihten sonra kalenin anahtarını teslim etmek ve vaad olunan imtiyazların devam etmesini talep etmek için heyet toplayıp Sultan'a gitmişlerdir. Fatih, savaş esirleri arasında birçok Cenovalının bulunduğunu ve İstanbul'un savunmasında yer aldıkları, anlaşmaya uyulmadığı için Cenovalıların hak ve hukuklarını tanımayacağını söylemiştir. Fetihten sonra Galata'dan kaan banker ve tüccarların azımsanmayacak kadar olmaları nedeniyle Galata'nın eski günlerine dönmesi zaman almıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in Galata sakinlerine sunduğu şartları ve imkanları içeren ahitnamenin tam metni ise şöyledir;

“Ben ulu padişah ve ulu Şebihşah Sultan Mehmet Han bin Sultan Murat hanım, yemin ederim ki yeri ve göğü yaratan perverdigâr hakkı için ve hazreti resul aliye islamiyenin pek münevver mazhar ruhu için ve yedi muzahhaf hakkı için ve yüzyirmidört büyük peygamber hakkı için dedem ruhu için babam ruhu için ve benim başım için ve oğlancıklarımın başı için ve kuşandığım kılıç hakkı için şimdiki halle Galata’nın halkı ve merdemzadeleri atiyeyi aleyime dostluk için elçileri yapılan falan ve falan cevabı ile kaleyi mazkûrenin seçtikleri temsilcilerini gönderip bana kul olmaya itaat ve uygunluk göstermişler ben dahi etmeye kendilerinin ayanları ve erkânlarını yerine getirirler ben dahi üzerlerine askerlerimle varıp kalelerini yıkıp harap etmem. Buyurdum ki kendileri ve malları ve rızkları, mülkleri ve mağazaları bağları ve diğer malları ve gemileri sandalları ve bilhassa metaları, avratları ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendilerinin ellerinde mukarren ola, ben de onlara kızmayayım ve usandırmayayım. Onlar dahi rençberlik edeler gayri memleketlerim gibi deryadan ve karadan sefer edeler hiçbirine mâni olmayacağım. Maaf ve mücellim olalar ve ben dahi üzerlerine şerri harç vaz edeyim. Sal be sal eda edeler, gayri yar gibi ben dahi bunların üzerlerinden nazarı şerefem deriğ buyurmayıp bunları koruyayım ve gayri memleketlerim gibi ve kiliseleri ellerinde ola ve okuyalar ayinlerince ama çan çalmıyalar ve kiliselerini alıp meserd etmem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar ve Ceneviz bezarganları deryadan ve karadan rençberlik edip geleler ve gideler, gümrükleri adet üzere vireler onlara kimse mâni olmaya ve buyurdum ki, evlerine doğancı ve kul konmuya ve buyurdum ki, yeniçeriliğe oğlan alayım ve bir kâfiri rızası olmadan Müslüman etmeyeler ve kendileri arasında her kimi ihtiyar ederlerse muslahatları için kethüda nasip edeler ve kaleyi mezkûre halkı ve bezarganları angaryadan muaf ve müsellim olalar şöyle bileler alamatı şerifeye itimat kılalar- Cemazievvel 857 (Hoci, 1330:49-53’dan akt. Kazgan, 2005b:176-178).”³

Galata’dan kaçan bankerlerin etkisi ile ekonomi sarsılmış, ticarethaneler boşalmıştı. 1455 sayımına göre Galata eskisine göre geriye gitmişti. Fatih’in yayınladığı bu fermanın sonuçları ile 1480 yılına doğru toparlanmış, eskisine kıyasla daha hareketli ve zengin hale gelmişti (Köse, 2016:75).

Sultan, ticarete ve ticaretin hazineye sağladığı katkıya çok önem veriyordu. Bu nedenle fetihten beş gün sonra Galata’ya gitmiş ve terkedilen dükkanların ve depoların

³ Hoci, G.A. , Tarihi Osmanî Ercümeni Mecmuası, 1 Nisan 1330, N.25, sf:49-53

sayımını emretmiştir. Ardından mal sahiplerine üç ay içerisinde geri döndükleri takdirde, mallarını geri alabileceklerini bildirmiştir.

Bizans döneminde bölgedeki ticarete Cenevizliler hakim olmuştur. Fatih Sultan Mehmet, Cenevizlilerin bu gücünü ellerinden almıştır ve bölgedeki etkilerini azaltmıştır. Bölgenin kozmopolit bir yapıya sahip olmasını istemiştir. Cenevizli tüccarlar ise 1454 başlarında Pera'nın yeniden denetimlerine verilmesi hususunda Osmanlı sarayına elçi göndermişlerdir. Ancak diğer Latin tüccarlara tanınan imtiyazlardan fazlasını alamamışlardır. Ardından aynı imtiyazlar Venedikli tüccarlara da verilmiştir.

Zamanla Floransalı tüccarlar da Galata'ya gelmiş ve aynı ayrıcalıkları elde etmişlerdir. Floransalıları diğer Avrupalılar izledi; İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar ve Felemenkler. Sonuç olarak Galata, Osmanlı döneminde hızla büyümüş ve kentin ticaret merkezi durumuna gelmiştir. İlerleyen dönemlerde Cenevizli ve Venedikli tüccarlar Galata'dan uzaklaştırılarak yerlerini Osmanlı tebaasından Rum ve Türk tüccarlar almıştır (Mantran, 1990:112-114).

Çoğunluğu gayrimüslim olan Galata sakinlerinden sarraflar, bankerler, tüccarlar 19.yüzyılın ikinci yarısında bankerlik işletmelerini kurmuşlardır. Bizans döneminden beri para, altın ve kıymetli maden değişimi işleriyle ilgilenen, faizle para veren tefecilerin uzantıları olan bu kişiler, Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi'nin ardından, Osmanlı ile Avrupa sermayesi arasındaki ilişkileri sağlamışlardır.

Galata bankerleri, bankerlik işlemleri dışında İstanbul'a gelen Avrupa mallarının acenteliğini yapmışlardır. Zenginliklerinin asıl kaynağı bu iştir (Kazgan, 1995:34-36). 18.yüzyıldan itibaren sarrafların temel işlevleri birden fazla olmuştur. Askeri zümreye sarraflık yapmak dışında kredi alıp veriyorlar, emanet usulünde ve iltizam sisteminde yer alıyorlar, gayrimenkul alıp satıyorlar, iltizam sisteminde kefalet sağlıyorlar, para değişimi yapıyorlar, para nakil işlemlerini gerçekleştiriyorlar ve para muhafazası yapıyorlardı. Yani neredeyse bir banka gibi çalışıyorlardı. Bunların dışında belki de en önemli işlevleri devlet ile olan para münasebetleriydi. Devlet iç borçlanma sırasında kefalet için ilk olarak bankerlere gidiyordu (Köse, 2016: 75).

Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yapılanmanın tamamlanmamış olması, modern bir mali hizmet sınıfının olmaması sarrafların faaliyetlerinin genişlemesindeki en büyük

etkendir. Sarraflar arasında Ermeni sarraflar diğerlerine göre üstün vaziyetteydi. Saray öncelikle Ermeni sarrafları tercih ederdi. 1731-1856 yılları arasında Sarraflar Loncası'nın 14 yöneticisi Ermeni cemaatindendi. Hünkar Sarrafı ve Ceb-i Hümayun Sarrafı gibi gösterişli unvanlara sahip olmuş, Sultan'ın parasını yönetmişlerdir. Saray'ın İç ve Dış Hazinelelerinin sarrafı ve Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın bezirgânbaşı Yağup Hovhannesyan Osmanlı'nın 18.yüzyılını tek başına temsil eder denilebilir (Jamgoçyan, 2017:61-71).

Önceki bölümlerde incelediğimiz 19.yüzyıl ekonomisi bize gösteriyor ki, bu yüzyıl imparatorluğun en zorlu zamanları olmuştur. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ve 1807'de Kabakçı Mustafa'nın başını çektiği Yeniçeri İsyanı, imparatorluğun 18. ve 19.yüzyıllarda dönüşümüne neden olan iki önemli tarihsel olaydır.

Kabakçı Mustafa'nın önderliğindeki yeniçeri, medrese öğrencileri ve İstanbul'daki alt halk tabakalarının katıldığı ayaklanma dramatik sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı ordusu Nizam-ı Cedid destekçileri ve Yeniçeri destekçileri olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünmenin de etkisi ile devlet sadece askeri alanda değil, idare ve maliye alanında da II.Mahmut döneminde yenileşme ve dönüşüme karar vermiştir.

Merkezi hükümeti güçlendirmek, ayaklanmaları bastırmak amacıyla maliye, askeriye, eğitim ve adalet alanında başlatılan reformlar beraberinde bu reformları gerçekleştirecek finansman talebini de getirmiştir. Zaten reform hareketinin önemli sebeplerinden biri de vergi sistemini yeniden yapılandırmak ve dağınık haldeki gelirlerini tek merkezden toplamaktı (Açıkgöz, 2010: 373-374).

Osmanlı'da finansal piyasaları incelediğimiz bu çalışmada Osmanlı'yı finansal piyasa işlemlerine götüren süreci de ayrıntılı olarak görmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Devletin reform çalışmalarının yarattığı nakit ihtiyacı ve tahrip olmuş vergi toplama sistemi dolayısıyla, kendi içerisinde finansman arayışları ve borçlanma girişimleri dönemin finans piyasasını şekillendiren süreci oluşturmuşlardır.

Kronolojik olarak baktığımızda var olduğu süre içinde devletin nakit ihtiyacını giderme yöntemleri şu şekilde ilerlemiştir; tımar, iltizam, malikane, esham, kaime (kısa dönemli bono), tağşiş (II.Mahmut döneminde tarihsel olarak zirvede), dış borçlanma.

Tımar, iltizam ve malikane sistemini önceki bölümde ayrıntılı olarak ele aldık. Bir iç borçlanma yöntemi olarak eshamın ise daha ayrıntılı olarak görülmesi gerektiğini düşünüyoruz.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda -zaten uzun zamandır devam eden savaşlar ve iç karışıklıkların da etkisi ile- maliye ağır darbe almıştır. Maliye üzerindeki bu ağır yükün kaldırılması ise oldukça zor görünüyordu. Devletin bu ekonomik sıkıntıyı çözmek için başvurduğu önlemlerden biri de iç borçlanma yani esham olmuştur. 1775'te ilk kez esham çıkarılmıştır. Esham sistemi aslında malikane sisteminin biraz farklı haliydi (Akyıldız, 2014:36).

Esham sisteminin temeli şahıslara “kayd-ı hayat” şartı ile, vergi kaynağına ait yıllık gelirin, bazı bölümlerinin, hisseler halinde bölünerek, peşin alınan bir meblağ karşılığında satılmasıdır. Bu belirlenen meblağa muaccele denilirdi. Vergi kaynağı ise mukataa olarak adlandırılmıştı. Satılan bölümün mukataanın gelirinin tamamı olmadığı, faiz denilen, yıllık gelirin bir bölümü olduğu unutulmamalıdır.

Buradaki ‘faiz’ günümüzde kullanılan faiz kavramı ile aynı değildir. Esham sisteminde faiz, her sehim için yıllık 2000 veya 2500 kuruşluk sabit birimler halinde belirleniyordu. Bir sehim (pay, hisse) satın alan kişi, hayatta kaldığı sürece her yıl, bir miktar geliri (faizi) almak için, bu faizin katları olarak belirlenen muaccele miktarını peşin olarak öderdi.

Muaccele miktarı ilk zamanlar yıllık getirisinin 5 katı olarak belirlenmişti. Yani yılda 2500 kuruş getirisi olan esham için 12500 kuruş ödeniyordu. Ömür boyu, her yıl 2500 kuruş alıyordu. Eshamın ihraç haddi diyebileceğimiz bu oran şartlara göre değişse de, 5 katın altına hiç inmemiştir. Hatta zamanla 10-12 katına çıkmıştır. Ancak oran değişse de 2000/2500 olan yıllık getiri hiç değişmemiştir.

1786 yılında sistemin bilançosu çıkarılmak istenmiştir. Maliye otoritelerinin yaptığı hesap sonucu görülmüştür ki, eshamdan sağlanan gelir, ödenen yıllık faizin ancak küçük bir bölümünü karşılıyordu. Yani hazine zarar ediyordu. 30 Ekim 1786'da yeni esham çıkarılmamasına karar verildi. Karar ancak bir buçuk yıl sonra uygulamaya koyulabildi. Rusya ve Avusturya ile (1787-1791) başlayan savaş nedeniyle yeniden

esham satışı yapılmıştır (Genç, 2016:184-193). Bu süreçte de Galata Borsası yavaş yavaş gelişerek daha belirgin bir kimliğe bürünmeye başlamıştır.

Rusya başta olmak üzere, azınlıkların ve komşu ülkelerin milli ve şahsi ekonomik güçlerinin artması sonucu Osmanlı'dan toprak alma, toprak isteme politikaları karşısında savaştan başka çözüm kalmamıştı. Devlet, kaynaklarını toplamak, mali durumu düzeltmek çabası yerine mevcut kaynakları da savaşta harcayarak iyice ekonomik bunalıma sürükleniyordu.

Bu iktisadi güçsüzlük nitelikli devlet adamı yetişmesini de etkilemiştir. Avrupa'da faiz haddi %3-6 arasında iken Osmanlı'da %20'lere çıkmıştır. Dönemin gazete kupürleri incelendiğinde görülür ki, Osmanlı bürokratları bileşik faiz hesaplarını bilmiyordu ve esham uygulamasında da bu bilgi eksikliği görülüyordu. Örneğin resmi bir açıklamada; "Devlete 10 bin Osmanlı Lirası kredi vermiş durumda olan bir kişiye, devlet her yıl 2 bin lira vererek, 10 bin Osmanlı Lirası borcunu beş senede ödemiş olur, beşinci seneden sonra yapılan ödemeler kredi verenin ticaretini temsil eder" yazmaktadır. Dönemin bankerleri ve sarrafları elbette bu hesapları iyi biliyordu ancak yöneticiler çıkardıkları kanun ve tebliğlere bakılırsa pek bilgi sahibi değillerdi.

Devlete iltizam ve esham araçları ile borç verenler genellikle Avrupa sermayesini kullanan Galatalı bankerler olmuştur. Avrupa'dan %6'yı geçmeyen faiz oranlarıyla aldıkları borçları, Osmanlı Devleti'ne zamanla %20'yi de geçen faiz oranlarıyla vermişlerdir. Bu durumda Avrupalı bankerlerin ve bankaların İstanbul'a yerleşmesi olağan bir sonuçtur (Kazgan, 2005a:72-76).

Tanzimat reformları nedeniyle Babiâli'nin nakit ihtiyacı günden güne artmaktaydı. Maden paranın vezin ve ayarı ile daha fazla oynanamayacağı için geriye ya içeriden ya da dışarıdan borçlanma seçeneği kalıyordu. Bunların dışında bir de Batı'da yaklaşık iki yüz yıldır kullanılan kağıt paralardan basılabiliirdi.

Ancak Osmanlı için kağıt para basımı çözüm değil çözümsüzlük olmuştur. Avrupa'da kağıt para basılması ve tedavüle sürülmesi işlemini devlet tarafından imtiyazlar almış olan büyük bankalar yapıyordu. Aynı zamanda halkın güveni sağlanmış ve banknotların karşılığının her an ödenebileceği garanti edilmişti (Toprak, 2014:258).

İlerleyen yıllarda Şeyhülislâm görevini alacak olan İsmetbey-zâde Ârif Hikmet Bey'in fikri ile “kaime çıkarılması” gündeme gelmiştir. Esham sistemi biraz değiştirilip, nakit yerine geçecek olan kaimenin çıkarılması Meclis-i Umumî’de değerlendirilmiştir.

Hariciye Nazırı Reşid Paşa’ya göre ise kaime ihracındaki en önemli nokta kaimenin itibarının sağlanması ve korunmasıydı. Halkın güveni sağlanırsa kaime başarılı olabilirdi. Devletin halka güven vermesi için kaimenin nakde çevrilmesi işlemlerinde en fazla %2-2,5 iskonto uygulaması gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca kaime piyasaya yavaş yavaş sürülmeli ve faiz taksitleri ödemesi katiyen geciktirilmemelidir.

İlk olarak Maliye Nazırı Saib Paşa zamanında faiz toplamı 4.000 kese olan 32.000 keselik kaime çıkarılmıştır. Piyasaya arzının tam tarihi bilinmiyor olsa da 1840 yılının haziran ayı olma ihtimali yüksektir. “Kavaim-i Nakdiyye-i Mu’tebere” adı verilen yeni esham, nakit para gibi alışverişlerde kullanılabilecek ve miras bırakılabilecektir. Kaimenin faizsiz olması hedeflenirken halkın ilgisini çekebilmesi için faizli çıkarılmıştır (Akyıldız, 2014:41-44).

Bugünkü dil ile “para yerine geçen kağıt” anlamına gelen kaime yani kağıt paralar aslında para olmaktan ziyade, Fransa’daki assignatlar gibi, hazine bonusu ya da faiz getirisi olan borç senetleri özelliği taşıyordu (Erdem, 2006:19). Zamanla halk da kaimeye alışmıştır. Devlet hazinesinde ve gümrüklerde kabul edilmesi, her yıl faiz ödemesi olması özellikleri nedeniyle maden para ile başa baş değiştirilebilmiştir. Ayrıca faiz getirisi sebebiyle tasarruf aracı haline gelmiştir (Toprak, 2014:258).

1840 yılının eylül ayında yeniden kaime basılmıştır. 48.000 keselik kaime daha ihraç edilmiştir. Tedavülde kalma süresi 8 yıl olarak, faiz oranı ise %12,5 olarak belirlenmiştir. Bu faiz oranı bazı çalışmalarda %8 olarak yazılmıştır fakat bu hesaplama yanlıştır (Akyıldız, 2014:46).

Kaime basımına geçişe neden olan koşulları özetlemek gerekirse; II.Mahmut döneminde yaşanan iç savaşlar, isyanlar ve Yeniçeri Ordusu’nun yerine Asakir-i Mensure-i Muhammediye ordusunun oluşturulması sırasında meydana gelen mali yük ve bütün bunların sonunda ortaya çıkan bütçe açıkları başlıca sebepler olarak gösterilebilir.

İlk kaime uygulamasında amaç, değişim aracı sağlamanın yanında, temel sebep mali krizi aşmak için bir tür iç borçlanma senedi ile maliyeye gelir sağlamaktır. Yukarıda

bahsettiğimiz nedenlerin yanı sıra Tanzimat reformlarının gerçekleştirilmesi için de bütçe gerekliydi. Ancak kaimelerin itibari değeri büyük olduğundan mübadele maksadıyla kullanılamamış, değer saklama aracı olarak kullanılmıştır. Bu durum da kaime basımının nakit sıkıntısını çözme amacına ulaşmasına engel olmuştur (Erdem, 2006:19).

Bunun üzerine faizsiz tedavül edecek olan küçük kaimeler basılmıştır. Sahtelerinin engellenmesi için de altı ayda bir hazineye getirilip yenisi ile değiştirilmesi bildirildi. Ancak yine de sahtelerinin basımı engellenmedi. 1850 yılında çıkarılan faizsiz küçük kaimeler tahvil mahiyetinde değil gerçek kağıt para özelliği taşımaktaydı. Halk arasında daha yaygın dolaşımdaydı. Ancak Amerika’da bu paraların da sahtesi basılıyordu ve yaklaşık olarak 12 milyar kuruşluk para bu şekilde ülkeye girmişti (Çakır, 2012:78-79).

1840 yılında ihraç edilen, yüzde 12 faizli kaimelerin Londra’daki Ricardo yatırım kuruluşu tarafından satılması için anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma 60 milyon kuruşluk emisyon için yapılırsa da, basımın üzerinden bir yıl geçtikten sonra piyasa da 160 milyon kuruşluk kaime dolaşıyordu. Seri numarası verilmemiş olması sahtelerinin de piyasaya sürülmesine neden olmuş, bu durum da kaimelerin değer kaybetmesine neden olmuştur (Geyikdağı, 2008:66).

İlk yıllarında çok rağbet alması, Avrupa borsalarında ve Galata borsasında işlem görmesi hükümete cesaret kazandırmış ve bir Amerikalının getirdiği para basma makinesi ile kaime üretimine devam edilmiştir. Ancak ilk etapta el yazısı ile yazılan ve numaralandırma yapılmayan kaimelerin ardından makinede basılanlara da numara verilmemiştir. Böylece hem içeriden hem de dışarıdan kalpazanlar tarafından sahte kaimeler basılmaya devam edilmiştir (Kazgan, 1995:48-50).

Hükümet kağıtlar üzerine değerini yazarak dağıtmış ancak sahtelerinin yapılabileceğini düşünmemiş ve numaralandırma gereği duymamıştır. Sahte kaimeye karşı herhangi bir tedbir almamıştır. Sahte kaimeler tedavüle girdikçe hükümet de hesapsızca kaime ihracına devam etmiştir ve halkın anlamaması, kaimenin itibar kaybetmemesi için numaralandırma yapmadan devam etmiştir (Parvus Efendi, 2014:18).

Galata bankerleri kaimelerin kullanılmaya başlanması ile zarara uğramışlardır. Daha önce Galata bankerlerinden yüzde 20 faiz oranı ile borçlanan devlet, artık yüzde 8-

12 faiz oranı ile piyasaya kaime sürerek borçlanıyordu. Gelirlerini kaybeden bankerler bu durumdan elbette memnun olmadılar. Halkın arasına soktukları ajanları ile kaimenin altın karşılığı olmadığı ve para sayılmayacağı dedikodusunu yaydılar. Hem bu dedikodular hem de sahtelerini ayırt etmenin güçlüğü nedeniyle kaimenin itibarı sarsılmıştır (Geyikdağı, 2008:66).

Bankerler aynı zamanda, eskimiş, yazıları bozulmuş ve kenarları hasar görmüş kaimeleri devletin geri almayacağı iddiasını halk arasında yayarak kaimeleri çok düşük fiyattan satın almış ve daha sonra normal fiyatı ile tekrar piyasaya sürmüştür. Veya maliye hazinesinde yıpranmış kaimeyi yenilemiş, büyük kar sağlamışlardır.

Kaime üzerinde bankerlerin oynadığı diğer bir oyun da taşradan ucuza aldıkları kaimeleri İstanbul'a getirip yüksek fiyattan tekrar satmaktır. Yine aynı şekilde taşraya yüksek fiyattan kaime satışı yapmışlardır (Akyıldız, 2014:295).

Birçok spekülasyona da neden olan sahteleri nedeniyle kaimeler giderek değer kaybetmeye başlamıştır. Para sistemini toparlayabilmek için Babıâli'nin kaimeleri tedavülden çekmekten başka şansı kalmamıştır.

1851 yılında memurlardan ve tüccarlardan "iane-i umumiyye" adı ile para toplanmış ve kaimelerin bir kısmı bu para ile piyasadan çekilmiş ve Darphane'de yakılmıştır. Aynı yıl Cidde'de meydana gelen iç karışıklık nedeniyle toplanan paranın bir kısmı da karışıklığın giderilmesi için harcanmıştır.

1854'te Kırım Savaşı'nın başlaması ile, "ordu kaimesi" adı altında yeniden kaime ihracına girişilmiştir. Ordu kaimesinin yalnızca savaşın etkilerinin olduğu bölgelerde yani Silistre, Vidin, Erzurum, Trabzon ve Van'da tedavüle girmesi planlanmıştır. Ancak zamanla diğer eyaletlere de yayılmış ve beklenenden çok fazla tedavül alanı oluşmuştur. Ordu kaimesi uygulamasına 1857 yılında son verilmiştir (Erdem, 2006:20).

Artık taşraya da ulaşan kaimeler %30 değer kaybı yaşamıştır. Savaş sonrasında ordu kaimelerinin vergi karşılığı kabul edileceği ilan edilmiş ve tedavülden çekilmiştir. Daha sonrasında da dış borç alınarak kaimenin kaldırılması için uğraşılmıştır (Toprak, 2014:258-260). Kaimenin yarattığı sorunlar öyle büyümüştür ki dönemin Maliye Nazırı Saib Paşa'nın, Saray'ın ve hükümetin isteklerini karşılayamadığından ve mali durumu düzeltemediğinden nezaretten kaçtığı bilinmektedir (Jamgoçyan, 2017:101).

1863 yılında tedavülden kaldırılması istenen kaime miktarı 11 milyon liraya ulaşmıştır. Tamamının maden para ile ödenmesi oldukça güç olduğu aşıkardı. Bu işlem için “Tebdil-i Kavaim İdaresi” adında bir komisyon kurulmuştur. Osmanlı Bankası’nın desteği ile kaime karşılığının %40’ı nakit, %60’ı tahvil (esham-ı cedide) olarak verilmiş, 8.800.000 liralık borç sonucu kaime tedavülden kaldırılmıştır (Toprak, 2014:258-260).

Kaime ihracı kalpazan sorunuyla tehlikeli hale geldiği kadar, Galata bankerlerinin spekülasyonları ile de birçok olumsuzluğa neden olmuştur. Morning Post gazetesinde “*başkalarının sermayesiyle iş yapan spekülatif tüccarlar*” olarak tanımlanan Galata bankerleri, 1850’li yıllarda sadece saray ve çevresi ile değil vükela ve valilerle de iş yapmaya başlamışlardır.

Para piyasasındaki sorunlar banker ve sarrafların toplumun her tabakasına ulaşabilmesi ve ulaşılabilir olması ile arttığı gibi, kaime, hisse senedi ve benzeri değerli kağıtların tedavüle girmesi ile daha da artmıştır. Sermaye sıkıntısı yaşamayan bankerler, sermaye talebi artan devletin maliyesini artık kontrol altına almaya başlamışlardır. Kaime ve tahviller üzerinde spekülasyonlar yaparak da hem devleti hem de halkı zarara uğratmışlardır.

Piyasada bu dönemde büyük bir kargaşa ve belirsizlik ortamı oluşmuştur. Para piyasası adeta bankerlerin istedikleri şekilde işlemeye başlamıştır. The Times gazetesinin muhabirinin gözlemlerine göre bankerlerin paradan para kazanma süreci şu şekilde işlemektedir:

“...Kaimenin fiyatı hep değişiyor, dolayısıyla günlük değişiklikler her işlemde bir kar kaynağı haline getiriliyor. Bazı durumlarda ödemenin hangi cins para ile yapılacağı belirtilmiş oluyor; belirlenmemiş olduğu zamanlarda ise her senet hamili işine geleni seçiyor. Bunun sonucunda da altın karlı olduğu zaman herkes ödemenin altınla yapılmasını istiyor, ya da tam tersi oluyor. Kar etmek isteyen bankerin elinde de herkes kaime peşinde koşarken altın, herkes altın isterken kaime oluyor. Dolayısıyla bankerin vereceği cinsten parayı almak istemeyen senet hamilinin beklemesi gerek.” (Akyıldız, 2014:135-136).

3.3. Galata Borsası (1830-1873)

Galata Borsası konusu incelenmeye başlanmadan önce belirtmek gerekir ki, ‘Galata Borsası’ ünvânı belirli bir mekanın adı değildir. Beyoğlu (Pera) bölgesi dahil, Galata’da hanlar, kafeler ve kahvehaneleri de kapsayan bir kavramdır. Bahsi geçen yerlerde menkul kıymet, kambiyo ve dış ticaret işlemleri yürütülmüştür.

Genel bir isim ile anılmasının nedeni borsa işlemlerinin resmi borsa binasına ek olarak, aracılardan toplandığı Havyar Hanı ve Galata Hanı gibi mekanlarda da gerçekleştirilmesidir. Bu hanların yanı sıra Beyoğlu’ndaki Galatasaray Kafe, Kafe Mokos ve Karaköy’deki Filib’in Kahvesi gibi yerler kulis (coulisse) faaliyetlerinin gerçekleştiği yerler olmuştur. Bu kafelerde özellikle borsanın kapandığı saatlerde ya da tatil günlerinde toplanılmıştır (Al ve Akar, 2013:21).

Galata’nın mekan olarak tarihine ve isminin kökenine bakarsak, Galata Tarihi ile ilgili ilk bilgilerin Bizans’ın erken dönemlerine uzandığını görürüz. Galata ismi ile ilgili birden fazla etimolojik görüş bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Galata adının ilk yerleşme dönemlerinde, burada bulunan süthaneler nedeniyle Grekçe’de ‘süt’ anlamına gelen ‘Gala’, ‘Galaktos’ kelimesinden türemiştir. Başka bir görüşe, İtalyanca’da gemilerin yükleme ve boşaltma yaptığı alanlara verilen isim olan ‘calata’ kelimesinden kaynaklanmıştır. Bir başka yaklaşım ise, bölgede yaşayan Galatyalı Tom Galatou’nun adını almış ve ‘Galat’ın Mahallesi’ adını almıştır.

Evliya Çelebi ise Seyahatname’sinde “*Bu bereketli yerdeki bitki ve bereket eseri olan süt gayet lezzetli olduğundan, adına ‘Galate’ dediler. Çünkü Yunan dilinde süte ‘Galate’ derler.*” diye yazmıştır. Yani ilk görüşü desteklemektedir (Akın, 2002:82).

Galata’nın 17.yüzyılda Akdeniz’in en önemli limanlarından biri olduğu bilinmektedir. Ancak bu durum 18.yüzyılda değişmiştir. Fransız Devrimi’nin etkisi ile Galata limanının etkinliği azalmıştır. Bu yüzyıldan sonra Galata yalnız ticaret ağırlıklı bir bölge olmuştur. Bu durumla beraber özellikle Voyvoda Caddesi (günümüzde Bankalar Caddesi) üzerinde yoğunlaşan hanlar, ticarethaneler, bürolar, dükkanlar, depolar ve ayrıca bankerler ve borsa ile de ekonomik ağırlığı bölgede tutmuştur. Ekonomik etkinliğinin yanı sıra Batılı anlamda lüks yaşam ve eğlence bölgesi olarak da gelişimini sürdürmüştür (Akın, 2002:85-86).

16 ve 17.yüzyıllarda, Osmanlı toplumunun para kazanma hırsını ayıplaması, dinen uygun görülmemesi Müslümanların ticaret dışı alanlara yönelmesine yol açmıştır. Ticaretten uzaklaşan Türk ve Müslümanlar, sabır, dayanışma ve kalite isteyen zanaat işlerine yönelmesine yol açmıştır. Ticareti ise her zaman azınlıklar yönetmiştir. 1847'ye kadar banka kurumu olmayan Osmanlı Devleti'nde, bir bankanın yaptığı işlemleri, önceleri sarraf daha sonra banker olarak adlandırılan kişiler yönetmekteydi. ⁴

Bankerler/sarraflar erken dönemlerinden başlayarak yıkılışına kadar, Osmanlı'nın toplum ve ekonomisinde her zaman önemli yer işgal etmişlerdir. Adları 18.yüzyıldan önce, daha çok madeni para ve kıymetli maden alım satımı ve darphanelerle anılırken sarraf; sonraki yüzyıllarda ise devletle ilişkileri artmış, işlem hacimleri büyümüş, mali sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve banker olarak anılmaya başlanmıştır (Cezar, 2004:179).

Sarraflar ilk olarak 1691 yılında gedik verilerek teşkilatlandırılmak istenmiştir. Para sisteminde yaşanan karışıklık ve spekülasyonların önlenmesi hususunda yapılan çalışmalar bu sorunun başlıca sorumlusu olarak sarrafları işaret etmiştir. Darphâne-i Âmire sahibiayarı Mustafa Ağa'nın yürüttüğü çalışmaya göre İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Galata'da bulunan çok sayıda sarrafın yol açtığı kargaşa altın ve gümüşün fiyatını artırıyor ve darphanenin kıymetli maden alımını zorlaştırıyordu.

Para sisteminde kargaşa ve istikrarsızlığa yol açan sarrafların kontrol edilmesi amacıyla sarraf sayısının kısıtlanması gerektiği öngörülmüştür. 1691 yılında 12 olarak belirlenen sarraf sayısı gittikçe artırılmıştır. 1691 ile 1835 yılları arasında 14 kez müdahale edilmiş ve sarraflar konusunda nizam verilmiştir. Ancak bu çabalar sonuç vermemiş, kaçak sarrafların önüne geçilememiştir.

Sarraf teşkilatında yapılan asıl önemli değişiklik 1835 yılında gerçekleşmiştir. Sarraflar birinci sınıf ve ikinci sınıf olarak ayrılmıştır. Birinci sınıf sarraflar daha büyük ekonomik güce ve itibara sahip olanlar, ikinci sınıf olanlar ise sermayesi daha küçük olanlardır ve birinci sınıf bir sarrafın kefil olması ile gedik alması mümkündü (Bölükbaşı, 2014:24-27).

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin "Maliye 17892" numarasında kayıtlı olan "Mültezim Zimmet Defteri" bankerler konusunda ilk bilgi veren belgedir. Bu defter 1481-1485 tarihlerini kapsar. Asıl içeriği darphane mukataa mültezimlerinden, iltizam bedelini ödemeyenlerin kayıdıdır.

Osmanlı Devleti'nde nakit sorunları neredeyse 300 yıl boyunca taşış işlemi ile çözülmeye çalışılmıştır. Gelir getiren bir iş olduğu için Galata bankerleri de bu işle ilgilenmişlerdir. Devlet bu bankerlere altın ve gümüşün nereden geldiğini sorgulamaksızın para basma yetkisi vermiştir. Batı'da tahvil alınıp satılan borsalar işlerken, Osmanlı'da madeni paraların el değiştirdiği bir borsa oluşmuştur. Ülkenin birçok yerinde “köşe sarrafları” denilen, madeni para değişimi yapan bir meslek grubu ortaya çıkmıştır.

18.yüzyıldan sonra devletin tüccarlara olan borçlarını belgeleyen faizli ve vadeli kağıtların alım satım işleri gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bilgiler ışığında Osmanlı'da devlet ve şirketlerin tahvil ve hisse senetlerinin alınıp satıldığı borsalar oluşana kadar ilkel de olsa bir finans ağının varlığından söz edilebilir (Kazgan, 1995:34-36).

Sarrafların denetimi ve kontrolünü, devlet adına, Darphâne-i Âmire gerçekleştiriyordu. Belgelerde “darphane hizmetine tayin olunan” veya “Darphâne-i Âmire'ye merbut” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ancak bu konuda önemli olan nokta, literatürde karıştırılmaması gereken, İstanbul sarrafları ile darphanede görevli olan sarrafların farklı kimseler olduğudur (Bölükbaşı, 2014:30).

Osmanlı Devleti'nde azınlıklardan oluşan finans burjuvazisi, 18.yüzyılda Avrupa'da uygulanan merkantilist politikaların Osmanlı'ya yansması ile ortaya çıkmıştır. Zamanla etkinlikleri artan bu azınlıklar ülke içerisindeki finansal bütün işlemlerin yöneticisi olmuşlardır. Bu etkinliğin en güçlü kısmı ise adı geçen sarraflar yani Galatalı bankerlerdi. Bankerlerin etkinliğinin Tanzimat'tan sonra, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerle daha da arttığını söyleyebiliriz.

Avrupa'da borsaların hızla gelişmeye başlaması Osmanlı'yı bir borsa kurmaya zorlamıştır. Sayıları gittikçe artan anonim şirketlerin çıkardığı hisse senedi ve tahvillerin sarraflar aracılığıyla imparatorluk içerisinde dolaşması ve Kırım Savaşı ile dış piyasalardan borç alınmaya başlanması, alınan borçların tahvillerinin önemli piyasalarda kota edilmesi, Osmanlı'da bir borsa kurulmasını zorunlu hale getirmiştir (Beşirli, 2009:190).

Osmanlı'da bir borsa kurulmasını mecbur hale getiren olayları bu kısma kadar ayrıntılı olarak inceledik. Bu süreci özetlememizin konunun anlaşılması açısından faydalı olacağına inanıyoruz.

17.yüzyıl ortalarından itibaren devleti mali iflasa sürükleyen birçok sorun yaşanmıştır. 18.yüzyılın ilk yarısında başlatılan değişim, yenileşme ve batılılaşma hareketi de başarısız olduğunda bütçe açıkları artık aşılamaz hale gelmiştir.

Avrupa'daki teknolojik gelişmelere Osmanlı'nın yetişememesi askeri yenilgilere ve dolayısıyla savaş ganimeti gibi büyük bir gelir kaleminin de yitirilmesine neden olmuştur.

Aynı zamanda yine 17.yüzyıldan itibaren vergi sistemi de olan tımar sisteminde bozulmalar başlamıştır. Enflasyon artmış, vergi miktarları erimiş ve yeterince toplanamamıştır. Bunlara çözüm olması amacıyla tımar yerine iltizam sistemi getirilmiş ve nakit girişinin artması için de yeni vergiler eklenmiş, olağanüstü zamanlarda alınan vergiler sürekli hale getirilmiştir. Fakat iltizamdan beklenen verim alınamamış, 18.yüzyıl başlarında mukataalar kayd-ı hayat koşulu ile mülkane olarak verilmeye başlanmıştır. Vergi toplama konusundaki çabaların yanı sıra müsadere ve para taşışları sıkça yapılmıştır. Ancak hiçbir maddi sıkıntıları gidermeye yetmeyince iç borçlanma (esham) ile nakit sıkıntısı çözülmeye çalışılmıştır.

Taşışların enflasyon üzerindeki olumsuz etkileri ve vergi gelirinin sürekli düşüş göstermesinin yanında merkezi bürokrasinin harcamaları da sürekli artış gösteriyordu. İç isyanlar ve savaşlar gibi para gerektiren olumsuzluklar da eklenince bütçe açıklarını ne taşışlar ne de Galata bankerlerinden alınan krediler kapatabiliyordu.

Avrupa sermayedarları, bankalar ve bankerler Osmanlı Devleti'nin yaşadığı mali sıkıntılardan oldukça memnundu. Merkezi bürokrasiye dış borçlanma yapılmasının tek çözüm ve en doğru karar olduğunu sık sık belirtiyorlardı. Asıl amaçları ise Osmanlı'nın Avrupa borsalarında tahvil ihraç etmesi ile elde edecekleri yüksek faiz ve aracılık işlemlerinden alacakları yüklü miktarlardaki komisyonlardı. Çünkü tahvillerin Paris, Frankfurt, Londra ve Viyana gibi işlem hacmi büyük finans merkezlerinde satışını bankerler ve bankalar düzenliyorlardı. Tahvil satın alan Avrupalı tasarruf sahipleri de yine yüksek faiz getirisine sahip olacaktı.

Bütçe sıkıntısının aşılmasında son çare dış borçlanmaydı ancak bundan önce devlet, iç borçlanma yöntemi ile de mali sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır. Ancak bu sıkıntılar giderilememiş sadece geçiştirilmiştir. Faizle borç para veren ve alanında uzman olan Galata bankerleri devletin kısa süreli ihtiyaçları için sermayelerini kiralamışlardır. Bir banka ismi olmasa da devletin banka ve borçlanma işlemlerini bu kişiler yürütmüştür. Galata bankerleri bir bankanın yaptığı bütün işlemleri banka statüsünde olmadan gerçekleştirmişlerdir. Bu işlemler genel olarak, hazineye ve saraya borç vermek, altın, gümüş ve kaimenin aynı anda dolaşımında olmasından kaynaklanan acyo (Agio) farklarından kazanç elde etmek, başkalarının paralarını işletmek ve karı paylaşmak, senet alım satımı yapmak, çeşitli paraların birbiriyle değişimini yapmak, iltizam usulünde vergi toplamak, mali danışmanlık hizmeti vermek, poliçe ticareti yapmak, bürokratlara ait malların gelirlerini yönetmek gibi kurumsal bir bankanın yapacağı işlemleri resmi olmayan şekillerde yapmışlardır (Apak ve Tay; 2012:66-67).

Galata Borsası'nın tüccarlar tarafından 1828 Rus Savaşı'ndan⁵ sonra ve 1840 yılından da önce oluşturulduğu bilinmekte fakat net bir tarih için bir belge bulunmamaktadır. Galata Borsası'nın kuruluşuna dair ilk bilgiler, kurucu müdür Antoine Ducci'nin şahsi arşiv belgeleri ve Ducci'nin ölümü ile Beyoğlu gazetelerinde yayınlanan haberlerde bulunmaktadır. Journal de Constantinople gazetesinin 18 Eylül 1856 tarihli sayısında çıkan habere göre, Toskana vatandaşı olan Ducci, 1831'de İstanbul'a gelmiş ve 1856 yılı Eylül ayına kadar da borsa müdürlüğü yapmıştır.

Antoine Ducci'nin Toskana büyükelçisine yazdığı mektupta “emr-i ticârete medâr-ı suhûlet olan bir borsanın bu memleketde adem-i vücudu cihetiyle on iki seneden beri bu husûsun vaz’ ve te’sîsi niyyet-i hayrında bulunarak hemen bu tashihimin icrasına mübâderetle bin sekiz yüz kırk altı sene-i İsevîsi Nisanının on beşinde Galata Borsası'nın küşadına muvaffak oldum” yazmıştır. Bu cümlelere göre 15 Nisan 1846 tarihinde açıldığını, ancak on yılı aşan çabalarıyla açılabilirdiğini yazmıştır. Bu ifadelere bakarak

⁵ Osmanlı Devleti 1828-1829 yıllarında Rusya ile yaptığı savaşta mağlup olmuştur. Edirne Antlaşması ile de 6 milyon sterlin gibi oldukça yüksek bir tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Hatta bu tazminatın ödenmesi için İngiltere'den kredi alınması bile gündeme gelmiştir. Para sistemindeki sorunlar ve istikrarsızlıklar nedeniyle tüccara sabit kur uygulaması sunan devlet, bu uygulamayı terk etmek zorunda kalmıştır. Tüccarlar Rus Savaşı öncesi uygulanan kambiyo istikrarı uygulamasının tekrar getirilmesini talep etmişlerdir.

Galata Borsası'nın temellerinin 1836 tarihinde tüccarların bir araya gelmesi ile atıldığı sonucu çıkarılabilir.

Aynı zamanda Journal de Constantinople gazetesinin 4 Temmuz 1852 tarihli sayısında, borsanın yeni bir binaya taşınması nedeniyle yazılmış yazısında yer alan "... Birçok büyük şehirde, bankacılık ve ticari işlemlerin yürütülmesi için tüccarı bir araya getiren borsa, yüksek önemi olan bir kurumdur. İstanbul Borsası'nın kuruluşu 1836 yılına kadar geriye götürülse de bulunduğu yer bakımından birçok eksiği bulunmaktadır. Ticari ihtiyaç ve taleplere uygun değildir..." ifadeleri 1836 yılını kuruluş yılı olarak doğrular niteliktedir (Al ve Akar, 2013:28-29 ve Akın, 2002:248).

Ducci'nin mektubu ve gazete haberleri Galata Borsası'nın 1836'da Perşembe Pazarı'ndaki ahşap binanın içindeki kahvede temellerinin atıldığını ortaya koymaktadır. 1852 yılına kadar da bu binada faaliyet göstermişlerdir. Söz konusu tüccar grubu daha sonra daha konforlu ve düzenli bir yerin gerektiğine karar vermiş ve Galatalı bankerlerden olan Lorando Kardeşler yeni borsa binasının yapımını başlatmışlardır. Dalmaçya asıllı İtalyan mimar André Manzin'in tasarımını yaptığı bina 1 Temmuz 1852'de faaliyete geçmiştir.

Yaklaşık on yıl sonra, Journal de Constantinople'nin 4 Ekim 1861 tarihli gazetesinde, Karaköy yakınlarında tamamlanacak olan ve belediyenin yapımını üstlendiği yeni borsa binasının inşaatının başladığı yazmaktadır. Yine aynı gazetenin 15 Ekim 1861 tarihli haberinde borsanın Havyar Hanı'nda yeni bir lokale taşındığı bildirilmiştir. Yeni borsanın iki salondan oluştuğu, birinci katta sayısal işlemlerin, ikinci katta sermaye ile ilgili işlemlerin görüleceği yazılmıştır. 7 Aralık 1861 tarihli haberinde ise yeni binanın inşaatının tamamlandığı duyurulmuş ve Havyar Hanı'nda da çalışmaların devam edeceği bildirilmiştir (Akın, 2002:248).

Hisse senedi ve tahvillerin alım satımı, önceleri Galata'da bulunan Havyar Hanı ile civardaki mağazalarda yapılırken, ilerleyen zamanlarda karşısına inşa edilen Komisyon Hanı'nda devam etmiştir. Hanın üst katındaki salon borsa diye adlandırılmış ve işlemler orada devam etmiştir. Zamanla işlemler artınca, borsa işlemlerine ait hususlar ile borsa mensupları arasındaki anlaşmazlıkları görüşmek üzere Borsa Meclisi kurulmuştur (Borsa Rehberi, 1928:15-16).

Galata Borsası'nın gelişimini ve belirgin bir kimliğe sahip olma sürecini kaime ihraçları ve kambiyo istikrarı uygulaması oldukça etkilemiştir. Dış ticaret hacmindeki artış ve kambiyo istikrarı poliçe piyasasını dinamik hale getirmiş ve hareketliliğini korumuştur. Aynı zamanda hem iç borçlanma senedi hem de kağıt para özelliği taşıyan kaimeler borsayı borsa yapmıştır. Kaimelerin dolaşımını artırmak, halka güven vermek, ticari hayata katkısını artırmak için gazeteler sık sık bunlardan bahsetmiştir. Borsa işlemleri gazetelerin üzerinde durduğu bir konu olmuştur.

Ancak faiz getirisi olan kaimenin halk arasında kabulü ve yaygınlaşması, ıskonto hesabının da bilinmesini gerektirdiğinden doğal olarak tüccarlar için daha kolay bir konu olmuştur. Halk bu hesaplamalara alışamamıştır. Aynı zamanda kaimelerin değerindeki sürekli dalgalanmalar ve beraberinde ortaya çıkan spekülasyonlar önemli bir sorun olmuştur. Borsaların olmazsa olmazı spekülasyonlar ve kaimenin spekülasyonları besleyen durumu Galata Borsası'nın gelişmesine ve büyümesine ön ayak olmuştur (Al ve Akar; 2013:30-31).

Kaime fiyatlarındaki dalgalanmalar tüccarın da kaimeye güvenini azaltmıştır. Tüccarlar, hükümetin tedavülünü yasakladığı eski paralara ve mağşuşa yönelmiştir. Kambiyo istikrarının sağlanması durumunda ise eski para ve mağşuş kullanmayacaklarına dair devlet ile bir taahhütname imzalamışlardır.

Bu süreçte kambiyo istikrarını sağlamak amacıyla bir banka kurulması için de çalışmaya başlanmıştır. Hükümet, Galata bankerlerinden Alléon (Alyon) ve Baltazzi (Baltacı) ile kaimenin itibarını da korumaları şartıyla banka kurma konusunda anlaşma imzalamıştır. Anlaşmanın hükümlerine göre 20.000 kesesi hükümet tarafından, 30.000 kesesi bankerler tarafından ödenmek suretiyle 50.000 kese sermayeye sahip banka kurulacak, banka bozdurduğu kaimelerden %3 oranında komisyon alacaktır. Bu komisyonun %2,5'i hazinenin, %0,5'i ortakların payı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde kurulan bu ilk bankanın adı Dersaadet Bankası (Kaynaklarda Bank-ı Dersaadet, İstanbul Bankası veya Banque de Constantinople şekillerinde de görülmüştür) olmuştur. Ayrıca kambiyo rayicinin 1 sterlin = 110 kuruş şeklinde sabitlenmesine dair anlaşılmış ve rayiçten yurt dışına poliçe keşide edecekleri de belirtilmiştir.

Hükümet Mart 1849'dan itibaren 3 ay süre ile bankanın çalışmasından memnun olursa, çalışmaya devam edip etmeyeceğine karar verecektir. Buna ek olarak tüccarların eski para ve mağuş kullanması durumunda bankayı desteklemeyeceğini, ortaya çıkacak zarardan da sorumlu olmayacağını sefaretlere bildirmiş, önlemlerini almalarını istemiştir.

Dersaadet Bankası devlete verdiği kredilerin geri ödenmemesi, kredi karşılığı olarak gösterilen vergilerin zamanında tahsil edilmemesi nedenleriyle zor durumda kalmıştır. Zararının tazmini için spekülasyon yapıp kaime üzerinde oynaması ile de kapanışa sürüklenmiştir. Ayrıca bazı tüccarların poliçe ticareti yapmaya başlaması yani gerçek bir mal alışverişi olmadan poliçe keşide ettirip, daha sonra ciro ederek kazanç sağlaması ile bankadan istenen poliçe miktarının artması ve kambiyo masrafları bankaya büyük zararlar vermiştir. Bu olaylar ve bankanın spekülasyon nedeniyle iç piyasada itibarının zedelenmesi ile 1852 yılında kapatılmıştır (Al, 1997:88-93).

Dersaadet Bankası'nın faaliyetine son vermesinin ardından yeniden bir devlet bankası kurma fikri akıllarda yer almaya başlamıştır. Osmanlı Bankası adıyla kurulması planlanan banka, tarımsal yatırımları desteklemek amacıyla tarım kesiminin sermaye ihtiyacını karşılamayı hedeflemiştir. Böylece üreticilerin yüksek faizlerle tefecilere borçlanmalarını engellemiş olacak, aynı zamanda tarımdan gelen vergilerin artışı ile hazineye nakit girişi de sağlanacaktı.

Tarım kesimini destekleme hedefinin yanı sıra bir bankanın standart faaliyetlerini de gerçekleştirerek ticaretin gelişmesine önayak olacaktı. Kaime basımını önleyip, hükümetin ihtiyacı olan parayı kendi bünyesinden sağlayacaktı. Yabancı ortakların sermayeye dahil olmaları ve banka içerisinde çalışmaları da kabul edilmesine rağmen Osmanlı Bankası bir süre daha proje olarak kalmıştır.

Bir bankanın faaliyetinden yoksun olunan bu günlerde birçok banka kurma teklifi hükümete sunulmuştur. Amerikan vatandaşı olan Duir ve Fransız Trouvé-Chauvel bu teklifi sunan yabancı uyruklu sermaye sahipleriydiler.

O dönemde İstanbul'un büyük sermaye sahipleri kişiler olan Galata bankerlerinden de banka kurma teklifi gelmiştir. Talepte bulunan isimler ise Théodore Baltazzi, Mihran ve Bogos Düz, Abraham Camondo, Zarifi ve Glavany olmuştur. Ancak bu talepleri neticeye varamamıştır.

1853 yılında başlayan ve Ruslarla yapılan Kırım Savaşı'nın sonunda, 1856 yılında imzalanan Paris Barış Konferansı'ndan bir ay kadar önce Sultan Abdülmecid, 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir. Mali reformları da içeren Hatt-ı Hümayun'un 24. ve 25. maddeleri banka kurulacağını sözünü vermiştir. Gelirleri artırmaya yönelik fon yaratılacağını da bildiren maddeler de şöyle yazıyordu:

“Devlet-i Aliyyemin tashih-i usûl-ü sikke ile umûr-i mâliyyesine i'tibâr virecek banka misûllü şeyler yapulub memalik-i mahrûse-i şâhânemin menba'-ı servet-i mâddiyyesi olan husûsâta iktizâ'idan sermayelerin ta'yîniyle ve mahsûlât-ı memalik-i şâhânemin nakli için îcâb iden turuk ve cedâvilin küşadiyle ve umûr-i zirâat ve ticâretin tevessü'üne hâil olan esbâbın men'iyle teshîlât-ı sahîhanın icra' olunması ve bunun için maârif ve ulûm ve ser-mâye-i Avrupa'dan istifadeye bakılması esbabının bil-etraf mütâlaasıyle pey-der-pey mevki'i icrâ'ya konulması mâddelerinden ibâret olmağla”.

Fermanın çaresiz kalınan bir savaşın ardından ve Batı'dan yardım istenen bir konferanstan hemen önce ilan edilmesi de ilginçtir (Bayraktar, 2002:76-78).

Yaklaşık bir yıl süren çabaların ardından, 11 Şubat 1856 tarihinde, arkeolog ve diplomat olan İngiltere vatandaşı Layard'ın başkanlığında yönetim kurulu üyeleri ile toplantı gerçekleştirilmiştir. Bankanın kuruluş sermayesi 500.000, ödenmiş sermayesi ise 200.000 İngiliz sterlini olarak belirlenmiştir. Bankanın merkezinin Londra'da bulunacağı ve adının The Ottoman Bank (Osmanlı Bankası) olması kararlaştırılmıştır. 24 Mayıs 1856 tarihinde Kraliçe Victoria'nın fermanının imzalanması ile, İngiliz sermayeli bir ticaret bankası olan Osmanlı Bankası kurulmuştur.

Kuruluştan on gün kadar sonra, Londra merkez şubesine ek olarak İstanbul şubesi çalışmaya başlamıştır. 13 Haziran 1856 tarihinde açılan İstanbul şubesinin ardından, bir ay sonra da İzmir şubesi; aynı yılın Ekim ayında da Beyrut'ta Osmanlı Bankası'nın üçüncü şubesi faaliyete geçmiştir. Bir sonraki şube Romanya-Kalas'ta, yine 1856'da açılmıştır. 1861 yılında Bükreş'te ve izleyen yıllarda Selanik, Aydın, Afyonkarahisar, Manisa ve Larnaka şubeleri açılmıştır. Osmanlı Bankası 1863 yılında Bank-ı Şahane-i Osmanî (Imperial Ottoman Bank) adı ile yeniden örgütlenmiş ve 1922 yılına kadar şube kuruluş faaliyeti devam etmiştir (Özdemir, 2018:45-52).

Bankanın imzalanan kuruluş sözleşmesinde bir devlet bankası olduğu, faaliyet süresinin de 30 yıl olacağı belirlenmiştir. İdaresi ve denetlenmesi Paris ve Londra'daki

denetçilerin görevi olarak kalsa da hukuken Osmanlı hukukuna bağlı kalacağı, banknot ihraç edebileceği ve İstanbul'da hazinenin veznedarı rolü ile gelirleri toplayacağı gibi maddeler sözleşme içerisinde yer almıştır. Bunlara ek olarak banka hükümete mali danışmanlık hizmeti verecek ve önerilerde bulunacaktır.

Ayrıca iç ve dış borçlanmaların anapara ve faizlerinin ödenmesi, mağşuş ve eski paraların dolaşımdan çekilmesi ve devlete gelirlerinin karşılığında cari hesap biçiminde kredi vermek gibi vazifeleri de Osmanlı Bankası yüklenmiştir (Apak ve Tay; 2012:70-71; Bayraktar, 2011:96).

Osmanlı Bankası, banknot ihraç etme yetkisi ile bir merkez bankası fonksiyonu elde etmiştir. Ancak banknot ihracında İstanbul piyasasında ilk etapta istenilen başarıya ulaşılammış, İzmir piyasasında ise banknotlar daha çok ve daha çabuk kabul görmüştür. İstanbul piyasasındaki dışlamanın nedeni akıllardaki olumsuz kaime tecrübesidir. Kaimelerin tedavülden kaldırılmasının üzerinden henüz çok zaman geçmemişken, kağıt paraya olan güven tazelenmemişken bankanın faaliyete başlaması ve banknot ihraç etmesi başarısızlığa sebep olmuştur (Bayraktar, 2011:93).

Osmanlı Bankası kuruluş amacı doğrultusunda bir ticari bankadır. Ancak zamanla üstlendiği görevler, gösterdiği başarılar, Fransız sermayedarların yatırım işlemleri gerçekleştirme isteği ve Osmanlı'nın bir devlet bankasına duyduğu ihtiyaç doğrultusunda banka benzeri görülmemiş bir banka yapısına sahip olmuştur. Osmanlı Bankası hem ticari banka hem yatırım bankası hem de merkez bankası şeklinde çalışmaya başlamıştır (Apak ve Tay, 2012:75).

1856-1875 yılları arasında amaçları Osmanlı Devleti'ne borç para vermek ve bu borçlandırmadan yüksek faiz geliri elde etmek olan 11 adet yabancı sermayeli banka kurulmuştur. 1875-1922 yılları arasında aynı amaçlarla ve yine yabancı sermayeli 7 adet banka kurulmuştur. Bunlara ek olarak yurtdışı merkezli 18 banka da Osmanlı topraklarında şube açmıştır. 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuş ve ilk ulusal banka olmuştur. Bu tarihe kadar sadece yabancı sermayeli bankalar Osmanlı içerisinde faaliyet göstermiştir.

Yabancı sermaye ile kurulan bankalar (sadece şube açanlar da dahil) kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne borç vermiş, kendi ülkeleri ile Osmanlı

Devleti'nin ticari ilişkilerini ve bağlarını artırmaya yönelik çaba harcamışlardır. Ayrıca ulaşımda ve madencilikte yatırımlar yapmışlar ve yatırım yapacak sermaye sahiplerine aracılık etmiş, destek olmuşlardır (Apak ve Tay, 2012:68).

Burada Osmanlı'nın merkezinde böylesine çok sayıda yabancı sermaye sahibi kişilerin varlığının temel nedenini de açıklamak gerekmektedir. Fransız ekonomisinin hızla büyümesi karşısında, tekelci kapitalizm sermaye birikimini ve zenginliği de artırmıştı. Finans sektörleri oldukça gelişmiştir. Bu dönemde Paris Borsası'nda binden fazla kayıtlı banka ve banker bulunmaktaydı.

Aynı durum Londra Borsası'nda da görülmekteydi. Sermaye sahipleri günden güne zenginleşiyor ve rekabet gittikçe çetin hale geliyordu. Öyle ki taşra bankacılığı Londra bankalarına rakip olacak kadar güçlenmişti.

Rekabetin zorlu olduğu bu şehirlerde, piyasada yer edinmenin oldukça zor olduğuna inanan banka ve bankerler Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. Londra ve Paris borsalarında zaman geçirmiş, kendilerini geliştirmiş genç yatırımcılar görece bakir bir piyasa olarak gördükleri İstanbul piyasasında şanslarını denemeye gelmiş ve İstanbul'a yerleşmişlerdir (Kazgan, 2005a:71).

Yabancı bankerler ve bankaların İstanbul'daki faaliyetleri ve kaime alınıp satılmasının yanı sıra, Osmanlı'da sermaye piyasası gelişmeleri ve borsa minvalinde işlemler Avrupa'da oluşumu hızlanan anonim şirketler sayesinde de ilerlemiştir. Osmanlı içerisindeki yabancı tüccarlar ve sermaye sahibi Osmanlı tebaası azınlıklar bu şirketlerin hisse senetlerinden alarak tasarruflarını değerlendirme yoluna gitmişlerdir.

Aynı zamanda o dönemde hızlanan dışa açılma süreci de ekonomik gelişmelerin oluşumunu desteklemiştir. Tanzimat'ın getirdiği Batı tarzı yaşam biçimi ile Osmanlı yerleşikleri de bu duruma ayak uydurmuş, yabancı borsalara yatırım yapmaya başlamıştır. Yabancı borsalardan alınıp satılmaya başlanan kıymetler ile İstanbul'da bir borsa faaliyeti doğmaya başlamıştır. Bankerlerin yatırımcı ile hisse senedi arz eden şirketler arasında aracılık etmesi ile iyiden iyiye bu ticaret gelişmiştir (Fertekligil, 2000:23).

Galata Borsası'nın oluşumunda ve büyümesinde etkili olan en önemli iki olay Kırım Savaşı ve telgrafın İstanbul'a ulaşması diyebiliriz. Hatta borsa işlemleri için Galata Telgrafhanesi ayrı bir hat işleme koymuştur.

Galata Borsası ile Avrupa borsalarını kolayca birbirine ulaştıran bu yenilik, borsaya hem çok büyük katkı sağlamış hem de önemli manipülasyonlara sebep olmuştur.

Artık Galata Borsası'nda oluşan fiyatlar ve fiyatların oluşmasında etkili olan olaylar kolayca Avrupa borsalarına iletmeye başlanmıştır. Borsa Komitesi'nin 1859 yılında yayınladığı ilana göre, her pazartesi Londra'dan, cumartesi ise Marsilya'dan gelen bilgiler odada ilan edilecektir. Yani tahvil fiyatları, iskonto oranları, mal fiyatlarındaki son kotasyonlar ve döviz kurları adı geçen günlerde son gelişmeleri ile Galata'da bildirilecektir (Al ve Akar, 2013:40-41).

Önceki bölümde bahsettiğimiz gibi kaime ihracı ve alım satımı esnasında birçok spekülasyon ve kargaşa yaşanmıştır. Yatırımcının güvenini sarsan ve zarar veren bu olaylar aynı zamanda devlet düzenine ve devletin itibarına da zarar vermiştir. Bu konuda tasarlanan tedbirler ve önlemler konusunda ilginç belgeler mevcuttur.

17 Haziran 1862 tarihinde İstanbul Belediyesi tarafından yayınlanan bir genelgede şu şekilde yazılmıştır:

“Konulan yasaklara rağmen ticari hayat için yıkıcı olan borsa işlemleri Galata sokaklarında, Havyar Han'ın koridorlarında, Karaköy sokaklarında ve diğer yerlerde devam edegelmektedir.

Hükümetin gayretleri ile borsayı sağlıklı tedbirlerle düzenlediği bir zamanda bu gayri kanuni işlemlere bir son vermekte kararlı olan belediyemiz halka kambiyo muameleleri, tahvil ve diğer kıymetli evrak üzerine her türlü faaliyeti sürdürmek maksadı ile adı geçen bu yerlerde buluşma ve toplanmanın bugünden itibaren yasak edilmiş olduğunu bildirir.

Bundan böyle bu türlü işlere girişenler derhal tutuklanarak ilgili kanun gereğince cezalandırılacaklardır.”

Yine aynı konu üzerine Bab-ı Âli Dışişleri Bakanlığı, yabancı ülkelerin temsilciliklerine 28 Şubat 1862 tarihinde aşağıdaki metni göndermiştir.

“Ekselansları bütün kanuni yasaklara rağmen, para üzerine oyun oynamak gibi gayri kanuni bir ticaretin yapıldığı yerleri kapatmak gibi bir tedbiri Bab-ı Âli'nin hangi şartlar altında almış olduklarını hatırlarlar.

Bu tedbir, kamusal sükûneti tehlikeye atan bir suç teşkil eden alışverişi yok etmek suretiyle gayesine hizmet etmekten geri kalmamıştır.

Bununla beraber birkaç günden beri Bab-ı Âli'nin kararına aykırı olarak, Galata meydanındaki birkaç binada yasak edilmiş bu alışverişi yapmak üzere toplantıların başladığı görülmüştür. Bunun üzerine Bab-ı Âli, söz konusu tedbirin ciddi bir şekilde yürütülmesi için, ilgili polis karakoluna yeniden emir vermiş bulunmaktadır.

Sizlerin de, iyi bir nizamın bütün dostları tarafından mahkum edilmiş olan durumlara tekrar gelinmesine mani olabilmek için ilgilerinize yardım maksadı ile kendi yönünüzden gerekli tedbirleri yenilemenizi rica ederim.”

Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Hükümeti gayrı resmi borsa işlemlerini engellemeyi başaramamış ve yabancı temsilciliklerden yardım istemiştir. Ancak bu durum oldukça doğaldır. Tedbirler ve yasaklar zabıta önlemleri ile halledilebilir bir konu değildir. Çünkü konu ekonomiktir. Para kazanmayı yasaklamak oldukça zordur. Bu durum ancak yasal bir borsa kurulması ile çözülebilecektir.

Yasaklamalardan yatırımcılar da aracılar da hisse senedi arz edenler de şikayetçi olmuştur. İstanbul'da bir borsa kurulması artık herkesçe düşünülen, talep edilen bir konu haline gelmiştir. Bu doğrultuda 1864 yılında Havyar Han'da “teşkilatlanma” amacıyla toplantılar başlamıştır. Borsanın kurucuları olan Galata Bankerleri 1865 yılında bir tüzük (bkz. EK-1) hazırlamışlardır. Tüzük Bab-ı Âli'ye sunulmuştur ve kendi aralarında “Esnaf Derneği” şeklinde bir heyet oluşturmuşlardır.

Özel bir borsa niteliği taşıyan bu ilk teşkilatlanmanın yönetim kurulunun çoğunluğunu Rumlar oluşturuyordu. Derneğe Rumların kilise yönetim kurulundan ilhamla “Euphoria” ismi verilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki borsa yönetimi işi daha ciddi bir organizasyon gerektiriyordu (Fertekligil, 2000:23-25). Özellikle 1861 yılında yaşanan finansal kriz, borsanın resmi bir düzenlemeye ve devlet kontrolünde tutulmasına olan ihtiyacı daha da güçlendirmiştir.

EK-1'de tam metnini sunduğumuz düzenleme taslağı öncelikle finansal krize sebep olan tüm kişileri denetim altına almaya ve kurallara bağlamaya yöneliktir. Bilhassa “köşe sarraflığı” olarak adlandırılan kişileri bankalardan, bankerlerden ve büyük sarraflardan ayrı tutmak için, “Köşe Sarrafları Nizamnamesi” hazırlanmış ve bu kişilere yalnızca para değiştirme işi için izin verilmiştir.

Londra elçisi Kostaki Bey'in girişimleri ile Fransız düzenlemesinden tercüme edilen ve Osmanlı'ya uyarlanarak hazırlanmış olan taslak üç ana alanı düzenlemeyi hedeflemiştir. Bu alanlar menkul kıymetler borsası, ticaret borsaları ve deniz ticaretidir. Düzenlemenin amacını genel olarak değerlendirirsek borsa işlemlerinin güven içerisinde yürütülmesini sağlamaktır.

Taslağın ilk bölümünde kambiyo ve komisyoncuların sahip olması gereken özellikler ve çalışma şartlarından söz edilmiştir. Ayrıca her iki meslekteki kişilerin görevleri, uymaları gereken kurallar, sorumlulukları ve men edildiği durumlar ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Kambiyo ve komisyonculara yasaklanan konulardan ilki borsa oyunları, içerden bilgi edinme ve manipülasyondur. "Borsa oyunları" ile uğraşmaları, menkul değerler, altın, gümüş, kağıt para ve mallar hakkında bilgi vermeleri, paranın ve tahvillerin fiyatlarının seyri hakkında yanlış haber yaymaları yasaklanmıştır. Burada adı geçen "borsa oyunları" tabiri ile ilgili taslağın 24, 25 ve 26.maddelerinde ayrıntılı bilgi verilmiş ve tanımı yapılmıştır.

Avrupa borsalarında krizlere ve önemli sorunlara neden olan hava oyunları (windhandel) bu maddeler ile açık şekilde yasaklanmıştır. Ancak yasaklara rağmen ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi Galata Borsası'nda da Avrupa'da olduğu gibi büyük problemlere yol açacaktır.

Düzenlenen taslak kambiyo ve komisyoncuları kurallara bağlarken, aynı şekilde bu kişileri üçüncü kişilere karşı korumak için de kurallar koymuştur. Taslak toplam 102 maddeden oluşurken, 53.maddeden sonraki maddeler ticari borsalar ile ilgili kurallara ayrılmıştır. 53 ve 58. maddeler arasında borsa tanımlanmıştır. Tanıma ek olarak izinsiz borsa kurulamayacağı, nerelerde faaliyet göstereceği ve nasıl feshedilebileceği açıklanmıştır.

Borsanın tanımı yapılırken tüm borsaları kapsayan bir ticari borsa tanımı yapıldığı görülmektedir. Bu tanıma göre borsa; "tüccarın, bankacıların, gemi kaptanlarının, kambiyo ve komisyoncuların, bankacılık işlemlerini, ticari faaliyetlerini yürütmek, güncel mal fiyatları, para ve ticari kağıt kurları hakkında bilgi almak ve gemi geliş gidiş tarihlerini öğrenmek için bir araya geldikleri düzenli toplantılardır."

Bu tanıma bağılı olan borsaların kendi idari örgütlenmesi olması, bir komiseri ve komisere bağılı sekreterler, nizam şefi ve mübaşirler bulunması zorunludur. Bir borsa komitesi mevcut bulunacak ve yine borsa komiseri başkanlığını yapacak, iki temsilci ve altı yardımcı da komiteye kayıtlı olacaktır.

Borsaya suça bulaşmış, iflas etmiş ve itibarını geri kazanamamış kişiler, kadın (tüccar olsalar dahi) kati surette kabul edilmeyecektir. Ayrıca borsaya girebilmek için İstanbul'da Ticaret Nezareti'nin imzaladığı giriş kartı gerekmektedir. Taşrada ise vali ya da yardımcılardan imzalı giriş kartının temin edilmesi gerekmektedir.

Taslakta belirtildiğine göre borsa içerisinde “orta salon/parquet” olarak adlandırılan ve halkın da görebileceği bir yerde bulunan bir bölme olacaktır. Bu bölmede kambiocular devlet tahvilleri ve anonim şirketlere ait tahvilleri ve hisse senetlerini alıp satacaktır. Bu menkul kıymetlere dair anlaşmalar bu bölmede yürütülecektir. Kambiocularardan başka kimse de bu alana giremeyeceklerdir.

Borsa işlemleri yalnızca borsa binası olarak belirlenen yerde yapılacaktır. Taslakta yazdığı gibi “hangi durum ve şartlarda olursa olsun, bütün insanların Borsa çevresinde veya başka yerlerde, evlerde, otellerde, butik ve mağazalarda toplanarak banka anlaşmaları, alım satım anlaşmaları, ticari anlaşmalar yapmaları”na izin verilmeyecektir. Bu maddede açıkça belirtilen yasağa uymayanlar cezalandırılacaktır.

Borsaya mensup kişilerin “borsa oyunları ve hileleri” yapmaları kesinlikle yasaktır. Bu tür işlemlere kalkışanlara 50 ile 300 Mecidiye altını para cezası verilecek ve yaptıkları yasak işlem iptal edilecektir. Para cezasının yanında da aracılık yapan kişi meslekten men edilecek ve borsaya tekrar girişi yasaklanacaktır.

Bu kanun taslağının yabancı temsilciliklere gönderildiği tarih ile üye önerilerinin hükümete iletildiği tarihler karşılaştırıldığında işlemlerin oldukça yavaş ilerlediği görülmüştür. Taslağın sefaretlere 1862 yılında gönderilmesine karşın, sefaretlerin komisyona üye olması için önerdikleri isimlerin yazdığı belge 1864 tarihlidir. Bu yavaş ilerlemenin nedenleri olarak krizin ardından piyasanın durgunlaşması, Havyar Han ve Belediye Han'ın bir süre kapatılması düşünülebilir. Bu düzenlemenin yürürlüğe koyulamamasının en önemli nedeni belki de yabancı devletlerin himayesinde bulunan

kişilerin menfaatleri ve çıkar sağladıkları bu gayrı resmi finansal piyasanın kontrol altına alınmasını istememeleridir.

D.Bragiotti'nin 1867 yılında yazdığı rapora (layiha) göre borsa düzenlemesi bu yılda da hala yapılamamıştır. Bu raporda Rumların ve onların etrafındaki kişilerin devlet iç borçlanma tahvilleri üzerinde spekülasyonlarının devam ettiği yazmaktadır. Osmanlı iç borçlanma tahvillerinin yalnızca Galata'da değil, Londra ve Paris borsalarında da spekülasyonlara maruz kaldığını belirtmiştir. Bragiotti'ye göre Galata Borsası'ndaki bu karmaşa ortamının en önemli nedeni komisyonun aldığı yanlış kararlardır. Bu tarihe kadar serbestçe hareket eden borsanın birdenbire devlet kontrolüne alınmak istenmesi doğru değildir. Öncelikle genel esaslar belirlenmeli ve daha sonra alt kollar düzenlenmelidir. Komisyon ise bu yöntemin tam tersi hareket etmiştir ve doğal olarak yasaklanan işlemlerin önünü kesememiştir.

1869 yılında Galata Borsası'nın düzenlenmesi konusu tekrar gündeme gelmiştir. Ceride-i Havâdis gazetesinin 30 Eylül 1869 tarihli baskısında, Avrupa borsalarında yapılan uygulamaların artık Galata Borsası'nda da geçerli olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Gazete makalesinde borsanın varlıklı birkaç banker tarafından keyfi olarak işliyor olmasından şikayet edilmektedir. Mevcut komitenin sadece ismen var olduğu ve aslında ne bir borsa idaresi ne kuralları olduğu yazmaktadır. Oysaki gerek devlet iç borçlanma tahvilleri gerekse anonim şirketlerin hisse senetlerinin işlem hacmi resmi bir borsayı ve borsa idaresini gerektirmektedir.

Borsanın düzenlenmesine olan ihtiyaca yönelik diğer bir gazete haberi de 22 Eylül 1869 tarihli Levant Herald gazetesinde yer almıştır. Bu yazıya göre Osmanlı'nın borçlanma tahvilleri piyasada 70 milyon sterline ulaşmıştır. Bankacılık ve finans kuruluşlarının sermayelerinin 3 milyon sterlin olduğu ve anonim şirketlerin piyasada 4 milyon sterlinlik tahvillerinin dolaştığından bahsedilmektedir. Toplam 77 milyon sterlinlik menkul kıymetin ülke sınırlarında ve ülke dışında alım satımı yapıldığı görülmektedir. Bu rakamlardan hareketle de Galata Borsası'nın işlem hacmi bakımından Avrupa'nın en büyük üçüncü borsası olabileceği ifade edilmiştir.⁶

⁶ Galata Borsası'nın işlem hacmi için bakınız; Celali YILMAZ, Osmanlı Borsası'nın İşlem Hacmi Ne Kadardı?, Sermaye Piyasası Kurulu, 2018

Bu talepler ve zaten farkında olunan gereklilik dolayısıyla 1870 yılında Kabûli Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Borsanın düzenlenmesini hedefleyen komisyon yine bir sonuca ulaşamamıştır.

Bu süreçte borsada karmaşa devam etmiştir. Nizami bir borsanın gerekliliği gazetelerde sık sık yer edinen bir konu olmuştur. Karmaşanın ve istikrarsızlığın hakim olduğu bu dönem, borç ödemelerinin durdurulduğunun ilan edilmesine kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar da ciddi krizlere ve olaylara sahne olmuştur.

Almanya ile Fransa arasında başlayan savaş, 1873'te Viyana Borsası'nda yaşanan kriz ve New York Borsası krizi Galata Borsası'nı da derinden etkilemiştir. Bu olaylar nedeniyle nakit kıtlığı Galata'da baş göstermiştir. Nakit kıtlığı ile beraber yine spekülasyonlar, gerçek olmayan haberler ve sahte telgraflar gibi yöntemlerle borsa oyunları hız kazanmıştır. İflas edenlerin intihar etmesi ve şehirden kaçması gibi haberler artık alışılan durumlar haline gelmiştir. Bu dönemde arz edilen Rumeli Demiryolları tahvilleri ve henüz kurulmuş şirketlerin ve bankaların hisse senetleri borsa oyunları için yeni alanlar haline gelmiştir.

Bu düzensizliğin içerisinde Galata Borsası'nın düzenlenmesi, yeni bir borsa kurulması, yeni bir borsa kurulup Komisyon Hanı ile birleştirilmesi gibi konular gündeme gelmekteydi. Düzensizliğin nedeni Komisyon Hanı'nda ve Havyar Hanı'nda çalışan mubâyaaacı, tellal ve simsarların devlet gözetiminde olmaması olarak görülüyordu. Avrupa'daki gibi düzenlenmeliydi. Bu kişiler bir kriz anında ortadan kayboluyor, taahhütlerini yerine getirmiyor ve halkı zarara uğratiyordu. Bu sonuçsuz düzenleme talepleri 1873 yılı ortalarına kadar devam etmiştir (Al ve Akar, 2013:41-77).

Menkul kıymetler borsaları şirketlerin hisse senetleri ve borçlanma tahvillerinin mevcudiyeti ilerleme gösterirler. Varlıkları bu kağıtlara bağlıdır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Galata Borsası'nda işlem gören menkul kıymetler de Galata Borsası'nın gelişiminin temel direkleridir.

Galata Borsası'nda işlem gören tahvil ve hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin tespiti kaynak yetersizliği nedeni ile oldukça zordur. Toplam piyasa değerinin tespitinin zor olduğu gibi aynı zamanda işlem gören sermaye piyasası araçlarının türleri bile tam olarak tespit edilememiştir.

Osmanlı iç ve dış borçlanma senetlerinin sayısı, kupürü, iskonto oranı, satış ve tedavül rakamlarına dair bilgiler de yetersizdir. Resmi bir düzenleme olmaması nedeniyle kayıt tutma işlemi de tam olarak yapılmamış belki de gerek görülmemiştir. Bir İngiliz raporunda yazıldığı gibi “Osmanlı’nın borç toplamını Allah’tan başka bilen yoktur”. Aynı şekilde Galata Borsası’nın tedavül verilerini de Allah’tan başka bilen yoktur diyebiliriz.

Galata Borsası öncelikle bir tahvil borsası olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda hisse senetleri de işleme koyulmuştur fakat tahvillere kıyasla azınlıkta kalmışlardır. İşlem gören hisse senedi çeşidi de çok fazla değildir. Hisse senetleri halka arz edildiğinde gazetelerde hisse senedi satın alma davetleri yayınlanmıştır. Bu gazete ilanları ve zaten sınırlı sayıda olmaları nedeniyle hisse senetlerine dair rakamlara ulaşmak tahvillerin sayısına ve toplam tutarına ulaşmaktan kolay olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı Hükümeti’nin toplam borç hacmi miktarı, yeterince veriye ulaşamadığımız tahvil emisyon hacmine eşittir diyebiliriz. Bu tahvil emisyon hacmi için kaba bir rakam tahminidir. Ancak bu tahminin bazı hususlardan dolayı gerçekçi bir fikir verme olasılığı zayıflamaktadır. Bu hususlar yurtdışında satışı yapılan, bazı bankalara özel olarak satılan veya yurtiçinde satılıp yatırımcının portföyünde bekletildiği için tedavüle girmediği durumlardır.

Galata Borsası’nın bir türev piyasa olduğunu daha önce belirtmiştik. O dönemde faaliyet gösteren birçok borsa gibi spot piyasa değil türev piyasadır. Galata Borsası’nda yapılan finansal türev işlemler bahsettiğimiz gibi “Hava Oyunları (windhandel)” olarak adlandırılmıştır. Türev piyasa biçiminde menkul kıymetler sadece dayanak varlık durumundadır. Yani işlem gören kağıtlar alıcı ile satıcı arasında yapılan genellikle uzun vadeli sözleşmelerdir. Bu piyasada menkul kıymetlerin mevcut değeri değil de gelecekteki fiyatı üzerinden sözleşmeler yapılır. Hatta aynı menkul kıymet üzerinde birden çok sözleşme yapılabilir. Galata Borsası’nda hükümetin engellemeye çalıştığı mevcut bir menkul kıymet olmadan yapılan sözleşmeler de bu gruptadır.

Aynı menkul kıymet üzerinde veya ortada bir menkul kıymet olmadan dahi yapılan sözleşmeler piyasanın işlem hacmini ölçmemizi zorlaştırır. Galata Borsası’nda da bu durum geçerlidir. Anlaşılan fiyat üzerinden sınırsız sayıda sözleşme üretilmesi ve varlığın değerinin çok üzerinde işlem yapılması mümkün olmuştur. Dolayısıyla işlem hacmi de mevcut değerinin çok üzerindedir. Galata’da spekülasyonlarla işlem hacmini

büyütmüştür. Oldukça yaratıcı olan spekülâtörlerin sahte senet ve hatta olmayan kuponlar üzerinden işlemler yaptıklarına dair belgeler de mevcuttur.

1854 yılından 1865 yılına kadar olan dönemi ilk dönem olarak düşünürsek, bu dönemde devlet dış borçlanma tahvilleri işlem görmüyordu. Piyasada yalnızca farklı isimlerle sunulan iç borçlanma tahvilleri yer alıyordu.

Aşağıdaki tabloda Galata Borsası'nda 1854-1865 yılları arasında işlem gören iç borçlanma tahvilleri gösterilmiştir. Burada önemli olan husus 1859 yılında piyasaya sürülen esham-ı cedide ile kaimelerin piyasadan çekilmesinde ve ardından ve ardından piyasaya sunulan Aziziye tahvillerinin Paris ve Londra borsalarında da alınıp satıldığı hususudur. Bu durumda yurtiçinde dolaşımda olan Aziziye tahvillerinin toplam miktarının ihraç miktarından düşük olduğu tahmin edilebilir. İlk borsa komiseri Abidin Bey'in Hava Oyunları Risalesi'nde bahsettiği gibi borsalar arası fiyat farklarının olduğu zamanlarda, ellerindeki kağıtları satıp daha değerli olduğu tahmin edilen kağıtları satın alan büyük yatırımcılar ülkeler arasında arbitraj işlemi yapıyorlardı. Böylece ülkeler arasında menkul kıymet ve nakit transferleri yapılıyor. Bu işlem dolayısıyla ihraç edilen menkul kıymetin ne kadarının hangi borsada olduğu konusu, o borsada işlem gören senetlerin ya da toplam tutarını hesaplamakta yardımcı olmaz.

Tablo 1: Galata Borsası'nda İşlem Gören İç Borçlanma Tahvilleri (Lira/Nominal)

Yıl/Tahvil Türü	Esham-ı Mümtaze	Hazine Tahvili	Tahvilât-ı Mümtaze	On Senelik Sergiler	Esham-ı Cedide	Aziziye	Kümülatif Toplam
1854	300.000						300.000
1855	300.000						300.000
1856	300.000						300.000
1857	1.350.000						1.350.000
1858	1.000.000	350.000					1.350.000
1859	1.000.000	2.500.000		4.000.000	2.500.000		10.000.000
1860	1.000.000	2.500.000		4.300.000	2.500.000		10.300.000
1861	750.000		2.500.000	4.300.000	4.375.000		11.925.000
1862			2.500.000	4.300.000	5.000.000	6.000.000	17.800.000
1863	2.500.000	4.300.000	5.000.000			12.500.000	24.300.000
1864	2.500.000	4.300.000	5.000.000			12.500.000	24.300.000
1865	2.500.000	4.300.000	5.000.000			12.500.000	24.300.000

Kaynak: Yılmaz,2014:56

Tablo 1’ de gösterilen iç borçlanma tahvillerini tedavülde olanlar 1865’te gerçekleştirilen konsolidasyonla birlikte %5 faiz içeren esham-ı umumiyyeye çevrilmiştir. Halka arz olan nominal değeri 4 milyon lira olan esham-ı umumiyyenin İstanbul’daki satışından 653.534 liralık gelir elde edilmiştir. Aslında bu satışta ihraç fiyatı %50 olduğundan gelirin nominal değeri 1.307.068 liradır. Bu tahvillere 1869 yılından itibaren dış borçlanma tahvillerinin yurtiçinde de halka arzı ile diğer Osmanlı dış borçlanma tahvilleri de eklenmiştir. Ancak 1863, 1865 ve 1867 tahvilleri hakkında net bir rakamsal veri bulunmamaktadır.

Tablo 2: Galata Borsası’nda İşlem Gören İç Borçlanma Tahvilleri (Milyon Lira/Nominal)

Yıl/Tahvil Türü	Esham-Umumiyye 1	1869	1870	1871	1872	1873	Esham-ı Umumiyye 2	Esham-ı Umumiyye 3	Kümülatif Toplam
1866	13,3								13,3
1867	13,3								13,3
1868	13,3								13,3
1869	13,3	3,67							16,9
1870	13,3	3,67	1,4						18,3
1871	13,3	3,67	1,4						18,3
1872	13,3	3,67	1,4	?					18,3
1873	13,3	3,67	1,4	?				4,5	22,8
1874	13,3	3,67	1,4	?				4,5	22,8
1875	13,3	3,67	1,4	?				4,5	22,8

Kaynak: Yılmaz,2014:57

Tablo 2’de ise Galata Borsası’nda 1866 ile 1875 yılları arasında işlem gören iç borçlanma tahvillerine dair rakamsal veriler sunulmuştur. Bazı rakamsal veriler ise eksiktir. Bunlara ek olarak 1873 ve 1874 yıllarında piyasaya sürülen esham-ı umumiyyelerin çoğunluğu aracı bankalar tarafından satın alınmıştır. Bu tahvillerin de piyasaya sürülen kısmının ne kadar olduğunu ve ne zaman sürüldüğünü belirlemek güçtür. Ve yine arbitraj işlemlerinin yapıldığı göz önüne alınırsa, Galata Borsası’nda alınıp satılan tahvillerin nominal değerinin netleştirilemediği ve sık sık değiştiği söylemek mümkündür.

Daha öncede belirtildiği gibi borsanın resmi bir yapılanması olmadığı için Galata Borsası’na dair Osmanlı Arşivleri’nde istatistiksel bir bilgiye rastlanmamaktadır. Elde

edilen bilgilerin kaynağı ise o dönemde yayınlanan gazetelerdir. Gazetelerde de İstanbul piyasasında tedavülde bulunan hisse senedi ve tahvillerinin rakamsal değeri yer almamaktadır. Ancak eldeki bilgilerden bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. Şirket hisse senetleri ise halka arzı sırasında gazetelerden ilanla bildirildiği için en geniş bilgi bu konudur. Galata Borsası’nda 1865 ile 1875 yılları arasında işlem gören şirketlere ait hisse senetlerinin yer aldığı tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3: Galata Borsası’nda İşlem Gören Hisse Senedi Miktarı (Lira)

Şirket Adı	1865-68	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875
Şirket-i Umumî-i Osmanî	130.000	130.000	130.000	130.000	130.000	130.000	130.000	130.000
İtibâr-ı Umumî-i Osmanî		440.000	440.000	440.000	440.000	440.000	440.000	440.000
Avusturya Türk Bankası				594.000	594.000	594.000		
İstanbul Bankası					165.000	165.000	165.000	165.000
Kambiyo ve Esham Şirketi					55.000	55.000	55.000	55.000
Dersaadet Tramvay Şirketi			100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000
Osmanlı Ticaret Şirketi						50.000	50.000	50.000
Toplam	130.000	570.000	670.000	1.264.000	1.484.000	1.534.000	940.000	940.000

Kaynak: Yılmaz, 2014:59

Son olarak net rakamlara ulaşamamış olsak da Galata Borsası’nın türev işlemler hacminin 150 milyon Osmanlı Lirası’ndan daha az olamayacağı tahmin edilebilmektedir (Yılmaz, 2014:49-60; Al ve Akar 2013: 140-158).

3.4. Dersaadet Tahvîlât Borsası (1874-1928)

1873 yılının mayısında Viyana’da bir finansal kriz meydana gelmiştir ve adını tarihe “Uzun Buhran” olarak yazdırmıştır. Bu kriz Galata Borsası’na da finansal piyasalar aracılığıyla yansımıştır. Spekülasyonlar ile konsolid fiyatlarında ani iniş çıkışlar yaşanmış ve kaos ortamına sebebiyet vermiştir.

Komisyon Han'ın yöneticileri varsayılan borsa komitesi kontrol edemedikleri bu durum üzerine istifa etmiştir. Yerlerine atanan üyeler ise görevlerinde başarılı olamadıkları gerekçesiyle sık sık şikayetlere konu olmuşlardır. Bu şikayetleri Babiâli'ye bildirmeye çalışan gazete yazıları arşivlerde mevcuttur. Bu yazılarda hükümetin tedbir alması gerektiği, yaşanan skandalların engellenmesi ve mağduriyetlerin giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Galata Borsası'nın içinde bulunduğu kaostan önlenemez hale gelmesi ile Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Şirket-i Umumî Bankası, İtfar-ı Umumî-i Bankası, Galata'da faaliyet gösteren diğer bankaların yöneticileri ve borsa komitesi hükümetin emri ile bir komisyon oluşturmuşlardır. Borsa işlemlerinin düzene sokulması için bir layiha hazırlanması ve hazırlanana kadar da Komisyon Han'da işlemlerin mevcut şekliyle devam etmesi emredilmiştir (Al ve Akar, 2013:77).

İlk borsa komiseri olan Abidin Paşa, 1873'te kaleme aldığı risalede nizamnameden önceki düzensizlikten de bahsetmiştir. Hükümetin onayı olmadan ve resmi bir düzenlemeye tabi olmayan borsa oyuncularının kendi aralarında bir meclis oluşturduğunu (borsa komitesi), borsa içinde ve borsa dışında, Beyoğlu'nun ara sokaklarında konsolid oyunlarının oynandığını belirtmiştir. Kendi kurallarını kendi meclislerinde aldıklarını ve işlem ve kararlarının keyfi olduğunu yazmıştır. Bu risalede konsolid oyunlarında kuralsızlıklar ve yolsuzluklar yapıldığını, hem halkın hem de devletin halk ve diğer devletler nazarında kredisinin zarar gördüğünü de anlatmıştır. Bu nedenlerden dolayı borsanın artık bir düzenleme altına alınmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir (Abidin Paşa, 2011:51-52).

Bu gelişmelerin ardından kısa sürede bir düzenleme taslağı hazırlanmış ve Babiâli'ye gönderilmiştir. 1873 yılının kasım ayında ise son halini alan “Dersaadet Tahvîlât Borsası Nizamnamesi” (EK-2) kabul edilmiş ve gazeteler ile halka da bildirilmiştir.

Nizamname ile resmi bir kimliğe kavuşan borsa aynı zamanda devlet gözetiminde bir kurum haline gelmiştir. Borsa komiseri olarak da Varna mutasarrıfı Abidin Bey atanmıştır. 27 Aralık 1873 tarihinde görevine başlamıştır. Komiserlik görevine ek olarak 1878 yılında İlga-yı Kavaim Komisyonu başkanlığını yapmıştır. 1879 yılında Osmanlı-Yunan Sınırı'nın belirlenmesi için oluşturulan komisyonda da görev almıştır. 1880

yılında, İzmir’de maliye müfettişliği yapan Stavrakı Efendi borsa komiserliğine atanana kadar Abidin Paşa görevine devam etmiştir (Al ve Akar, 2014:21).

Yine bu tarihte resmi borsaya 200 mubayaacı kaydolmuştur. Avrupa’dan gelen telgraflar azaların yanında açılmaya başlanmıştır. Borsa artık hem resmi ve yasal olmuş hem de devlet için yaklaşık 50 bin lira gelir getiren bir kurum haline gelmiştir. 19 Ocak 1874’te ise 20 kişiden oluşan borsa meclisi oluşturulmuş ve Abidin Bey yönetiminde ilk toplantı yapılmıştır (Al ve Akar,2013:76-77)

Kırım Savaşı’ndan beri kendi kuralları ile bu tarihe kadar gelen borsa faaliyeti gecikmeyle de olsa resmi unvanını almıştır ve yasal düzenlemeye tabi tutulmuştur. Yasal düzenlemenin olmayışı en çok da kriz anlarında hissediliyordu. Bu düzensizlik ve sivil kurallar elbette toplumun sosyal ve iktisadi yaşantısını olumsuz etkilemiştir. Ancak düzenleme sonrası pek de istenildiği gibi olmamış ve düzenlemenin uluslararası bir krizin başlangıcında yapılmış olması borsa için şanssız bir adım olmuştur (Al ve Akar, 2014: 17-18).

EK-2’de tam metnini sunduğumuz “Dersaadet Tahvîlât Borsası Nizamnamesi”nin maddelerinin borsanın işleyişini anlamak adına ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Dersaadet Tahvîlât Borsası’nın bu ilk resmi nizamnamesi, başlangıç bölümünün ardından 10 ana bölüm ve 58 maddeden oluşmaktadır.

Başlangıç kısmında borsa ile Maliye Nezareti arasındaki ilişki, borsa komiserinin yetki sınırı ve görevleri açıklanmıştır. Bütün borsa azalarının ve borsada işlem yapan herkesin tüzük kapsamında olduğu belirtilmiştir.

Borsanın güvenliğini sağlama görevi devlete verilmiş, işlemlerin uygunluğunun gözetimi ise gözetimini yapmak görevi ise borsa komitesi ve Maliye Nezareti’nin görevlilerine tayin edilmiştir. Maliye Nezareti ile borsa komitesi arasındaki iletişim ve bilgi alışverişi borsa komitesi aracılığıyla sağlanacaktır. Komiser bütün komite toplantılarına katılacak ve alınan kararların uygulanmasını yine komiser sağlayacaktır. Komite azalarının seçimi ve atamaları da borsa komiseri tarafından yapılacaktır.

Nizamnamenin birinci faslı 10 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde borsada işlem yapabilecek kişilerle ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Üyelerin sayısı ile ilgili bir

sınırlandırma yapılmamış olsa da 21 yaş sınırı getirilmiştir. 21 yaşının üzerinde ve gerekli şartları taşıyan herkes borsaya üye olabilecektir.

Borsa azaları mubayaacı, simsar ve cober olarak adlandırılmış ve üç gruba ayrılmıştır. Üyelik başvurusunda bulunanların hangi gruba dahil olacaklarını başvuru dilekçelerinde belirtmeleri gerekmektedir. Nizamname öncesinde zaten üye olanlar ise yeni düzenlemeye uyacaklarını taahhüt eden bir sözleşme imzalamak zorundadırlar.

Mubayaacılar, simsarlar ve coberlar için ayrı ayrı yıllık üyelik aidatı belirlenmiştir. Her bir üye kendi aidatını ve kendilerine yardımcı olarak tayin ettikleri kişilerin aidatını ödemek zorundadır. Aidatın ödenmemesi durumunda üyelikleri iptal edilecektir. Mubayaacıların yıllık aidatı yanındaki iki yardımcıları ile beraber 5 lira, simsarların aidatı 2 lira, coberların aidatı ise bir yardımcıları ile birlikte 2 liradır. Yardımcı sayısı arttıkça her bir ilave yardımcı için 1 lira daha ödeyeceklerdir.

Bu kişiler borsada 1874 yılı verilerine göre 600 kişiden fazladır. Nizamnameye göre belirlenen yıllık vergi miktarları borsa komiseri Abidin Paşa'ya göre oldukça azdır. Bu kişilerin kazancı ile kıyaslandığında cüzi bir rakamdır. Mubayaacıların iki yardımcısı bazen borsa içinde bazen de hanın avlusunda gerçekleşen alım ve satım işlemlerini Bey' ve Şira' Defteri'ne (bugünkü anlamı ile borsa işlem defteri denilebilir) kaydederler. Abidin Bey'in kitabında "*havale karşılaştırırlar*" diye bahsettiği bu kaydı tutulan işlem aslında takas işlemleridir.

Bu üç sınıfın görevlerini ve yaptıkları işleri incelediğimizde mubayaacı yani borsa komisyoncusu kendi adına kendi hesabı için konsolid alıp satamaz. Konsolid almak-satmak isteyenlerin aracılarıdır bu kişiler. Konsolid almak isteyenler yani müşteriler mubayaacılara başvurur ve onların aracılığı ile alım satım yapabilirler.

Mubayaacılardan sonra ise bugünkü anlamı ile spekülâtörler diyebileceğimiz simsarlar (oyuncular) gelir. Bu kişiler kendileri için az konsolid alırlar veya satarlar.

Tellallar/coberlar ise mubayaacının emri ile alır satarlar. Kendi adlarına işlem yapmazlar. Hangi mubayaacı için aldıklarını ise alırken belirtmek zorundadırlar. Tellallar için bugünkü anlamı ile broker diyebiliriz. Tam olarak aynı görevi ifade eden bir isim olmasa da yakındır.

Resmi görevlerinin dışında bu 3 sınıf farklı işlemler de yapmaktaydılar. Örneğin bir mubayaacı kendisi için de konsolid alır satar ancak bunun takibi zordur. Bir müşteri mubayaacıya başvurup kendisi için aracılık etmesini ve konsolid almasını ister. Mubayaacı bu işlemi yaparken müşterinin adını vermek zorunda değildir. Müşterinin adı yalnızca mubayaacının özel defterine kaydedilir. Ki bu kayıt da mubayaacı tarafından yapılır. Kendi için almış olan mubayaacı elbette kendi adını kaydetmeyecektir. Dolayısıyla kendi adlarına borsa oynama yasağını delip delmedikleri bilinmemektedir.

Nizamnamenin ikinci faslında yani 11,12 ve 13.maddelerinde borsanın yönetimi ve idare şekli açıklanmıştır. Yönetim komitesi yalnızca mubayaacılardan seçilebilecektir. Seçimi ise gizli oylama usulü ile yapılacaktır. Borsa komitesi toplam 20 kişiden oluşturulacaktır.

Burada dikkat çeken bir nokta, yıllık aidatlarının farklı olması, başka maddeler ve hükümlerden de anlaşıldığı üzere borsanın aracılık işlevinin temelindeki kişiler mubayaacılardır. Simsarlar ve coberlar yardımcı kişilerdir ve hatta ikinci derecede bir statüye sahiplerdir diyebiliriz.

Düzenlemenin 14. ve 21. maddeleri ve aradaki maddelerde borsa komitesinin görevleri açıklanmıştır. Nizamnamenin üçüncü faslı olan bu kısımda, komitenin her yıl Mart ayında işe başlayacağı, yirmi kişinin arasından bir kişinin komite başkanı seçileceği yazmaktadır. Komite başkanının yanında iki kişi de sandık emini yani veznedar olarak seçilecektir.

Komite toplantıları zorunlu olarak haftada bir yapılacaktır. Olağanüstü hallerde ise yeniden toplantı yapılabilir.

Borsa komitesi her 15 günde bir kez borsa işlemlerine ilişkin hesapları yapar, likidasyonu yani vadeli işlemlerde taahhütlerin yerine getirilmesi ve hesap kapatılması görevlerini icra eder.

Komitenin karar alabilmesi için en az yedi komite üyesinin toplantıda bulunuyor olması gerekir. Alınan her karar oy çokluğu ile alınmak zorundadır ve karar defterine kaydedilmelidir.

Esham ve tahvîlâtın günlük fiyatları, komitenin onayının ardından, her gün kapanış saatinden sonra halka duyurulacaktır. Bu duyuru ise borsanın dışına asılan fiyat listesi ile yapılacaktır.

Komitenin diğer bir görevi ise üyelik için başvuranların dilekçelerini incelemek ve onaylayıp onaylamadığını başvurana bildirmektir. Bu görevini ise borsanın kapalı olduğu günlerde gerçekleştirecektir. Aynı zamanda genel bir görev olarak da borsa komiseri ile birlikte nizamnamenin hükümlerinin yerine getirilmesi için çalışır ve nizamnameye uyulup uyulmadığını denetler.

22 ve 23.maddelerde borsada alınıp satılabilecek esham ve tahvîlâta ilişkin hükümler yer alır. Borsanın resmi listesine %5 faizli kamu eshamı ile devlet iç borçlanma senetlerinin ve kuruluşuna devlet tarafından izin verilmiş bankaların, sanayi ve ticaret şirketlerinin hisse senetlerinin kabul edileceği belirtilmiştir. Adı geçen esham ve tahviller borsada alınıp satılabilecektir. Söz konusu işlemler ise yalnızca Osmanlı lirası ve kuruşu ile yapılabilir. Şirket hisseleri içinse bazı şartlar mevcuttur. Örneğin şirket sermayesinin dörtte birinin nakit olarak şirket öz sermayesine koyulmuş olması gerekmektedir. Bu şirketlerin borsaya kayıt taleplerini de borsa komitesi değerlendirecektir. Yabancı merkezli şirketlerin hisse senetleri ve tahvillerinin borsada alınıp satılması için ise Maliye Nezareti'nin özel izninin alınması şart koyulmuştur. Ayrıca damga vergisi ödemesi gereken hisse senedi ve tahvillerin vergileri arz eden tarafından ödenmemişse işleme koyulmayacaktır.

Nizamnamenin beşinci faslına baktığımızda 24.maddeden 33.maddeye kadar olan hükümleri kapsadığını görürüz. Bu fasılda ise işlemlerin ne şekilde yapılacağı açıklanmıştır. Borsanın kapalı olduğu günlerde ve borsa binası dışındaki yerlerde alım satım işlemi yapılması kesin olarak yasaklanmıştır. Bu yasak maddeye aykırı olarak yapılan işlemlerden doğan anlaşmazlıklar ise borsa komitesinin sorumluluğunda olmayacaktır.

Belirlenen kurallara göre yapılan borsa işlemlerinden konsolid işlemlerinin hesabı 15 günde bir pazartesi günü yapılacaktır. Tahvil ve hisse senetleri üzerinden yapılan işlemler ise her ayın ilk Cuma günü olmak üzere ayda bir kez yapılacaktır. Bu likidasyon konusu ise nizamnamenin altıncı faslının konusudur.

İşlemlerin yapılış şekline ilişkin hazırlanan bu maddeler yalnızca üyeler arasındaki ilişkilerin tanımlanmasına yönelik ele alınmıştır. Düzenleme yatırımcıların rolü üzerine hüküm içermemektedir.

Nizamnamenin 35.maddesi ile 43.maddesi arasında konsolide ilişkin hesapların kapatılması konusu, 44.madde ile 46.madde arasında da diğer tahvil ve hisse senetlerine yönelik hesapların yapılışı açıklanmıştır.

Fiyatların belirlenmesinde sözlü pazarlık yöntemi geçerlidir. Borsa içerisinde varılan bir anlaşmanın, anlaşmanın tarafları olan üyelerin odalarına hemen bildirilmesi gerekmektedir. Ayrıca borsa üyeleri arasında hisse senedi ve tahvil havalesi, depozito, işlemlerin zamanında tasfiyesi, senet bedelini zamanında ödemeyenlerin borsaya girişinin yasaklanması gibi konularda da nizamnamede hükümler bulunmaktadır.

Nizamnamenin altıncı faslının birinci alt maddesinde kamu esham ve tahvilleri; ikinci alt maddesinde diğer tahviller ve senetlerle ilgili vadeli işlemlerde likidasyon biçimleri açıklanmıştır. Yine bu madde içinde röpor-depor durumlarında geçerli olan kurallar belirlenmiştir.

Yedinci fasılda 47. ve 51. maddeler arasında borsa azalarının iflası durumunda yapılacak işlemler açıklanmıştır. Bir borsa azasının iflası durumunda öncelikle alacaklıları tespit edilecek, hesapları tasfiye edilecektir. Eğer üye borçlarını öder ve itibarını geri kazanırsa borsaya yeniden üye olabilecektir. İflas eden mubayaacılar, iflaslarını bildirdikleri günden sonra üç gün içinde mevcut bilançolarını borsa komitesine iletme zorundadır. Komite ise bu bilançoyu inceleyecek ve iflas durumunun gerçekliğini kontrol edecektir.

Sekizinci fasılda ise yani 52. ve 53. maddelerde borsanın açılıp kapanma zamanları ve borsanın kapalı olacağı yortu günlerinin belirlenmesine dair genel hükümler yer almaktadır.

Dokuzuncu fasılda (mevâdd-ı cezâiyye) ceza hükümleri yani ceza uygulanacak durumlar 54. ve 55. madde ile açıklanmıştır.

Nizamnamenin son faslı olan onuncu fasılda nizamname içinde ilerleyen zamanlarda yapılacak düzenlemelerin yöntemine ilişkin hükümler yer alır. 56.,57. ve 58. maddeler bu faslı oluşturmaktadır. 56. maddede tüzüğün değiştirilebilmesi için, toplam

borsa üyesi sayısının yarısından fazlasının imzaladığı bir başvuru dilekçesi olması gerektiği belirtilmiştir. Dilekçeye ek olarak komitenin görüşü, borsa komiserinin başvuru metnini hükümete iletmesi ve hükümetin de onaylaması gerekmektedir. Eğer değişikliği hükümet talep ederse komitenin derhal toplanıp değişiklik talebini görüşmesi gerekir. Her iki taraftan da gelebilecek değişiklik talepleri yalnızca temmuz ve aralık aylarında yapılabilir. Ancak mevcut belgelerde bu yöntemin uygulanışına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Yukarıda tamamını açıklamaya çalıştığımız nizamname metni hazırlanırken Avrupa borsalarındaki örnekleri feyz alınmıştır. Özellikle Paris Borsası'nın yönetmeliğinden faydalanılmıştır.

Borsa nizamnamesi kabul edildikten ve yürürlüğe girdikten sonra bazı yabancı devlet elçiliklerinden itirazlar gelmiştir. Ancak itirazları ve talepleri karşılıksız kalmıştır. Elçilikler borsada işlem yapan yabancıların iflası durumunda ticaret mahkemelerinde davalarının görülecek olmasına itiraz etmişlerdir. Konsolosluk mahkemesinde davalarının görülmesini talep etmişlerdir (Al ve Akar, 2013:75-81 ve Fertekliġil;2000:29-32 ve Abidin Paşa;2011:53-55).

1874 yılının sonunda artık resmi bir düzenlemeye kavuşan Galata Borsası'nda, bazı gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla çok da fazla değişiklik olmamış, borsa ulaşması istenen seviyeye hala ulaşamamıştır. Levant Herald gazetesinin 9 Aralık 1874 tarihli sayısında yer alan aşağıdaki metin o günlerde borsanın içinde bulunduğu durumu göstermektedir:

“Galata Borsası'nda gerçekleştirilen tek borsa işinin hükümetin %5 faizli (konsolid) kağıtları olması (kötü anlamda) bir ün meselesidir. Diğer menkul kıymetlerin de kotasyona alınmasını arzu eden hükümet, borsa komiserinin başkanlığında, bu işi yürürlüğe koyacak, en iyi araçları belirleyecek bir komisyon atadı. Bu komisyon birkaç kez toplandı ve mevcut borsanın hemen yakınındaki bir binanın u amaca tahsis edilmesini ve ayrıca yeni borsadaki işlemleri yönetecek kişilerin bir dizi özel düzenlemelere tabii tutulmasını tavsiye etti. Eğer bu plan hayata geçirilebilirse, alınan önlemler yerel iş dünyasının isteklerini hala tam karşılayamasa da, eski düzen iş görmede maddi gelişmeler sağlanabilir. Herkes biliyor ki, Komisyon Han'ında işler, gürültülü bir grup tarafından gerçekleştiriliyor ve orada kalıcı olarak devam eden bir düzensizlik mevcut. Aynı düzensizlik, borsa komitesinin tüm çabalarına rağmen, yeni handa da hüküm sürer.

Şimdiki borsada olduğu gibi, sessiz herhangi bir yerel banker veya finansçıya ulaşılamaz olacaktır. Finansal topluluğum önde gelen üyelerinden biri olan, işlerini halledebilen ve sürdürebilen yerel banker veya finansçı borsa işi konusunda değil, aynı zamanda krediler, avanslar, ıskontolar, ticari mal alım satımları ve benzeri konularda da en acil ihtiyaç meselesi haline geldi. Eski ticaret vakasında da zaten böyle bir deneyim yaşandığı, doğrudan bir başarısızlığa düğüldüğü Galata'da bu tür bir projenin gerçekleştirilebilir bir şey olmadığı cevabı verilebilir. Fakat, piyasamızın, ticaret borsanın kapanmasının nedenlerinden biri olan 1866 krizinden beri büyük ölçüde geliştiğı unutulmamalıdır. Birinci sınıf bankerler tarafından yapılan işler bu süreden beri ikiye katlandı ve her geçen gün daha da büyüyor. Eski borsa, diğer herhangi bir sebepten daha çok, günlük olarak açık olmamasından dolayı çöktü. Finansal işlemlerin oldukça fazla gerçekleştirildiğı posta günlerinde bile açık değildi. Sonuç, birçok işlemin kapıların dışında gerçekleştirilmesi ve borsanın pek uğrak yeri olmamasıydı. Bu tür projenin başarılması hükümetin araya girmesine gerek kalmadan özel sermayedarlar tarafından kolaylıkla yürütülebilir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin, Galata'nın önde gelen önde gelen banker ve tüccarının bu hususta inisiyatif almaları gerekiyor ve gerekli lehe şart altında finansal ve ticari işlerin yürütüldüğü düzenli bir şekilde yönetilen borsayı bu şehre kazandırmalıdır.”

Borsa nizamnamesinin kabul edildiğı bu dönemde Osmanlı Devleti mali bir kısır döngü içerisindeydi. Borç ödemelerini de geçici çözümler ile ve yeniden borçlanarak hallediyordu. 1874'te yaşanan kuraklık tarımı olumsuz etkilemiş ve tarımdan gelen vergi gelirini de düşürmüştü. Aynı zamanda Hersek İsyanı başladı ve isyanın bastırılması demek askeri masrafların artması demekti. Ödemeler içinden çıkılmaz bir hal alınca 6 Ekim 1875'te Ramazan Kararnamesi yayımlanarak kısmî moratoryum ilan edilmiştir. Borç ödemelerinin geçici bir süre durdurulacağını ifade eden moratoryum ilanı Osmanlı tahvillerinin işlem gördüğü borsalarda şok etkisi yaratmıştır. Avrupa borsalarında tahvil fiyatları bir anda hızla düşmüştür. Dersaadet Tahvîlât Borsası daha ilk yılını dolduramadan büyük bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu süreçte hem borsada fiyatlar düşmüş hem de işlem hacmi oldukça azalmıştır. Moratoryum ilanı ise Babîâli'nin Avrupa'dan borçlanma kapılarını kapatmıştır. 1876 ağustosunda ise başka çözümü kalmayan hükümet yeniden kaime ihracına başvurmuştur (Al ve Akar,2014:17-18).

Dersaadet Tahvîlât Borsası'nda “hava oyunları” konusu oldukça yer kaplamıştır. Yasaklarla, cezalarla, düzenlemelerle önlenmeye çalışılmış ama başarılı olunamamıştır.

Avrupa borsalarında da oldukça büyük krizlere ve sorunlara neden olduğunu belirtmiştik. Abidin Paşa'nın 1874 tarihli risalesinde yazdığı şekliyle “konsolidin hava oyunları” ise sekiz çeşittir. Bu işlemler almak, satmak, setilanc, bahşiş, duble, repor, depor ve arbitrajdır.

Konsolidin hava oyunlarının sekiz çeşidinden ilki “almak” işlemidir. Risalede oldukça öğretici ve halkı bilgilendirmeyi amaçlayan şekilde açıklanmış olan bu işlemlerin ilkini incelerken öncelikle belirtmek gerekir ki almak işlemi aynen/fiziki olarak konsolidi almak değil konsolidin havasını almaktır. Borsa dışından bir kişinin mubayaacıya gelerek örneğin 50 kuruş olan konsoliden 1000 tane almak istediğini söylemesiyle işlem başlamış olur. Aynı gün veya ilerleyen günlerde konsolidin fiyatının artması durumunda mesela 51 kuruşa çıkması durumunda kaparo ödeyen müşteri yeniden mubayaacıya gelir. Konsolidin fiyatının 51 kuruşa çıkması ile 1000 konsoliden 1000 kuruş kazanmış olduğunu söyler. Mubayaacı yeniden borsaya gider, eğer satabilirse 1000 konsolidi 51 kuruştan satar ve farkı müşterisine öder. Eğer bu fiyata satamamışsa, diyelim ki fiyat o sırada 50 kuruş 30 paraya düşüyse, müşterisi de onaylarsa bu fiyata satar ve müşteriyeye 750 kuruş öder.

Bu durumda kaparo veren müşteri bu işlemle ilgisini sonlandırmış olur. Mubayaacı ise en başta 1000 konsolidi şahsı için almamış, müşteri için başka bir mubayaacıdan almışsa onun işleri daha devam edecektir. İki mubayaacı arasında “satın almak” işlemi yapılmış olur. Müşteri ile mubayaacı arasında ise “konsolidin havasını almak” şeklinde tabir edilen “almak” işlemi yapılmış olur.

Konsolid oyununda kazanmış olmak, en başında satın aldığı kıymet ile sonra sattığı kıymetin fiyat farkı ne kadar ise o miktarı kazanmaktır. Konsolidin hava oyununun ikinci şekli de satmaktır. Eğer aldığından daha düşük bir fiyata inerse değeri, o zaman da bu düşük fiyattan satmak zorundadır. Ki bu da zarar etmek demektir. Konsolidin kendisini satmak ile havasını satmak da bahsettiğimiz gibi farklı durumlardır. Abidin Paşa risalesinde hava alım satımını yapmamaları konusunda açıkça halkı uyarmaya çalışmıştır. “Bu bir kumardır” diye altını çizmiştir.

Borsada “hava” başlığında alım satımı yapılan konsolidler, “hava” iken likidasyon tabiriyle tahsis olunan gün geldiğinde hava (türev ürün) hükmünden çıkarılır. Menkul kıymet yani konsolid haline gelmiş olur.

Borsada likidasyon 15 günde bir Cumartesi günü yapılır. Bu işlem alaturka saat ile 7’de başlar ve 3 gün sürer. Abidin Paşa’nın örnek ile açıkladığı gibi, bir müşteri likidasyon gününden 10 gün önce 50 kuruşa 1000 konsolid alırsa, ertesi gün fiyat yükselmezse veya o yükselişi müşteri beğenmeyip satmazsa ve likidasyon gününe kadar elinde tutmaya devam ederse, likidasyon günü geldiğinde artık “hava” işlemi yapılamaz ve konsolidi aynen 50.000 kuruş vererek almaya mecburdur. En başta satan kişi de likidasyon gününde, sattığı konsolid ne ise, konsolidi verip parayı almaya mecburdur.

Bu 1000 konsolidin havasını alan kişi, 50.000 kuruşu ödeyemeyip konsolidi satın alamazsa en başında havasını satan (konsolidi elinde tutan) kişi 1000 konsolidi Borsa Katibi’nin bilgisi ile talibine aynen satar. 50.000 kuruştan ne eksik ne fazla fiyata satabilir.

Repor işlemi ise (günümüzde repo) aldığı konsolidi likidasyon tarihinden önce satmamış, fiziken 50.000 kuruşu da verip alamamış kişiler için bir işlemdir. Bu kişiler likidasyon gününde, Abidin Paşa’nın ifadeleri ile, satıcıya şöyle der;

“diğer gelecek olan likidasyon gününe kadar, yani 15 gün daha beni bekle. Benim konsolidin fiyatı yükselecek ümidim var. Lakin 50.000 kuruşum olmadığından, benim almağa mecbur olduğum konsolid sende dursun, vermeğe mecbur olduğum 50.000 kuruşun faizi ne ise, sana onu ödeyeyim.” Bunun üzerine satıcı taraf faizi kabul ederse repor işlemi yapılmış olur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi konsolidin havası 15 günde bir cumartesi günü yani likidasyon gününde fiziki konsolide dönüşür. Ve yine açıkladığımız üzere konsolidi aynen alamayan kişiler için repor işlemi yapılır. Ancak likidasyon gününde fiziki konsolid sayısı az, nakit para da çok ise işlem tam tersi yapılır. Müşterinin satıcıya gelip fiziken 1000 konsolidi 50.000 kuruşa istemesi üzerine, satıcının da “gelecek diğer likidasyonda aynen senetleri veririm, şimdi veremem. Bu ertelemeden dolayı sana şu kadar kuruş öderim” demesi ile ve müşterinin de bu faizi kabul etmesi durumunda depor işlemi yapılmış olur.

Yani özetle likidasyon gününde 15 gün daha süre uzatılmasını müşteri isterse repor, satıcı talep ederse depor işlemi yapılır.

Borsada hava oyunlarının bir diğ er çeşidi ise bahş ıştir. Müşterinin mubayaacıya gelerek, örneğın o gün 50 kuruş olan konsolidin belirlenen bir süre sonra (24 saat, 7 gün, 15 gün vs.) y  kseleceğ ini   mit ederek, “1000 konsolid için bahş ış vermek isterim. Bahş ışler bugün nasıldır?” demesi ile borsa oyunu oynamasıdır. Belirtmek gerekir ki bahş ış işlemi halk dilindeki anlamının aksine bugünkü terimler ile opsiyon sözleşmelerine verilen opsiyon primini ifade eder.

Mubayaacı müşterinin belirlediğ i tarih için belirlenmiş olan fiyatı müşteriye iletir. Örneğın 24 saat için 200, bir hafta 500 kuruş gibi. Diyelim ki müşteri bir hafta için 1000 konsolid talep eder ve 500 kuruş öder. O hafta içinde konsolid fiyatı artarsa müşteri kar etmiş olacaktır. Ancak  rneğ n konsolidin fiyatı 50 kuruş 10 paraya çıkarsa bahş ış veren kişi 10 para yani 1000 konsolidten 250 kuruş kazanmıştır. Burada belirtmek gerekir ki 10 para çeyrek kuruş anlamına gelir. Diğ er taraftan da en başta 500 kuruş vermiş olduğ undan aslında 250 kuruş zarar etmiştir. Eğ er konsolid fiyatı 51 kuruşa çıkarsa en başta verdiğ i 500 kuruşa ek olarak 500 kuruş daha kazanmış olur. Yani fiyat yükseldikçe kazanç artar düşer ise bahş ış veren kişi yalnızca en başta verdiğ i 500 kuruşu kaybetmiş olacaktır.

Bahş ış anlaşıldıktan sonra diğ er bir hava oyunu olan setilanc ı açıklamak gerekir. Setilanc için verilen para hem mubayaacıyı hem de müşteriyi kapsar. Ve bu sebepten setilanc için verilen miktar bahş ış için verilen miktardan 2 kat fazla olur. Örneğın müşteri “setilanc için 1000 kuruş bahş ış verdim” der ve o hafta içinde konsolidin fiyatı 50 kuruşun üzerine çıksa da 50 kuruşun altına inse de setilanc için para veren kişi hem fiyat artışından hem fiyat düşüşünden para kazanır. Ancak bahş ışte olduğ u gibi konsolid fiyatı 50 buçuk kuruşa çıkarsa 500 kuruş kazanır ancak öncesinde 1000 kuruş vermiş olduğ undan yine 500 kuruş zarardadır. 49 buçuk kuruşa düşerse fiyat düşüşünden dolayı 500 kuruş kazansa da verdiğ i 1000 kuruş zararlı kalır. Eğ er bir hafta içerisinde konsolid fiyatı 50 kuruşta kalır ve değ işmezse 1000 kuruşu tamamen zarar eder. Ancak yüksek oranda bir artış veya düşüş olursa setilanc veren kişi kazanmış olur. Örneğın konsolid fiyatı 53 kuruşa çıkarsa 3000 kuruş kazanır, setilanc verdiğ i 1000 kuruşu da düşürürse 2000 kuruş net karı olur. Eğ er ki konsolid fiyatı 47 kuruşa düşerse yine 2000 kuruş kar etmiş olacaktır.

Setilanc fiyatı gün sayısına göre değ işir. En az 24 saat için bahş ış verilir ve süre kısalдық a bahş ış fiyatı da azalır. Ve en çok bir ay için setilanc oynanır. Borsada

konsolidin fiyatı büyük dalgalanmaların olduğu bir dönemde ise setilancın fiyatı da oldukça pahaladır.

Hava oyunlarının yedincisi de dubledir. Double hem fiyat artışı hem de fiyat düşüşü durumlarında yapılır. Setilanc gibi 24 saat, 1 hafta, 15 gün veya 1 ay için yapılır. Doubleyi açıklarken yine Abidin Paşa'nın birinci ağızdan ifadeleriyle açıklamaya çalışılacaktır. Mubayaacıya müracaat eden müşteri şöyle der:

“Ben ümid ederim ki 8 gün içinde konsolid fırlayacak. Lakin bir mukavele ile almak isterim. Eğer fırlar ise benim elimde olsun. 2000 konsolid alayım, yani iki kat alayım. Yok, benim ümidim üzere konsolid fiyatınca terakki yok ise, yalnız 1000 konsolid almaya mecbur bulunayım, diğer 1000 konsolid için tercih hakkı elimde olsun.”

Bu örnek bugünkü borsa terimleriyle futures, opsiyon ve kredili işlem birleştirilerek aynı işlem içerisinde karıştırılıp birlikte kullanımının yüz elli yıl önce nasıl yapıldığını gösterir. Bu işlemi ‘optional margin ya da marginal option’ işlemine benzetebiliriz.

Müşterinin talebine karşı mubayaacı da der ki:

“Ben bu mukabele ile double olarak sana 2000 konsolid satarım, fiyat artarsa 2000 konsolidin farkından kazanmış olursun. Konsolid fiyatı düşerse, yalnız 1000 konsolidin farkından zarar edeceksin. Lakin alacağın böyle bir imtiyaza mukabil sen de bir fedakarlık edeceksin. Şöyle ki, borsada konsolidin fiyatı mesela 50 kuruş ise sen double olarak yani bu 2000 konsolidi 20 para daha pahalı olarak yani 50 buçuk kuruşa kabul etmelisin.”

Müşteri alacağı imtiyazın karşılığında piyasadaki fiyattan 20 para ya da 18 para (bu piyasaya göre değişiklik gösterir.) Daha fazla ödemeyi kabul eder. Böyle bir durumda eğer konsolid fiyatı 50 kuruş 20 paradan yukarı çıkarsa, müşteri 20 paranın üstündeki farkı kazanmış olur yani karı 2000 konsolid üzerinden tamamen alır. Eğer o hafta konsolid fiyatı artmaz veya cüzi bir artış olursa mesela 50 kuruş 8 para olursa müşteri bu durumda sahip olduğu imtiyaz ile yani seçme hakkı ile yalnız 1000 konsolidi kabul edebilir. Ancak en başta konsolidi 20 para daha yüksek fiyattan kabul ettiğinden yine 300 kuruş daha zarar edecektir.

Konsolidin hava oyunlarının sonuncusu arbitrajdır. Arbitraj işlemi yalnızca bir şehirde gerçekleşmez. Örneğin Dersaadet Tahvilat Borsası'nda Osmanlı

İmparatorluğu'na ait olan konsolide ucuz olup Paris ve Londra borsalarından birinden daha pahalı ise İstanbul'da alınan konsolid miktarının yurtdışı borsalarında satılmasıdır. Tam tersi durumda da Avrupa borsalarından alınıp İstanbul'da satılmasıdır. Yani özetle arbitrajın anlamı İstanbul borsası ve Avrupa borsaları arasındaki farkı görüp ucuz neredeyse oradan almak ve en pahalı neredeyse orada satmaktır (Abidin Paşa, 2011:56-74).

Dersaadet Tahvîlât Borsası'nın nizamnameye kavuşmasının hemen ardından büyük bir krizle karşı karşıya kaldığını belirtmiştik. Bu kriz belki de Osmanlı borsasının tarihinin en büyük kriziydi. Balkanlardaki isyanların büyümesiyle patlak veren 1877 Osmanlı-Rus Savaşı, savaşın kaybedilmesi ve 1878 yılında oldukça ağır şartları olan Ayastefanos Anlaşması'nın imzalanması sürecinde devlet bütçesinin gördüğü zararın yanında Dersaadet Tahvîlât Borsası da çok zarar görmüştür. Bu süreçte işlem hacmi yok denecek seviyeye düşmüştür.

16 Temmuz 1875 tarihli Revue de Constantinople gazetesi “Avrupa Borsalarının Durumu” başlıklı yazısında borsadaki düşüşün uzun sürmeyeceğini belirtmiştir. Bunun nedeni ise makaleye göre, bankerlerin, kurumların ve bankaların elinde bol miktarda konsolidin mevcut bulunması olarak gösterilmiştir.

Aynı makalede halkı uyarmak amacıyla İstanbul'da en güvenilir araçlar listesi yer almıştır. Listeye baktığımızda makalenin aslında bankerlerin, bankaların ve elbette hükümetin menfaatlerinin birleştiğini ispatlayan bir makale olduğunu olduğu açıktır.

Listenin en başında Osmanlı Bankası yer almıştır. Mösyö Foster ve Emile Deveaux'un akıllıca yönetimi ile başarılı sonuçlar aldıkları da belirtilmiştir.

İkinci sırada Le Crédit Général Ottoman bankası, “Osmanlı Bankası'ndan sonra en büyük yerli banka” sözleriyle anlatılmıştır. Yöneticilerinin ise mesleğinde kendini kanıtlamış, uzman kişiler olduğu yazılmıştır.

Üçüncü sırada Société Générale bankası katılımcılarına en yüksek kar payı sunan ciddi bir kurum olarak tanıtılmış ve dördüncü sırada da Société de Change et de Valeure bankası yer almıştır.

Listenin beşinci sırasını alan Banque de Constantinople bankası yönetiminde söz sahibi olan kişilerin sayesinde halkın güvenini kazandığı söylenmiştir. Bu isimler ise Mösyö Vlasto, Coronio, Skulidi, Sinkros gibi iş adamlarıdır.

Altıncı sırada iyi bir geleceği olacağı tahmin edilen ve yeni kurulmuş olan Soci  t   Commerciale Ottomane   irketi; yedinci sırada ise Osmanlı Bankası ile birleşmek amacıyla tasfiye edilmek üzere olan Avusturya- Osmanlı Bankası yer almaktadır.

Galata piyasasında önemli bir konuma sahip olan Verissi ve Kossudis Bankası'na sekizinci sırada; Mısır tahvillerini Galata'da değerlendiren Türk-Mısır Bankası'na ise dokuzuncu sırada yer verilmiştir.

Avrupa Borsalarının Durumu adlı bu makalenin en güvenilir bankalar ve kurumları listesinin son sırasında da Osmanlı İmparatorluğu Kamu İşleri   irketi bulunmaktadır. Padişahın ba   mühendisi Serkiz Bey liderliğinde kurulmuş olan bu   irket makale yazarına göre önemli işler vadetmektedir (Kazgan, 2005:141-142).

Çalışmamızın bu kısmında nizamnamenin ardından gerçekleşen olaylardan bazılarını inceleyeceğiz ve işlem gören tahviller, hisse senetleri ve promeslerden bahsedeceğiz.

1877 Osmanlı-Rus Savaşı ile h  k  met artan masraflarını toplanan ianelerle, kaime ihracı ile, Bank-ı Osmanî-i       ne'den ve Galata piyasasından aldığı borçlarla karşılamaya çalışmıştır. Sürecin en büyük finansman kaynağı ise ihraç edilen yaklaşık 16 milyon liralık kaimelerdi.

Osmanlı Hükümeti dı   borçlanma gereksinimi ile Batılı devletlere de başvurmak zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın Ruslara karşı yenilgisinin İngiltere ve Fransa tarafından istenmeyece  ini düşünerek, kredi talep ederken siyasi söylemler ile etkili olmaya çalışıyordu. "Defense Loan" olarak bilinen, Osmanlı Bankası'nın te  ebb  s   ile Londra'da bulunan Glyn Mills, Currie ve Ortakları   irketinin de desteklemesi ile Londra'da "Osmanlı Savunma Tahvilleri" satışa çıkarılmıştır. Ancak bu tahviller piyasada talep görmemiştir. Aynı tahviller Paris Borsası'nda da aynı hezimete uğramış, sadece Hindistan'da 5000 liralık tahvil satılmıştır.

Nakit ihtiyacı Avrupa'da tahvil satışı ile kar  ılanamayınca, Osmanlı Bankası bir milyon liralık avansı devlete sağlamak zorunda kalmıştır. Bu süreçte Rusların Yeşilköy'e

kadar gelmiş olmaları panik ortamı yaratmıştır. Ödenmeyen memur ve asker maaşları da iç savaşa neden olacak kadar büyük bir sorun haline gelmişti çünkü artık rüşvet almadan iş yapmaz olmuşlardı. Tüm bu çözümsüzlüğün sonucunda hükümet yeniden kaime ihracına yönelmek zorunda kalmıştır (Kazgan, 2005:134-136).

Kaime ihracı her ne kadar en başta gelir kaynağı olarak algılansa da hem toplum için hem de borsa için olumsuz durumlara neden olmuştur. İlk ihraçta yaşandığı gibi. Para piyasasında dengeleri bozmuştur. Kaime ile piyasadaki madeni paraların değişim değerleri zarar görmüş ve bu düzensizlikten faydalananlar yalnızca borsa oyuncuları ve sarraflar olmuştur. Borsada tahvil ve hissetlerinin işlem hacmi düşük olduğu için, borsa oyuncuları kaimeler ve bakır paralar üzerinde yaptıkları spekülasyonlarla kar etmeye çalışmışlardır. Zaten para miktarı konusunda sıkıntı yaşayan, İstanbul'un nakit sıkıntısını çözemeyen hükümet para spekülasyonu yapan kişileri tutuklama kararı almıştır.

1877 yılının sonunda, kaimenin oldukça fazla değer kaybetmesi ve bu değer kaybının sarrafların kaime üzerinde spekülasyon yapmaları ve hava oyunları oynamaları nedeniyle yaşandığından hükümet, sarraflar kethüdası Taşçıyan Sarkis Efendi ile birlikte birçok sarrafı tutuklamıştır.

İlerleyen günlerde kaime için ayrı bir borsanın yani kaime borsasının kurulması düşüncesi kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştı. Hatta hükümetin gündemine de girmişti. Çünkü henüz alınmamış kaimeler üzerinde bile işlem yapılıyordu. Bankadan kaime karşılığında para almak isteyenlere bir sıra numarası veriliyor ve bu numaralar bile sarraflar tarafından alım satım işlemine dahil ediliyordu. Bu işlem Cezayirli Han önünde yapılıyor ve han önünde her gün izdiham yaşanıyor

Bu durum üzerine Mekteb-i Sanayi müdürü Kırkor Efendi çözüm önerisi ile geldi. Kırkor Efendi'nin hazırladığı öneri metnine göre kaime ile madeni para değişimi için bir düzenleme yapılmalı hem halkın hem de devletin zarar etmesi önlenmeliydi. Bunun için de bir kaime borsası kurulmalıydı. Kaime borsası düzenlemesi için on maddelik bir nizamname taslağı hazırlandı. Dersaadet Tahvîlât Borsası varken böyle ayrı bir borsanın kurulmasının asıl nedeni yürürlükte olan nizamnamede kaime alım satımına yönelik hükümlerin bulunmamasıydı. Hazırlanan on maddelik taslağa göre ise kaime borsası da bir komiser tarafından denetlenecek, komiserin gözetiminde gerektiği kadar memur, zaptiye ve belediye çavuşu çalışacaktı.

Kaime borsası kurulmasına yönelik taslak hazırlandıktan sonra onaylanmak üzere padişaha gönderilmiştir. Padişahın ise bazı maddeleri kusurlu bulması ve yeniden görüşülmesini istemesi üzerine kaime borsası tasarısı sonuçsuz kalmıştır.

1878 yılında bir ay süren Berlin Kongresi'nden sonra tahvil sahipleri ile yeniden görüşmeler başladı ve bu görüşmeler Dersaadet Tahvîlât Borsası'nın krizi aşmaya başladığının bir göstergesi olarak görülmüştür. Devletin tahvil sahiplerine olan borçlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik yaptığı görüşmeler borsanın canlanmasına da neden olmuştur. Sonuç olarak 28 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi imzalandı ve Dersaadet Tahvîlât Borsası için yeni bir süreç başlamış oldu. Borç ödemelerinin durdurulduğu 6 Ekim 1875 tarihinden Muharrem Kararnamesi'nin imzalandığı güne kadar geçen yaklaşık 6 yıllık süreçte borsada mekânsal olarak veya yasal düzenleme olarak herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır (Al ve Akar, 2014:18-21).

Muharrem Kararnamesi ile başlatılan yapılandırma çalışmaları devlete yeniden Avrupa finans piyasalarından borçlanabilme şansı vermiştir. Duyûn-u Umûmiyye İdaresi'nin kurulmasının ardından yabancı sermaye Osmanlı topraklarında şirket kurma girişimlerine başlamış, hükümet ise kamu maliyesinde reform hareketini gündeme getirmiştir. Finans piyasasında düzenlemek yapmak da hükümetin gündemine girince elbette en sorunlu kısmı olan Dersaadet Tahvîlât Borsası da bu sürece dahil edildi.

Düzenleme kapsamında ilk konuşulan konu yabancı devletlere ve şirketlere ait hisse senetleri, tahviller ve piyango biletleri konusu olmuştur. Aslında bu konu 1873 düzenlemesinden önce de sorun olmuştur. İstanbul'da yabancı devletlere ait borçlanma tahvilleri, şirketlere ait hisse senetleri ve piyango biletleri alınıp satılıyor ve bunlara dair bilgisi olmayan halk genellikle mağdur oluyordu. Bu hususta 1881 yılının temmuz ayında bir araştırma yapılması ve rapor hazırlanması için harekete geçildi. Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından hazırlanan rapor Tanzimat Dairesi'ne sunuldu.

Ticaret ve Nafia Nezareti'nin raporunda belirttiği üzere, yabancı devletlerin borçlanma tahvillerinin ve şirketlerin hisse senetlerinin tüccar ve bankerler arasında alım satımı yapılıyordu. Ancak bu menkul kıymetler Dersaadet Tahvîlât Borsası kotasyonuna dahil edilmemişti. Rapora göre bu ticareti engellemek mümkün görünmüyordu. Engellemeye çalışmak yerine bu ticaretten devletin de kar etmesi sağlanmalıydı. Halkın zararının önlenmesi için ise menkul kıymetlerin devlet tarafından kontrol edilmesi,

sahtelerinin ayıklanması, üzerine damga ve pul yapıştırılarak kotasyona dahil edilmeliydi. Aynı zamanda bu menkul kıymetlerin piyasada yasaklanması Osmanlı Devleti'nin borçlanma tahvillerinin fiyatlarını olumsuz etkileyebilirdi. Menkul kıymetleri yasaklanan ülkeler Osmanlı Devleti'nin tahvillerini kendi ülkelerinde yasaklayabilirdi. Bu durum daha kötü sonuçlar doğurabileceği için yasaklamanın önüne geçilmesi gerektiği nezaret tarafından önerilmişti.

1883 yılı düzenleme girişimlerinin arttığı bir yıl olmuştur. Ticaret borsalarına yönelik Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi'nde herhangi bir madde ve düzenleme olmadığından bir ticaret borsası nizamnamesi hazırlanması önerilmiştir. Hazırlanan nizamname içerisinde Dersaadet Tahvilat Borsası, Dersaadet Ticaret Odası ve Maliye Nezareti ile ilgili birtakım değişiklikler de yer alacağından bu kurumların görüşüne sunulmuştur. Maliye Nezareti hariç diğer kurumlar itiraz etmemiştir. Yaklaşık bir senenin sonunda son halini alan 20 maddeden oluşan Umum Borsalar Hakkında Nizamname Layihası 1 Aralık 1884'de Sadaret'e gönderilmiştir. Bu tarihten de yaklaşık bir buçuk sene sonra 14 Nisan 1886'da nizamname onaylanmıştır.

Umum Borsalar Hakkında Nizamname önceki nizamnameden farklı olarak hem ticaret hem de menkul kıymet borsalarına dair maddeler içermekteydi. Nizamnamenin genel kapsamını birinci maddesinden anlayabiliriz. Bu madde şu şekildedir:

“Borsa tüccar ve banker ve komisyoncu ve mubayaacı ve köşe sarraflarını ve emti'a dellalları ve kapudan ve sigortacı ve sefine sahipleri ve seyr-i sefain kumpanyalarının acenteleriyle doğrudan doğruya veya bi'l-vasıta ticaret ve bankerlik ve tahvilat-ı umumiyye ve sair mu'amelat-ı sarrafiyye icrasıyla meşgul ve me'luf bulunan kaffe-i kesianın tecemmu'larına mahsus bir mahaldir.”

Bu madde ile menkul kıymetler borsası artık yalnızca esham ve tahvilat alım satımının yapıldığı bir mahal değildir. Artık bu işlemlerin yanı sıra meskûkât işlemlerinin de yapıldığı bir borsa olmuştur. Mevcut borsa binalarının bir şubesi de ticaret borsasına devredilmiştir.

Önceki düzenlemede 20 kişi olan borsa yönetim kurulunun sayısı 7 kişiye düşürülmüştür. Ayrıca borsa yönetim kurulu üyeleri ile borsa komiseri toplanarak her yıl bütçe hazırlayacaktır. Hazırladıkları bütçeyi Ticaret ve Nafia Nezareti'ne sunacak, bu

işlem sırasında nezaret tarafından önceki yılın gelir giderleriyle gelecek yılın hedeflenen gelir giderleri incelenecektir. Onaylandıktan sonra ise bütçe borsada ilan edilecektir.

Bu yeni düzenlemenin belki de en önemli özelliği artık taşrada da gerekli görülen şehirlerde borsalar açılabilirdi. Ve bu nizamname borsalar ile ilgili yalnızca genel düzenlemeleri içermekte, gerçekleştirilecek işlemlerin ayrıntılarının düzenlenmesini borsa komitesinin sorumluluğuna vermektedir. Dersaadet Tahvilat Borsası artık Maliye Nezareti'ne değil, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı olacaktır (Al ve Akar, 2014:24-29).

Ramazan Kararnamesi'nin ilanı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile derin bir krizin ortasında kalan, henüz kurulmuş olan Dersaadet Tahvîlât Borsası'nın bu kaostan çıkması, tahvil sahipleri ile görüşmelerin neticelendiği 1881 yılını bulmuştur. İlk büyük borsa krizi olarak nitelendirilen bu dönemlerin ardından ikinci kriz ise 1895 yılında yaşamıştır. Spekülasyonların oluşturduğu piyasa balonunun patlamasıyla Avrupa borsalarını da kapsayan bir kriz gerçekleşmiştir. Krizin etkileri İstanbul'da uzun süre görülmüş ve büyük zararlara sebep olmuştur.

Spekülasyonlarla başlayan krizin temelinde Güney Afrika'da altın madeni işletmek konusunda kurulan birçok şirket yer almıştır. Bu şirketlere ait hisse senetlerinin muazzam getirisi olacağı söylentileri etrafta dolaşmaya başlamış ve fiyatları ise spekülasyon dalgası ile aynı hızda artmıştır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin müdürü Edgar Vincent bu altın madeni işletmelerinin kuruluşlarına katılımı desteklemiştir. Hatta banka olarak şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapılmasına önyak olmuştur. Böylelikle Galata'da spekülasyon dalgasının tetikleyicisi olmuştur denilebilir. Güney Afrika'da yeni madenlerin keşfedildiğine dair ortaya çıkan asılsız haberler ile de fiyat artışları sürmüştür (Al ve Akar; 2014:46).

Bu dönemde Edgar Vincent'in Güney Afrika'ya seyahat edeceğine dair haberler yayılmaya başladığında yani 1895 yılı mart ayında fiyatların yükseliş hızı da artmıştır. Kendisinin de spekülasyonlara katılmış olduğuna ve Transvaal adında hayali bir altın şirketi kurduğu dair kaynaklar da mevcuttur. Vincent bu hayali şirketin hisse senetlerini satarak oldukça büyük meblağda para toplamıştır. Ancak kısa süre sonra iflasını açıklamış ve tasarruf sahiplerinin borsa binasına doğru yürümesine neden olmuştur (Koraltürk, 1996:446).

1895 yılı Mayıs ayında Londra Borsası'nda bahsi geçen şirketlerin hisse senedi fiyatlarında meydana gelen ani ve yıkıcı büyük düşüş ile bu balon patlamış oldu. Bütün borsalarda aynı düşüş gerçekleşmiştir. Ekim ayına gelindiğinde, öncesinde kısa süreli düzelme eğilimleri görülmüş olsa da, Londra'da ve Paris'te yeniden altın madeni şirketlerinin hisse senetlerinin alım satımının yapılması ile fiyatlarda yeniden düşüşler görülmeye başlanmıştır. Bu durum kaçınılmaz olarak Dersaadet Tahvîlât Borsası'na da yansımış ve çözülmeye çalışılan takas sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Hükümet süresi belirsiz şekilde borsayı kapatmıştır.

Altın madeni işletmeleri krizin İstanbul'da bu denli derinleşmesinin spekülasyonlar dışında diğer bir nedeni ise borsa kotasyonuna alınmamış olan şirketlerin hisse senetlerinin alım satımının yapılması olmuştur. Bu hisse senetlerinin resmi olarak takasa dahil edilmeyeceği borsa komitesi tarafından sıklıkla ilan edilse de işlem hacmindeki artış kayda değerdir (Al ve Akar, 2014:46-48).

Borsada 1873 yılında resmi düzenleme yapılmasından 1929 yılında dünyayı saran Büyük Buhran'a kadar geçen zamanda, işlem hacmi ve işlem gören menkul kıymet çeşitleri sürekli artış göstermiştir. Bu yıllar arasında anonim şirketlerin sayısı da önemli ölçüde artmıştır. Özellikle 1881 yılında tahvil sahipleri ile anlaşma sağlanması sonucunda yabancı sermaye ülkeye giriş yapmıştır. Yabancı sermaye menkul kıymet alımı yaparak ve ülkede anonim şirketler kurarak Osmanlı piyasasına girmiştir. Bu sayede hızlı bir şirketleşme dönemi yaşanmıştır. Demiryolu, taşımacılık, rıhtım, su ve madencilik gibi alanlarda kurulan şirketler hisse senetleri ve tahvilleri ile Dersaadet Tahvîlât Borsası'nın işlem hacmini artırmışlardır.

Dersaadet Tahvîlât Borsası'nda işlem gören menkul kıymetlerin ilki hisse senetleriydi. Osmanlı Devleti'nin şirketleşmeye geç kalması nedeniyle 1870 yılına kadar borsada hisse senetleri işlem gören tek şirket Şirket-i Umûmî-i Osmani Bankası'ydı. Banka sayısının 1870'den sonra artması ile bankalara ait menkul kıymetlerin sayısı da artmıştır.

Bankalar dışında Dersaadet Tramvay Şirketi ve Osmanlı Ticaret Şirketi'nin hisse senetleri; yabancı sermayeli şirket olarak ise yalnızca Yunanistan merkezli Laurium şirketine ait hisse senetleri borsada alım satıma konu olmuştur. 1873 yılından itibaren

yani yasal düzenlemenin yapılmasının ardından şirketlerin borsaya kaydı alınmaya başlamıştır (Al ve Akar, 2014:108-113).

Tahviller, Galata Borsası'nın bir menkul kıymet borsasına dönüşümünde temel oluşturmıştır. Dersaadet Tahvilât Borsası'nda ise işlem hacmi içerisinde en büyük ölçekle yer alan menkul kıymet tahvillerdir. Gerek Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği borçlanma tahvilleri gerekse şirketlerin ihraç ettiği tahviller ile Dersaadet Tahvilât Borsası'nda toplam tahvil sayısı oldukça artmıştır. Ancak hepsinin resmi kotasyona dahil edilmediği yukarıda açıklanmıştır. Bu dönemde borsanın öncü menkul kıymeti, devletin ihraç ettiği esham-ı umûmiyye yani konsolidlerdir. Konsolide ek olarak D tertibi ve duyûn-u mübeddele-i muvahhade tahvillerinin alım satımı yapılmaktaydı (Al ve Akar,2014:129-133).

Esham-ı Umûmiyye, İngilizlerin “consol”u ile Fransızların “rente”sinden esinlenilerek, iç borçlanma aracı olarak ilk 1865 yılında çıkarılmıştır. Bu tahviller esham-ı mümtaze, hazine tahvili, tahvilât-ı mümtaze, on senelik sergi ve esham-ı cedîde isimlerinde farklı vadelerde ve faiz oranlarında ihraç edilen iç borçlanma senetlerinin konsolide edilmesiyle ihraç edilmiştir. Bu tür iç borçlanma senedi %5 faiz ile standartlaştırılmıştır. Bir kısmı Galata'da bir kısmı Avrupa borsalarında satışa sunulmuştur.

Esham-ı umûmiyyenin diğer iç borçlanma araçlarından bir farkı da daha büyük hacme sahip olması ve daha fazla tasarruf sahibine ulaşmasıydı. 1873'te ikinci tertip, 1874'te ise üçüncü tertip ihraç edilmiş ve nominal toplamı 87.924.640 sterlindir. Muharrem Kararnamesi öncesinde 727.280 sterlin tutarında esham-ı umûmiyye iptal edilmiş, bu tutar düşürüldüğünde nominal toplam 87.197.360 sterlin olarak hesaplanmıştır.

Muharrem Kararnamesi ile borsada bazı değişiklikler yapılmıştır. Tahviller, teminatlarına göre sınıflara ayrılmıştır. Esham-ı umûmiyyenin ihraç edildiği zaman devletin genel gelirleri teminat gösterilmiştir. Bu durum, sınıflandırma sırasında esham-ı umûmiyyeyi olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Rumeli Demiryolları tahvillerinin teminatı direkt demiryollarının teminatında olması, bu tahvillere piyasada güç kazandırmış, sınıflandırma esnasında da en son itfa edilecek tahviller olarak gösterilmiştir.

1884 yılında esham-ı umûmiyyeler D tertibi olarak işlem görmeye başlamıştır. 1903 yılında ise yapılan düzenleme ile Duyûn-u Mübeddele-i Muvahhade Tahvili olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk zamanlarında da bu isimler alım satımı devam etmiştir (Al ve Akar, 2014:138-143).

Borsada hisse senedi ve tahviller gibi menkul kıymetlerin yanı sıra borsayla aslında dolalı olarak ilişkili olan kağıtlar da mevcuttur. Bu kağıtlardan ilk promeslerdir. İkramiyeli tahvil uygulaması tanımlayabileceğimiz promeste, tahvili ihraç eden şirket veya devlet, tahvili piyasada öne çıkarabilmek için ikramiye uygulamasını hayata geçirmektedirler. Belirtilen tarihlerde çekilişler düzenleyip, tahvillerin üzerindeki numaralarla kura çekilmekteydi. Aslında promes, tahvil ile yapılan bir çeşit piyango uygulamasıydı.

Bu uygulama Dersaadet Tahvilât Borsası'nda ilk olarak 1870 yılında yapılmıştır. Rumeli Demiryolları borçlanması sırasında ihraç edilen tahviller üzerinden çekiliş düzenlenmiştir. Gazetelerde baht senedi, permi, kura senedatı, permis, piyango bileti gibi isimlerle yer almış olan uygulama, sonunda da promes ismini almıştır.

Promes uygulaması şu şekilde ilerliyordu; öncelikle uygulamayı yapacak olan şirketin ya da kurumun senetlerin tamamının aslına fiziki olarak sahip olmaları gerekiyordu. Daha sonra tahvillerin numaralarını ihtiva eden senetler almak isteyen kişilere satılıyordu. Düşük meblağlar ile oynamak isteyenler için aynı numaralar birden fazla senede yazılıyordu. Tahvili ihraç eden şirket veya kurum kura çekilişini yaparak kazanan numaraları halka duyuruyordu. Promes zamanla yabancı devletlerin ve şirketlerin de Osmanlı içerisinde uyguladığı bir yöntem haline gelmiştir (Al ve Akar, 2014:158).

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi 1881 yılında Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye İdaresi'nin kurulması ile de borsada işlemler devam etmiştir. Bu süreçte kurulan Reji Şirketi, borsanın düzenli şekilde çalışmasına önemli katkı sağlamıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın, Galata'nın önemli tüccarlarının İstanbul'dan ayrılmasına neden olması ile borsa, bir süre faaliyetlerinde düşüş yaşamış olsa da kısa sürede toparlanma eğilimine girmiştir. Bu yeniden yükselme eğilimi Galata'ya yerleşen Fransız, Rus ve İtalyan bankaların varlığı ile gerçekleşmiştir denilebilir. Bu bankalar yabancı devletlere ve şirketlere ait menkul kıymetlerin aracılığı ile borsayı desteklemiştir.

1881’de Duyun-u Umumiye İdaresi ve birkaç yıl sonrasında bu idareye bağlı olarak ortaya çıkan Reji Şirketi Galata Borsası’nın düzenli bir borsa olarak işleminde büyük rol üstlenmiştir. Öte yandan borsanın hareketliliğini sağlayan Abraham Kamondo ve Hristaki Zografos gibi bankerler ile birçok simsar, mubayaacı, tüccar ve azınlıklara mensup kişiler Rus Savaşı sırasında İstanbul’u terkettikleri için Galata Borsası eski günlerine tekrar ulaşamadı.

Bu sırada Jorj Zarifi ve oğlu Leonidas Zarifi, sahip oldukları İstanbul Bankası ile işlerinin başlarındaydılar. Banker Zarifi, şehzadeligi zamanında başladığı Abdülhamit’in bankeri olma görevini çok daha ilginç bir şekilde sürdürüyordu. Neredeyse her gün huzuruna çıkıp sadece borsa konusunda değil, dünyada olan bitenler ve ülkenin iktisadi durumu üzerine görüşlerini açıklıyordu. Zarifi’den bilgi almaya devam eden Abdülhamit eski alışkanlığı olan borsa oyunculuğunu da Zarifi aracılığıyla gerçekleştiriyordu (Kazgan,1995:94).

Dersaadet Tahvîlât Borsası tarihinde 1895’e kadar çok fazla olay olmamıştır. Altın madeni şirketleri konusunda yaşanan olayların yanında Ermeni Olayları da ortaya çıkınca borsada işlem gören her türü hisse senedi ve tahvil değer kaybetmiştir. Osmanlı Bankası’nın da bu süreçte tahviller ve hisse senetleri üzerinden avans verme işlemini durdurması ile borsadaki kriz derinleşmiştir. Bu gelişmelerden sonra borsa komitesi hükümete moratoryum çağrısında bulunmuştur. Bu istek üzerine Osmanlı Hükümeti 19 Ekim 1895 tarihinde genel likidasyon ilan etmiştir ve borsa 4 ay süre ile kapatılmıştır.

Moratoryum ilanının ardından borsada faaliyet gösteren aracilar da tedbirler almaya başlamışlardır. Kendilerini toparlamak maksadıyla 500 konsoliden fazla işlem yapmamışlardır. Bu tedbir amaçlı çalışma şekli iki yıl sürmüştür. Bu süreçte birçok iflas yaşanmış, borsada az sayıda alıcı kalmıştır. Tam olarak 1898 yılında bu kriz ortamı aşılabilmektedir.

İkinci Meşrutiyet’e kadar yerli şirketlerin menkul kıymetleri borsada çok fazla görülmemiştir. Borsada bu süreçte devlet tahvilleri, Düyûn-ı Umumiye senetleri, konsolidler, İstanbul, Beyrut ve Selanik merkezli yabancı sermayeli anonim şirketlere ait menkul kıymetler, Panama ve Süveyş kanallarının tahvil ve hisse senetleri gibi yabancı menkul kıymetler yer almıştır.

1913 yılına gelindiğinde Konsolid Han yıkılmıştır. Bunun üzerine borsa Mehmed Ali Paşa Hanı'na taşınmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlayınca gayrimüslim ayrımı yapılmadan borsada çalışanlar da askere alınmıştır. Borsa meclisi üyesi Bogos Mumcıyan Efendi hükümetten borsanın kapatılmasını istemiştir. Hükümet bu talep üzerine de borsayı süresi belirsiz olarak kapatmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Avrupa borsaları kapandığı gibi Osmanlı hükümeti de 1 Ağustos 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere borsanın kapanmasına karar verdi. Ortam sakinleşinceye kadar borsa kapalı kalacağı gibi herhangi bir yerde borsa işlemlerinin yapılması yasaklandı. Bu kararın aksine hareket edenler nizamnamenin 48. Maddesine göre polis tarafından men edileceği, haklarında yasal işlem yapılacağı gazeteleri de halka duyurmuştur. Düyun-u Umumiye İdaresi'nde görev alan yabancı uyruklu yöneticiler İstanbul'dan ayrılmıştır. Bankalardaki vadeli ve vadesiz mevduatlar dahil bütün borç ve taahhütler bir ay vadeyle doldurulmuştur. Aynı karar dış borç ödemeleri için de geçerli olmuştur.

Borsanın kapalı olduğu dönemde yasak olmasına rağmen borsa işlemleri gayri resmi bir şekilde mahalle aralarında devam etmiştir. Borsanın kapalı kaldığı 3 yıla yaklaşan bu dönemin genel özelliği kaime ile altın para arasındaki kur dalgalanmalarının yarattığı kazançlar üzerine borsacıların yaptığı hava oyunlarıdır. Bu oyunlar sonucu kaime altın lira karşısında hızlı bir şekilde değer kazanmıştır. Para piyasasındaki dengesizlik hisse senedi ve tahvilleri gayri resmi borsadaki fiyatlarına da yansımıştır.

Savaşın Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu devletlerin aleyhinde gelişmesi yabancı ülke paraları cinsinden hisse senedi ve tahvillerin fiyatlarını yerli para cinsinden olanlara göre daha itibarlı hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca açık bir borsanın menkul kıymetlerinin fiyatlarını belirleme fonksiyonunun ortadan kalkması, fiyatların daha fazla manipüle edilmesine imkan vermiştir (Al ve Akar, 2014:83-84).

1923 yılının Ekim ayında Galata Borsası, Ankara Hükümeti'nin denetimine alınmıştır. 22 Ağustos 1923 tarihinde de Borsa nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Borsaya üye olan acente, simsar ve coberların Türk olması maddesi nizamnamede yer almıştır. Borsa, Maliye Bakanlığı'nın denetimine verilmiş ve borsada çalışacak memurlar meclisin

gösterdiği adaylar arasından borsa komiseri ve Maliye Bakanlığı'nın onayı ile atanmasına karar verilmiştir (Beşirli, 2009:190-193).

4. OSMANLI'DA BORSANIN SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı Devleti içerisinde 1834 yılından sonra yaygınlaşan borsa işlemlerinin Osmanlı tebaasını nasıl etkilediğini incelenecektir. Borsa faaliyetlerinin saray üzerindeki etkilerinden kısaca bahsedip daha sonra dönemin gazete haberlerinden edinilen bilgiler doğrultusunda sosyal hayata etkileri araştırılacaktır. Ayrıca ilk borsa komiseri olan Abidin Paşa'nın borsa oyunları konusunda halka yaptığı uyarılara yer verilecektir.

Osmanlı'da sosyal hayatın ve gündelik yaşantının Klasik Dönem'e kıyasla değişmeye başlaması Lale Devri ve III.Selim dönemlerinde ilk belirtilerini göstermiştir ve asıl değişimin başlaması aslında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı zamandır. II.Mahmut döneminde devlet kademelerinde başlatılan modernleşme başlıklı Batı kaynaklı yenilikler zamanla devlet kademelerinden toplum geneline yayılmıştır.

1839 yılında II.Mahmut'un halefi olan Abdülmecid'in ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile hızlandırılmış, II.Meşrutiyet ile devam etmiş olan modernleşme eski ile yeninin bir çatışması haline gelmiştir. Kimi alanlarda eski tamamen terkedilmeli düşüncesi kimi alanlarda ise eski ile yeninin bir arada yaşanması gayreti görülmüştür.

Eskinin yerine yeninin konulması süreci bir yere kadar devrin getirisi olarak kabul edilmiş, normal karşılanmıştır. Fakat zamanla modernleşme süreci israfın arttığı bir süreç haline gelmiştir. Ordunun ihtiyaçları gerekçesiyle başlayan borçlanmalar artık yalnızca ordu için değil günlük harcamaların finansmanı için de yapılmaya başlanmıştır. Bu konunun çalışmamızı ilgilendiren kısmı ise borçlanmaların finansal piyasalar aracılığı ile yapılıyor olmasıdır (Çoruk, 2010:499).

Osmanlı tebaasının, sarayın ve saray çevresindeki bürokratların yaşantısı modernleşme sürecinden etkilenmiştir. Ancak yaşantılarının değişmesi aslında Mısır'dan İstanbul'a yerleşen paşaların ve ailelerinin örnek alınması ile başlamıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın önderliğindeki Mısır modernleşme sürecine Osmanlı'dan çok daha önce girmiştir. Mısır'dan gelen paşalar, beyler ve aileleri İstanbul yaşantısında rol model haline gelmişlerdir. Konaklara ve yalılara olan talepleri ile öncelikle İstanbul'da ev fiyatlarının artmasına neden olmuşlardır. Konaklarının dekorasyonunu

alafranga modelde yaptırmışlar ve bu yeni yaşantı İstanbul halkının elbette dikkatini çekmiştir.

Zamanla Mısır'dan gelen ailelerle kaynaşan vekiller ve İstanbul eşrafı bu kişilerle kişisel rekabete girerek yaşantılarını değiştirmeye başlamışlardır. Bu durum saray kadınlarının borçlanmalarına, vekil maaşlarının ise artık ailelerine yetmemesine ve borçlanmalarına neden olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât adlı eserinde bu dönem oldukça ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Eser, Sultan II.Abdülhamid'in isteği üzerine yazdırılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa döneminin tarihini yazmış, değerlendirmesini ve eleştirisini yapmıştır. Araştırmacılar için birinci ağızdan anlatılmış önemli bir kaynaktır.

Mısır'dan gelen paşaların hanımları ile vekil hanımları rekabet içerisinde israfta bulunurken, saray hanımları da vekil hanımlarından üstün olmaya çalışmıştır. Hem vekil hanımlarının hem de saray hanımlarının harcamaları yeni bir borçlanma nedeni haline gelmiştir (Ahmet Cevdet Paşa; 2017:22-25).

Kırım Savaşı sonunda Abdülmecit'in sarayında padişah kızları da dahil herkes adı artık "Konsolid Hanı" olarak anılacak Komisyon Han'dan gelen haberlere kulak vermeye başlamışlardı. Saray kadınları artık ayaklarına kadar gelen Paris ve Londra mağazalarının kataloglarına bakarak istediklerini seçmekte ve Fransızca hocaları matmazellerden konsolidin Paris ve Londra borsalarındaki kurunu öğrenmek için yeni gelen frenk gazetelerini alıp bakmak istemekteydiler (Kazgan, 1995:58).

Galata Borsası'nın değerlendirilmesinde II. Abdülhamit döneminin en önemli özelliği Türk-İslam halkının borsa ile ciddi ve bilinçli bir biçimde ilgilenmesidir. Günümüze kalan ve birçok ünlüye ait belgelerden anlaşıldığına göre, öteden beri anlatılıp duran müflis ve sürekli borçlu paşalar ile yüksek devlet görevlileri yanında tasarrufçu ve rantie niteliğini bütün ayrıntılarıyla taşıyan kimseler vardı. Bunların kulakları da sürekli olarak Galata'da olan bitenleri izlemeye yönelmişti.

Abdülhamit döneminde borsa tutkusunun nerelere vardığı, "Tarik" adlı günlük gazetenin 1895 tarihli yazısında şöyle bahsedilmektedir:

"Borsada oynayanlardan ekserisi her akşam yemekten sonra ve pazar günleri sabahı Haçapulo Hanı'ndaki Kanelos Lokantası'nda toplanıp borsa oynamaktadırlar. Borsa

İdaresi Komiseri Saadettin İsmail Bey'in Galata Borsası'ndan başka bir yerde borsa oynamak yasak olduğundan mezkur kişilerin böyle yerlerde muamelata girişmelerini men ettiğini dünkü yazımızda yazmıştık..."

Gerçekte, Abdülhamit döneminde özellikle okur sayısının artması ve Türkçe basının ekonomik olaylara ve borsaya daha geniş yer vermeleri sayesinde Osmanlı azınlıklarının ellerinde olan ticari hayata Türklerin de küçük çapta da olsa katılmaları, onları borsaya yaklaştırmıştır (Kazgan, 1995:99).

İsraf ve gösteriş özentiliği ile geçen bu yıllarda hazinenin yaşadığı nakit sıkıntısı elbette İstanbul esnafını da etkilemiştir. Doğrudan veya dolaylı olarak hazineden ödeme alan, hazinenin çalışanlarına hizmet eden İstanbul esnafı alacaklarını alamaz hale gelmiştir. İstanbul bir buhran içerisine girmiştir.

Memurlar hazineden maaş alamamış, sultanlar ve hanımlar paranın nereden geleceğini umursamadan saltanata para için baskı yapmıştır. Sarraflar, tüccarlar ve esnaflar da alacaklarının temini için baskı yapmaya başlamışlardır. İstanbul'u büyük bir buhran sarmış, devlet işleri yürütülemez hale gelmiştir. Nakit ihtiyacını bir nebze rahatlatmak isteyen hazine piyasaya hisse senedi arz etmeye devam etmiştir (Ahmet Cevdet Paşa; 2017:27).

Finansal piyasalarda işlem yapmak hem İstanbul eşrafını hem de devlet mensuplarını etkisi altına almıştır. Hava oyunları veya konsolid oyunları olarak bilinen işlemler kazanma hayali kuranların, nakit sıkıntısı çekenlerin, elindeki parayı değerlendirmek isteyenlerin ilk uğrak yeri olmuştur.

Medeniyet gazetesinin 29 Ağustos 1874 tarihli sayısında yer alan "Borsa İşlemlerinin Mahiyeti" başlıklı makalesinde borsa oyunları kumar hükmünde kabul edilmiştir. Osmanlı'da olduğu gibi Fransa'da da borsa ile ilgili davaların mahkemelerde görülmediği belirtilmiştir. Adı geçen makalede borsa oyunlarının aslında her yerde kumar niteliğinde oluşu ve İstanbul'da hava oyunu ile çok uğraşılması şu sözlerle anlatılmıştır:

"Vakıa borsa muamelâtı yalnız Fransa'da değil her yerde, her memlekette kumardır. Ancak hiçbir memlekette İstanbul'da olduğu kadar değildir. Fi'l-hakika Avrupa'da borsa muamelâtı -devletler eshamına itibar etmedikleriyle bunları ikinci derecede terk eden- ufak oyuncular için kalır. Büyük oyuncular muteber sanat ve ticaret

kumpanyalarının tahvilâtı ahz u itasında bulunurlar ki muamelâtta kurşun kalemin bir hareketi üzerine milyonlar kazanılır yahut kaybedilir.”

Makalede şirketlerin ve kumpanyaların ihraç ettiği tahvillere güvenilmemesi, bunlar yerine devletin ihraç ettiği tahvillere güvenilebileceği sözleri yer almaktadır. Bu kanıyı şu sözlerle desteklenmeye çalışılmıştır:

“Devlet eshâmı ise böyle olmayıp sahîhan bir kumardır. Çünkü bir devletin eshâmı politika zuhuratına tabidir. Politika dahi daima bir raddede olmadığından devlet eshâmı ahz u itasında bulunanlar politikayı idare edenlerden olmadıkları halde imâlin zarar etmesi gibi körü körüne oynarlar. Zikr olunan kumpanyaların tahvilâtı, muamelâtı yalnız devlet eshamlarına mahsustur.” (Al ve Akar, 2013:56).

Şirketlerin ve kumpanyaların ihraç ettiği tahvillere güvenilmemesi gerektiği gazetelerde ilan edilirken bu konuda önceki bölümlerde bahsedilen altın madeni gerekçe gösterilebilir. 1895 yılında, uzun süre Osmanlı Bankası’nın genel müdürlüğünü yapmış olan Sir Edgar Vincent’in Transvaal Altın Madenleri Şirketi olayları patlamıştır. Genel müdür “Altın madeni buldum.” Diye ortaya çıkmış, padişah da dahil olmak üzere otaya çıkmış padişah da dahil olmak üzere bütün bakanları, İstanbul’daki İngiliz kolonisini ve yabancı diplomatları, tüccarları, kontları, kontesleri oyuna getirmiştir.

Sir Edgar Vincent Londra’dan İstanbul’a dönerken kafasındaki planı İstanbul’da nasıl uygulayacağını tasarlamaya başlamıştır. Bulunduğu gemide olan bazı önemli iş adamlarına da düşüncesini anlatmıştır. Annesinin gördüğü bir rüya ile başlayıp fikrini açıklamaya çalışmıştır. Deneyimli bankacı annesinin rüyasında babasını gördüğünü, Güney Afrika’daki altın madeninin yerini tarif ettiğini ve bunu oğluna iletmesini anlatmıştır. Bu basit rüya İstanbul’dan Basra’ya, Trabzon-Tebriz yolu ile İran’a kadar yayılan bir haber olarak çevreye heyecan vermiş ve Edgar Vincent uydurduğu yalana kendi de inanarak şirketini kurmuştur. O zamanlarda anonim şirketlere ortak olmak için bir beyanname doldurmak ve bir miktar avans vermek yeterliydi. Halk, Osmanlı Bankası şubelerine koşarak beyanname için kuyruğa girmişlerdir.

Aradan altı ay geçmeden kötü haberler gelmeye başlamıştır Transvaal’daki arazide altın değil, su bile çıkmamıştır. Bu işe para yatıranların çoğu en fazla 15-20 Osmanlı Lirası kaybetmişlerdir. İş fiyaskoyla sonuçlanınca Sir Edgar Vincent’in cezalandırılması için Londra’daki ilgili makamlara başvurulmuştur. Ancak anonim

şirketlere kendi istekleriyle ortak olanların zarara uğramalarının hükümetlerle hiçbir ilgisi olmadığı beyan edilmiştir. Bu olay halka bir anonim şirketinin hisse senediyle tahvilleri arasındaki farkın ne olduğunu herkese öğretmiştir (Kazgan, 1995:95-98).

28 Ağustos 1853 tarihli Cerîde-i Havâdis gazetesinde “İstanbul’dan Londra’ya gidip borsanın tadına varan bir vatandaş” başlıklı makale yer almaktadır. Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi yayımlanmadan önce yani resmi bir borsanın varlığından önce yazılan bu makale halkı borsa oyunlarından korumayı, borsadan uzaklaştırmayı hedefleyen bir çalışmadır. Diğer kaynaklarda olduğu gibi borsa bu makalede de kumar olarak nitelendirilmiştir.

Hava oyunlarından halkı uzak tutmak, görebilecekleri zararları anlatmak isteyen bu makalede borsadan uzak durulması gerektiği şu sözlerle ifade edilmiştir:

“...mezkur Londra ve Paris ve Hamburg ve Amsterdam ve Viyana ve Frankfurt’ta pek muteber olduğundan oralarda bulunan borsalarda günde milyonlar ile alışveriş edilmekte olduğu bedihi ve aşıkâr olun hatta geçenlerde bir adam hisse-i mezkuru bey’ ve fûruhtundan dolayı on altı bin kese zarar ederek def’atente’diyeye muktedir olmadığından kendisini piştov ile vurub öldürdüğü ve İstanbulî bir adam dahi bundan akdem Londra’da bulunub ticaret-i mezkureyesüluk ederek bin kese kazanmış ise de yine kana’at etmeyerek yol masrafını çıkarayım hülyasıyla mahall-i mezkure gidib kazandığı paraları kaybettikten başka sermayesini dahi itlaf etmiş ve şimdi Londra’da tese’ülü ihtiyar eylemiş olduğu mervidir.” (Al ve Akar, 2013:35).

24 Mayıs 1873 tarihli Çıngıraklı dergisinin 14.sayısında yer alan “Sermayesiz Ticaret” başlıklı haberde borsa oyunları kumar niteliğinin yanı sıra sermayesiz ticaret olarak yeniden adlandırılmıştır. Yazara göre borsanın ortaya çıkışında hiçbir sanatı ve sermayesi olmayan kişiler etkili olmuştur. Bu kişiler bank usulünü bulmuşlar ve zihinlerinden uydurdukları bir ticareti ortaya koymuşlardır. Daha sonra gazetelere ilanlar vererek halkı para kazandırdıklarına inandırmaya çalışmış, ihraç ettikleri hisse senetlerini almaya ikna etmişlerdir. Makaleye göre gazeteler de ilanlarda süslü sözlerle halkı kandırmaya çalışmıştır.

Adı geçen makalede önceki bölümlerde bahsettiğimiz altın madeni işletmeleri olaylarından da kinayeli bir dille bahsedilmiştir:

“Şimdi bir de Lavrion madenleri çıktı. Bu madenlerin ne olduğunu size beyan edeyim: Bir varmış bir yokmuş... Yunanistan’da bir Lavrion madeni varmış. O kadar zengin imiş ki Amerika’nın Kaliforniya madenleri bu madenin yanında sandal bile olamazmış. Burada da bir Kıryo Çıngiros varmış. Pek akıllı ve para kazanmanın yolunu iyi bilir bir adam imiş. Kalkmış Yunanistan’a gitmiş temettünün yüzde kırk dördünü vermek üzere evvela Yunan hüümetini sonradan bu madenin sahib-i imtiyazı olan Ru ve Serpiri Kumpanyası’na on iki bin frank vererek onu da kandırmış. Yunan Devleti ile barıştırmış. Meseleyi halletmiş. Çünkü Yunan Devleti madenin böyle zengin bir maden olduğunu görünce mesele çıkarmışmış. Madenin imtiyazını almış. İstanbul’a gelmiş. Hisse senedâtı neşretmiş. İlk taksidi elli frank olarak çıkardığı hisseleri bugün yüz elli beş frank ediyor. Yani ellide yüz beş frank baş etmektedir. Gördünüz mü ticareti işte para böyle kazanılmalı. Yoksa bizim koca Basiret gibi yirmi paraya günde beş yüz gazete satarken kuruşa çıkarıp da yüz elli satmağa para kazanma denilmez.” (Al ve Akar, 2013: 66)

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 11 Ocak 1878 tarihli sayısında iki dolandırıcı arasında geçen bir diyalog kinayeli bir dille aktarılmıştır. Dolandırıcılardan biri, diğerine işsiz ve parasız olduğunu söylemiş ve diğeri şu cümleleri kurar:

“Haydi Osmanlı Bankası’na! Dört yüz iki kuruşa kaime alıp dört yüz kırka satmak için sarrafların cepleri kaime dolu olduğu halde oraya birikiyorlar. Bundan daha kalabalık daha paralı bir yer mi bulabilirsin?”

Kağıtların gerçek değerinin satış işlemi sırasında sarraflar tarafından gizlenmesi, sarrafların etik biçimde çalışmıyor oluşu elbette dikkat çekmiş ve dolandırıcı profilleri ile bağdaştırılmıştır (Kazgan, 2005b:140)

Gazetelerin halkı zarar etmemek için borsadan sakınmaları konusunda uyarılarda bulunduğu yazıları olduğu gibi belki de en çok etkili olabilecek intihar haberleri de vardır. Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis gazetesinin 23 Mart 1873 tarihli 2123 sayılı baskısında yer alan habere göre Yeniköy eşrafından bir Rum delikanlı intihar etmiştir. Yirmi beş yaşındaki bu gencin borsa oyununda büyük miktarda para kaybettiği bilinmekteymiş. Günlerdir oldukça kederli olduğu belirtilmiş ve evinin kömürlüğünde kendisini öldürdüğü yazılmıştır (Al ve Akar, 2013:160).

Aynı gazetenin 22 Ağustos 1874 tarihli 2552 sayılı baskısında da bir intihar haberi yer almıştır. Galata’da ikamet eden Yunan tebaasından bir şahısın üç gündür kayıp

olduğu, ailesinin kendisini aradığı, şahsın bulunması için zaptiyeye müracaat ettikleri yazılmıştır. Ancak daha sonradan kayıp şahsın hanımının evde bulunduğu bir not ile akıbeti anlaşılmıştır. Şahıs artık ailesine bakabilecek durumda olmadığını, varlığını borsada yitirdiğini ve kendini öldürmeye karar verdiğini yazdığı bir not bırakmış ve intihar etmiştir (Al ve Akar, 2013:161).

İstanbul’da artan intihar vakaları gazeteleri bu konu üzerine yazmaya itmiş olmalıdır. Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis gazetesinin 2498 numaralı 20 Haziran 1874 tarihli nüshasında “İntihar Vakalarının Artması Üzerine Yorum” başlıklı bir makale yayınlanmış ve intihar konusu irdelenmiştir. Dersaadet’te bunca intihar vakasının olması şaşırtıcı bulunmuş ve İngiliz özentiliği ile bağdaştırılmıştır. İngilizlerin bunalım halinde kendilerini Thames nehrine atarak intihar etmelerine özenildiği, İngilizlerin birçok konuda taklit edildiği gibi intihar vakalarının da taklit edildiği yazılmıştır. Bu vakalara örnek olarak sarraf Mihaloğlu’nun servetini borsa oyunlarında kaybetmesi üzerine intiharı ve Vefa’da Müslüman bir adamın kaybettikleri üzerine boğazını kesmesi gösterilmiştir (Al ve Akar, 2013:71).

Gazeteler her ne kadar kumpanyaların hisse senetlerinin reklamını yapıyor olsa da makaleleri ile de halkı uyarmaya çalışmıştır. Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis gazetesinin 2 Ağustos 1873 tarihli ve 2228 sayılı baskısında “Galata Borsası Üzerine İzlenimler” başlıklı bir makaleye yer verilmiştir. Makalede tesadüfen Galata’ya gelmiş, borsa kalabalığına şahit olmuş bir kişinin gözlemleri anlatılmıştır. Yazar ilk başta gördüğü kalabalıktan ötürü bedesten sandığı hana girmiştir ve iki tarafında sarraf odaları olan ve iki taraftan birer merdivenle yukarı çıkılan bir holü tasvir etmiştir.

Burada ağlamaklı, perişan halde diye anlattığı bir adam görmüş ve kendisine ne olduğunu sormuştur. Kişinin perişan görüntüsü özellikle vurgulanmıştır. Bu kişi aslında esnaf, hali vakti önceden yerinde olan bir bakkaldır ve anlatmaya başlar:

“...Allah belasını versin bizim hemşerilerimizden birine bu hali açtığımda sen çıldırdın mı şimdi adam olmanın ve çok para kazanmanın sırası geldi. Gel seni bir yere götüreyim de az müddette bunun on yirmi katını bilâ-zahmet kazanırsın diye önüme düşerek ve ben de insan bu ya hırs ve tama’a kapılarak buraya geldik. Her ne ise bu musibet kılavuzumuz bizi bir dellala tavsiye etti de bir mubayaacıya bir miktar akçe depozito ettim. Birkaç günler içinde yukarı taraflısı mıdır nedir onların tali’i açık

olduğundan biz de bir miktar akçe kazandık. Allah cezasını versin bir İngilizli midir nedir birisi aşâğıcıların reisi mi ne imiş her ne olur ise olsun biri iki saat zarfında elimde ve avucumda olan sermayemin mahv u heba olmasına sebep olmuştur. Artık o bizim Karaman'a et ve don ile gitmek şöyle dursun köprüyü geçmeğe bile iktidarım kalmadı. Ben oldukça bakkal esnafının muteberleri sırasına geçtiğim halde şimdi gidip tezgah tar olamam. Ne yapacağımı bilemem. Memleketime de gidemem. Emsalimi de görüyorum ki bazıları kendini öldürdü, bazıları denize attı ve bazıları düşünmekten vücuduna indirdi ve çıldırdı, bakalım bize kısmet nedir. Zira her gün buraya gelip iki elim koynumda bizim mahud liralara hiç olmaz ise beşini onunu alırım deyu buralarda dolaşmaktayım. Ona yanmam, malum ya çivi çiviye söker deyu bazı ahabtan elli ve kırk ve on ve yirmi lira alarak burada kaybettim. Şimdi tahminen beş yüz liraya kadar deyn eyledim. Bakalım herifler ne diyecek. Ancak şurasını kendime teselli bulabilirim ki bu tarîkde yani benim gibi züğürtlükte pek çok arkadaşım vardır.”

Yazar makalenin sonunda borsa ile uğraşmanın sonunun tımarhaneye gitmek olacağını, insanın ya aklını ya canını yitireceğini samimi bir dil ile ifade etmiştir. Kendisinin de bu semitten (Galata'dan) tekrar geçmemeye yemin ettiğini de belirtmiştir (Al ve Akar, 2013:74-75).

Borsanın hava oyunları ile verdiği zararların yanı sıra primli yani ikramiyeli tahviller ile birçok olumsuzluğa neden olduğu bilinmektedir. İkramiyeli tahviller her sene dört çekiliş ile küçük tasarruf sahiplerini bir nevi kumar tutkusu içine itmiştir. Osmanlı hükümeti de halkın bu zafiyetinden faydalanarak her türlü hileye başvurup para ve servet kazananlarla mücadele etmeyi polis denetimi altında sürdürmüştür. Ancak kanun ile primli tahvil ticaretini kontrol altına almaya mecbur kalınmıştır. 1887'de İrade-i Hümayun ile primli tahvillere bir düzenleme getirilmiştir bunun nedeni halkın kandırılmasından daha çok Osmanlı Bankası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerine yerleşerek halktan mevduat toplamaya başlayan yabancı bankalardır (Kazgan,2006:124).

Osmanlı'da finansal piyasalar konusunda kaynaklarımızın yetersiz olduğunu daha önceki bölümlerde de belirtmiştik. Bu konuda birincil kaynak olarak kabul edebileceğimiz Abidin Paşa'nın risalesi (Konsolidenin Hava Oyunlarıyla Sâir Muamelât Hakkında Müstakrazât-ı Maliyyeye Dâir Risale) dönemin borsasını tanımlamasının yanı sıra borsanın sosyal hayata etkileri konusunda da bizlere önemli bilgiler vermektedir.

Risalede yer alan “Hava Oyunlarıyla Uğraşmanın Sonucu” adlı bölümde Abidin Paşa, örneklerle ve diyaloglarla aktarmaya çalışarak kişileri konsolid oyunlarından kaçınmaları konusunda uyarmıştır. İnsan için konsoliddan daha tahrip edici olan, aynı anda parasını, evini, aklını yitirmesine neden olan bir hal yoktur demiştir. Konsolid oyunu birçok kişiyi, haneleri perişan etmiştir, hane sahipleri canına kıymıştır. Memurların, tüccarların, ağaların, dükkancıların, esnafların türlü zorluklarla ve emeklerle kazandığı servetlerini kısa sürede konsolid oyunları ile kaybettiklerini belirtmiştir.

Abidin Paşa, risalesinde daha açıklayıcı olması amacıyla diyaloglara yer vermiştir. Hilekar ve Safdil arasında geçen aşağıdaki diyalog konsolid oyununda kandırılan halktan bir kişi ile bir mubayaacının temsili konuşmalarıdır.

“Hilekar: Buyurunuz efendim. Zâtınız şimdiye kadar konsolid işlerinde zannederim bulunmadınız?

Safdil: Hayır, bulunmadım. Ben konsolid işlerini bilmem.

Hilekar: Yazık efendim. Allah bilir pek yazıktır. Sair işler ile beyhude yere ömrünüzü telef ettiniz. Geçen gün birisi geldi, ismini unuttum, dört gün içinde 12 bin 450 lira kazanıp gitti. Bunun gibi nice nice büyük sermayelere malik olanlar var.

Safdil: bu nasıl oldu? Bizim bir İzzet Ağa var idi. O adam konsolid işlerinde batmış. Sen İzzet Ağa’yı bilir misin?

Hilekar: Maşaallah bilmez miyim ya (oysa hiç bilmez) o biçareyi... Ben de acıdım. Lâkin ne fayda ki kahrolacak bir iki hilekara çattı. Onlar adeta akçesini çaldılar. Hem de Allah için. O adam nerede zatınızın dirayeti nerede efendim! Ben doğru bir adamım. Bütün Galata ve İstanbul beni bilir. Burasını biliniz ki cenabınız bu akılla, bu dirayetle konsolid işlerine girip de biraz anladınız mı, Konsolid Hanı sizden adeta titreyecek ve o vakit binlerle kazanacağınız liralara göreceksiniz. Ben yalan hiç söylemem. Bana halk arasında Doğru Vasil derler. Şimdi çok akçe koymayınız. Yalnız 40-50 lira ile bir bahşış yapalım. Kaybetmezsiniz. Lâkin diyelim ki bir defa kaybettiniz, yalnız 40 lira kaybetmiş olursunuz. Kazanırsanız 480 lira, bir günde kazanırsınız!

Safdil: Öyle ise haydi bir şey yapalım.” (Abidin Paşa, 2011:84).

Mubayaacıları Hilekar olarak isimlendiren Abidin Paşa, Galata’da oynayan yüz kişiden ancak ikisinin kazanabileceğini de belirtmiştir. Bahsedilen iki kişi ise ‘büyük oyuncular’ olarak nitelendirilmiştir.

Konsolid oyununun para kaybettirmesinin yanı sıra farklı kayıpları olduğundan da söz edilmiştir. Örneğin memur, esnaf, tabip veya hizmetçi olan bir kişi yani mesleği fark etmeksizin konsolid oynadığı zaman hem aklından hem de vücudundan kayıplar verecektir. Çünkü asıl işine odaklanamayacak, aklı konsolid işlemlerinde kalacaktır. Abidin Paşa konsolid oyunlarının psikolojik boyutunu da incelemiştir. Ayrıca bu kişiler kazanma hayali ile hesabını eskisi gibi yapamayacak ve israfa girecektir. Kaybetme korkusu ile kazanma ümidini aynı anda hissetmenin vücuda çok fazla olumsuz etkileri olacağı belirtilmiştir.

Abidin Paşa yalnızca yüz kişiden ikisi kazanabilir tezini kanıtlamayı ihmal etmemiştir. Örneğin 50 kuruşa 20 bin konsolidin havasını alan Kerim Bey, konsolid 1 kuruş arttığında 20 bin kuruş kazanır. 1 kuruş düşerse fiyatı yani 49 kuruş olduğunda 20 bin kuruş zarar edecektir. Ancak hesap tam olarak böyle değildir. Mubayaacıya işlem komisyonu olarak da 500 kuruş ödemek zorundadır. Kazansa da kaybetse de hem alırken hem satarken işlem komisyonunu ödeyecektir.

Ancak borsada her zaman dürüst çalışan mubayaacılara rastlanmaz. Kerim Bey'in mubayaacısı 20 bin konsolidi, 50 kuruş 15 paradan alır. Ancak Kerim Bey'e gelip 50 kuruş 18 paraya aldığını söyleyebilir. Kerim Bey ise gerçek fiyatı asla öğrenemeyecektir.

Alınan bu konsolid elbette ki satılacaktır. Kerim Bey birkaç gün sonra yeniden mubayaacısına gelip satmak istediğini söyleyecektir. Mubayaacı borsaya gidecek ve konsolidleri satacaktır. Ancak sattığı fiyattan daha düşük bir fiyata sattığını söylerse Kerim Bey hem zarar etmiş hem de kandırılmış olacaktır.

Kerim Bey ve Kerim Bey gibi kişiler her duydukları 'konsolid yükselecek' dedikodusunda zararlarını kapatmak ümidi ile yeniden borsaya koşacaklardır. Ancak büyük oyuncular böyle değildir. Onlar dikkat ederler. Halk gibi bilgisi ve gücü az olan kişiler değillerdir. Korkuları yoktur ve istedikleri gibi konsolidi ellerinde çevirebilirler.

Abidin Paşa'nın şu sözleri halka hem yol gösterir hem de uyarmaktadır:

“...Bütün vatandaşına âcizâne tavsiye ederim ki Allah için hiçbir vakit konsolid oynamasınlar. Nakitleri var ise aynen konsolid alıp, altı ayda bir faizini alsınlar. Bu cihete diyecek yok. Lâkin havasını oynadı mı zarar etmek, harâb olmak, emr-i mukarrerdir.” (Abidin Paşa; 2011: 82-91).

5. SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı'nın finansal piyasalara dahil oluşu, borsa kavramının İstanbul hayatında yer almaya başlaması ve Osmanlı tebaasını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Ancak araştırma süreci bizi Osmanlı Devleti'nin borçlanma sürecine de götürdü.

16.yüzyılda yavaş yavaş ortaya çıkan mali güçlükler 19.yüzyıla gelindiğinde geleneksel yöntemlerle aşılamaz hale gelmiştir. Devlet gelirlerinin kiraya verilmesi (iltizam), madeni para üzerinde yapılan paranın içindeki kıymetli maden miktarının düşürülmesi (tağşiş) ve Galata bankerlerinden yüksek faizlerle borçlanma gibi yöntemlerle bütçe açıkları kapatılmaya çalışılmıştır.

Finansal piyasaların yükselişe geçtiği ve insanlara kendini kabullendirdiği 19.yüzyılda Avrupa ülkelerinde sermaye hareketleri oldukça yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin geleneksel yollarla aşmaya çalıştığı sorunları, Avrupalı devletler finans kuruluşlarına ve piyasalarına borçlanarak aşıyordu.

İltizam sistemi ile belirli bir miktar para karşılığında belirlenen bölgenin vergilerini toplama hakkını satın alan sermaye sahibi kişiler aslında devletin bu bölgedeki gelirini kiralamış oluyorlardı. İltizamın ardından esham adı verilen iç borçlanma yöntemi denenmiş ve son olarak en çok talep gören kaimeler ortaya çıkmıştır.

Temelleri 1836 yılında İstanbul'da dış ticaret ile uğraşan tüccarlar tarafından atılan Galata Borsası, Kırım Savaşı'na kadar yalnızca dış ticaret ve kambiyo işlemlerinin yürütüldüğü bir piyasa olmuştur.

Kırım Savaşı'nın finansmanı amacıyla piyasaya sürülen iç borçlanma tahvilleri (kaime) Galata Borsası için dönüm noktası olmuştur. Galata Borsası artık menkul kıymetler borsası olma yolunda ilerlemeye başlamıştır.

Bazı kaynaklarda kağıt para olarak tanımlanan kaime aslen kısa vadeli bono hükmündeydi. İç borçlanma aracı olarak kullanılan kaime, faiz getirisi olan kağıtlardır. Zamanla kalpazanlık faaliyetleri nedeniyle birçok olumsuzluğu ortaya çıkaran kaime büyük bir sorun haline gelmiştir ve piyasadan geri çekebilmek için çok çaba harcanmış, yeniden borçlanma yoluna dahi gidilmiştir.

Devlete faizle borç para veren Galata bankerleri 19.yüzyılda büyük sermaye sahibi kişilere dönüşmüşlerdir. Ancak belirtmek gerekir ki bu kişilerin Galata'daki varlığı İstanbul'un fethinden de öncesine dayanmaktadır.

16.yüzyıldan beri devletin kısa vadeli borçlanma ihtiyacını karşılamışlar ve iltizam sisteminde de vergi toplama görevini çoğunlukla üstlenmişlerdir. Bankerler küreselleşme ve finansal piyasalar çağının başlangıcında artık kredi ve para hareketleri konusunda uzmanlaşmışlardır. Uluslararası bağlantılarını zaten oluşturmuş olan bu kişiler İstanbul'un da finans burjuvazisini oluşturmaktaydılar.

Rum, Ermeni, Yahudi ve Musevilerin çoğunluğunu oluşturduğu Galata Bankerleri, Osmanlı Devleti'nde ilk bankanın kuruculuğunu da üstlenmişlerdir. Banque de Constantinople (Dersaadet Bankası)'nın kuruluşu ile Osmanlı Devleti finansal piyasalara eklemlenme sürecinde bir eksiğini tamamlamış olmuştur.

19.yüzyılda reform hareketleri ve askeri giderler artık önlenemez bir mali açığa neden olmuştur. İç piyasadan alınan borçlar artık yetersiz hale gelince, uzun süre direnilen dış borç konusu yeniden gündeme gelmiştir. Kırım Savaşı (1854) sırasında ilk kez dış borçlanma yoluna gidilmiştir. Avrupa piyasalarına uzun vadeli ve yüksek faizli tahvil ihraç edilmiştir. Bu borçlanma sonun başlangıcı olmuştur. 1870lere gelindiğinde borçları ödeyebilmek için yeniden borç almak gerekiyordu.

Osmanlı Devleti'nin gayrı resmî borsası olan Galata Borsası 1874 yılına kadar düzenleme dahilinde olmadan ve resmî bir kimliği bulunmadan faaliyetine devam etmiştir. Günümüz tabiri ile türev piyasa olarak ifade edebileceğimiz Galata Borsası, hava oyunları (windhandel) olarak bilinen türev işlemlerin yoğun olarak yapıldığı bir piyasadır. Bu piyasada menkul kıymetler sadece dayanak varlık durumundadır. Yani alıcı ile satıcı arasında çoğunlukla uzun vadeli sözleşmeler yapılmaktadır.

1873 yılına gelindiğinde bu tarihe kadar borsa komitesi tarafından koyulan kurallarla yönetilen borsanın, kuralsızlıklara ve yolsuzluklara karşı önlemlerinin olmayışından, komitenin keyfi yönetimine maruz kalınmasından dolayı resmî düzenleme talebi karşılanmak zorunda kalınmıştır. Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi 1873 yılı Kasım ayında ilan edilmiş ve borsa resmi bir kimliğe kavuşmuştur.

10 ana bölüm ve 58 maddeden oluşan nizamnamede borsanın güvenliğini sağlama görevi devlete, işlemlerin uygunluğunun denetimini yapma görevi borsa komitesi ve Maliye Nezareti'ne verilmiştir.

Yasal düzenleme altına alındıktan sonra da borsada büyük krizler yaşanmıştır. İlk büyük krizini ise 1875 yılında Osmanlı kamu maliyesinin iflas etmesi ve moratoryum ilanı ile yaşamıştır. Borsa işlemlerinin durduğu yaklaşık altı yıllık zaman diliminde borsacılar kaime ve madeni para üzerinde spekülasyonlar yaparak kazanmaya devam etmiştir. Zarar gören yalnızca halk olmamıştır, borsacıların da ortadan kaybolduğu, iflas ettiği ve intihar ettiği vakalar da görülmüştür.

Dönemin ilk borsa komiseri olan Abidin Paşa'nın örnekleri, uyarıları ve gazete yazılarından hareketle anlıyoruz ki Osmanlı tebaası hava oyunlarından oldukça çok zarar görmüştür. Gerek para yönetimi konusundaki gerekse finansal işlemler konusundaki bilgisizlikleri nedeniyle birçok insan borsada servetini kaybetmiştir. Ortadan kaybolma, iflas ve intihar gibi sonuçlarını gözlemlediğimiz hava oyunları yalnızca asimetric bilgi nedeniyle olumsuzluklar doğurmamıştır. Buna ek olarak mubayaacıların etik olmayan ve kurallara uygun olmayan işlemleri nedeniyle borsada yatırım yapmak isteyen insanlar ellerindekileri de kaybetmişlerdir. Abidin Paşa'nın *“borsada yüz kişiden yalnızca ikisi kazanır”* sözleri kaybedenlerin ne kadar çok olduğunu bizlere göstermektedir.

EKLER

EK -1

Galata Borsası'nın Düzenlenmesine Yönelik Hazırlanan Taslak

Bâbüâli Hariciye Nazırı'nın yabancı temsilciliklere 4 Şubat 1862 tarihinde gönderdiği genelge (4 Şaban 1278)

Beyefendi, şimdiye kadar hiçbir yasal sıfatları olmadan kendilerini kambiyoçu, mal ya da gemi komisyoncusu olarak tanıtan ve bu işleri yürütmek için gereken garantileri sağlayabilecek durumda olmayan kişilerin kuraldışı, eksik ve çoğunlukla şüpheli işlemlerine bir son vermek ve ilerde bu tip kanunsuz ve skandal dolu uygulamaların tekrarlanmasını engellemek için, yaklaşık bir ay önce yetkililer bu tip kişilerin buluştukları ve uygunsuz ticaretlerini yürüttükleri yerlerin kapanmasına karar vermişlerdir; bu arada Hükümet de bu vesileyle kambiyoçu ve komisyoncuların atanmasının düzenlenmesi ve İmparatorluk çapında borsaların kurulması için bir yasa tasarısı hazırlamaktadır.

Bu maksatla seçilmiş karma bir komisyon tarafından Ticaret Nezareti'nde hazırlanan ve ilişikte siz ekselanslarına yollamakla onur duyduğum bu yasa iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, kambiyo ve komisyoncuların kabullerine göre teşkilatlanmaları; kapasite ve ahlaki şartları, nitelik ve ayrıcalıkları, zorunlulukları ve maruz olacakları genel ve özel kurallar, simsarlık hakları, üçüncü kişilerin gaspına karşı korunmaları, kendileri tarafından ya da onlara karşı açılan davalar ve son olarak görevlerinin bitirilmesi veya kefalatnamelerinin geri alınmasını içermektedir.

İkinci bölüm ise borsaların kurulmasını, iç ve dış emniyetlerini, girişleri, borsa salonlarını, borsa ajanlarını ve kurların tanınmasını içermektedir.

Ekselanslarının da fark edeceği üzere, Avrupa'da genelde uygulananın aksine, bu yasanın üçüncü maddesinde belirtildiği üzere, yabancılar, istenen nitelikleri haiz oldukları ve yasanın bütün gereklerine uyacaklarını bağlı oldukları elçiliklere veya yüksek mahkemelere yazılı olarak beyan ettikleri sürece, kambiyoçu ve komisyoncuların kurulması esnasında Osmanlı tebaasından sayılacaklardır.

Yasanın temelini teşkil eden 43 ve 44'üncü maddeler, kambiyocu ve komisyoncuları görevlerini icra ederken üçüncü kişilerin gaspından korumaktan müteşekkildir. Aksine hareket edenlerin yaptıkları anlaşmalar geçersiz sayılacağı gibi, bu kişiler 50 ila 150 Mecidiye Altın para cezası alacaklar ve hasar gören tarafa tazminat ödeyeceklerdir.

Ekselanslarının da fark edeceği gibi bu iki madde, ister yerli olsun ister yabancı, bütün bireylerin, resmi olmayan araçlarla anlaşma veya işlem yapmalarını ya da yasal olmayan komisyonculuk işlemleri yürütmelerini engellemek amacı taşımaktadır. Yasa kimseye istisna yapmadığından ve bu kuruluş altında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancılar da Osmanlı tebaasından sayıldığından, şimdiye kadar var olmayan garanti altında ticaretlerini yürütürken yabancılar da bu yasaya tabi olacaklardır.

Size bu yasa tasarısını gönderirken Beyefendi, belirtmek isterim ki Sultan'ın hükümeti, İmparatorluğa kambiyocu ve komisyoncular ve iyi organize olmuş bir borsa kazandırırken, sadece önemli ve zarar verici bir boşluğu doldurmuyor ve her gün ceza almadan cazgırlık yaparak ticareti genel olarak bozanları etkin biçimde ortadan kaldırmakla kalmıyor; aynı zamanda ticari işlemlere güven ve emniyet getiriyor ve Avrupa'nın bütün medeni devletlerinde olanlara benzeyen bir yasa getiriyor.

BAŞLIK 1

Kambiyocu ve Komisyoncular

Bölüm 1

Kambiyocu ve Komisyoncuların Kuruluşu ve Atanması

Madde 1: Ticari bir borsanın bulunduğu bütün illerde resmi aracı acenteler olacaktır; bunlar, ticari işlemleri yapan kişiler arasında aracılık yapacak ve bunların kambiyo işlemi veya ticaret yapmalarına yardım edecek kambiyocu ve komisyonculardır.

Madde 2: Her sınıftan kambiyocu sayısını ve bu sayının ticaretin gereksinimlerine göre azaltılıp yükseltilmesini Sultan'ın Hükümeti belirleyecektir. Şimdiye kadar ayarlanan sayı İstanbul için 40 kambiyocu ve 100 komisyoncu (ki bunların 80'i ürün ticareti komisyoncusu, 20'si ise ticaret gemileri ve denizcilik sigortalarıdır) olarak belirlenmiştir.

Madde 3: Aşağıdaki şartları haiz ve 25 yaşını doldurmuş, Osmanlı uyruklu ve yabancı herkes kambiyocu olabilir;

- İflas etmemiş, ödemesini askıya almamış veya geciktirmemiş; bunlardan herhangi birini yaptıysa durumunu düzeltmiş veya konkordatosu onaylanmış,
- Bir sonraki maddede belirtilen hariç olmak üzere hiçbir ceza almamış,
- En az üç ay boyunca bir kambiyocu, komisyoncu veya temsilcide mesleğini icra etmiş ya da bir banka veya ticarethanede çalışmış,
- Gerekli teminatı aynî olarak önceden tedarik etmiş,
- Eğer yabancı uyrukluysa bağlı olduğu elçilikten onaylanmış olarak, bu yasanın hükümlerine uyacağına ve eğer uymazsa bunun sonuçlarına katlanacağına dair yazılı belge almış.

Madde 4: Bedensel veya küçük düşürücü herhangi bir cezaya çarptırılmak veya hırsızlık, zimmete geçirme, dolandırıcılık ya da güven sarsma gibi suçlardan alınan her türlü düzeltici cezaya mahkûm olmak, yasal unvan olmaksızın yapılan anlaşmalara karışma suçundan sabıka sahibi olmak veya kambiyocu ve komisyoncunun niteliklerini bozacak hareketler bu sıfatın alınmasına yol açacaktır.

Madde 5: İstanbul'da teminat akçesi, kambiyocu için 1500 Mecidiye Altını olarak belirlenmiştir. Taşrada ise, her ilin kendi önemine göre, bu meblağ kambiyocu için 500 ila 1000 Mecidiye Altını ile komisyoncular için 100 ila 300 Mecidiye Altını arasında değişmektedir.

Madde 6: Bahsi geçen teminat akçesi, talipler tarafından Ticaret Nezareti'ne ödenecek, burada da amortisman kasasına konulacaktır. İstanbul'da bu Hazine Kasası'na taşrada ise yine Ticaret Nezareti aracılığıyla amortisman kasasına konulacaktır. Bu para, hükümetin güvencesi altında depoda kalacaktır.

Madde 7: Eğer mudi talep ederse ve tüm risk ve tehlikeleri üstlenmesi şartıyla, bahsi geçen teminat akçesi, depolama gününün kuru üzerinden faizli devlet tahvillerine dönüştürülebilir.

Her halükarda kasiyer tarafından kendisine, içinde yatırılan tutarlar ve eğer depo devlet tahvili halinde ise bunların numaralarını içeren bir makbuz verilecektir.

Madde 8: Bahsi geçen teminat akçesi, borç verenler tarafından talepliye verilse de onun kendi malı sayılacak ve şunlara karşı ayrıcalıklı sayılacaktır:

- Üçüncü şahısların kambiyocu veya komisyonculara karşı görevleriyle ilgili olarak yapacakları suçlamalara ve,
- Bu yasanın ihlali durumunda verilecek para cezasına karşı.

Borç verenlere gelince, onların bahsi geçen teminat akçesi üzerinde ancak ikinci seviyede hakları olacak ve ancak yukarıda bahsedilen cezalar ve meblağlar ödendikten sonra ve depo günü veya bunu müteakiben altı gün içerisinde, mudinin, Ticaret Nezareti'ne veya taşrada İdari Konsey'e yazılı olarak, yatırmış olduğu meblağların veya devlet tahvillerinin tamamen ya da kısmen, teminat akçesi sıfatı altında başkasına ait olduğunu beyan etmesi halinde bu hakka sahip olacaklardır.

Bu durumda, Mahkeme veya Konsey tarafından kendisine yasal kağıtlar verilecek ve bunlar, kendisinin veya borç verenin isteği üzerine, kendisinin imzalayacağı ve ad hoc bir kasada tutulacak bir kayda işlenecektir. Bu kağıtların yasal ve kayda geçirilmiş bir kopyası, eğer isterse borç verene de verilebilir.

Madde 9: Kambiyocu ve komisyoncuların teminat akçeleri, bir önceki maddede bahsi geçen borçlar dışındaki borçlar için bozulmaz olacaktır.

Madde 10: Peşin para teminat akçeleri için, mudi hiçbir faiz almayacaktır. Ama devlet tahvili halindeki teminat akçeleri için, Ticaret Nezareti tarafından belirlenen tarihlerde, bu tahvillere bağlı faizleri alacaktır.

Madde 11: Kambiyocu ve komisyoncularla çalışmak isteyen adayların seçilmesi şöyle olacaktır: Daha önce var olmayan veya bundan sonra var olmayacak pozisyonlar için, İstanbul'da Ticaret Nazırı, taşrada ise vali veya onun yardımcısı, şehrin başlıca meydanlarında afişler ve yerel gazetelere verilen ilanlar aracılığıyla, atanacak kambiyocu ve komisyoncu sayısını bildirecek ve yasanın gerektirdiği özellikleri taşıyan ve bu pozisyonlarda çalışmak isteyen herkesi bu amaçla yirmi gün içerisinde başvuru yapmaya devam edecektir. Bu sürenin sonunda, adayların yazıldığı liste kapanacak ve bir an önce Borsa Komitesi'ne gönderilecektir. (Eğer Borsa Komitesi hala kurulmadıysa İstanbul için beş bankacı ve beş tüccardan oluşan bir komisyon oluşturulacaktır ve bunlar Ticaret Mahkemesi ya da taşrada İdari Konsey tarafından seçilecektir) Borsa Komitesi veya

Komisyon, adayların isimlerini ve niteliklerini ihtimamla ve tarafsızca değerlendirdikten sonra oy birliğiyle, en dürüst, en ahlaklı ve en uygun olduğuna inandıkları kişileri seçecektir.

İstifa veya vefat durumunda ise; istifa eden kişi veya vefat durumunda varisleri, otuz gün içerisinde yazılı olarak kendi yerine bir isim belirleyecek ve bu isim yine Borsa Komitesi'nin veya Komisyon'un tetkikine bırakılacak ve eğer beğenilirse şifahen önerilecektir.

Madde 12: Yukarıda bahsedilen Komite'nin veya Komisyon'un şifahen önermesinden sonra, belirlenen adaylar Yasanın getirdiği şartlara uygunlarsa, bu tip sözel önermelerin muhatabı olan Ticaret Nezareti adaylarını, bahsi geçen sözel önermelerin yasal kopyasını içeren bir rapor halinde Bâbîâlî'ye bildireceklerdir.

Madde 13: Bu raporun sonucunda adayın atanması İmparatorluk şahadetnamesi ile gerçekleşecektir ve bu şahadetname önce Bakanlık tutanağına ardında da Ticaret Mahkemesi tutanağına kaydedilecek ve eğer taşradaysa yerel İdari Konsey'in tutanağına da geçirilecektir.

Madde 14: Aday, ancak aşağıdaki şartları yerine getirdikten sonra atanma şahadetnamesini alacak ve görevine yerleştirilecektir :

- Tam olarak ödenmiş teminat akçesinin makbuzunu alacak,
- Şahadetnamenin bedelini ödeyecek,
- Bağlı olduğu Mahkeme veya Konsey'in ritüeline göre, görevlerini dürüstlük, sadakat ve doğrulukla yerine getireceğine dair yemin edecek.

Bölüm 2

Kambiyocuların ve Komisyoncuların Görevleri ve Ayrıcalıkları

Madde 15: Kambiyocuların ve komisyoncuların görevleri ve ayrıcalıkları şu şekilde olacaktır:

- Taraflar arasında, kamu senetleri, finansal, endüstriyel ve ticari şirketlerin senetleri için aracılık yapmak,
- Özel ticari senetlerin aracılığını yapmak, bunlar tahviller, poliçeler ve rayici belirlenmemiş ama anlaşılabilir bütün ticari senetlerdir,

- Başkasının adına altın veya gümüş para alım satımı yapmak,
- Altın ve gümüş paraların ve kamu senetlerinin ve ticari senetlerin alım satım fiyatlarını belirlemek,
- Son olarak protesto edilmiş tahvillerin ve poliçelerin geri dönüşümünü yapmaktır,

Madde 16 : Mal komisyoncularının görevleri şunlardır:

- Her türden malın alım satımını aracı olarak başkası adına yürütmek,
- Bu malların fiyatlarını belirtmektir,

Madde 17: Denizcilik komisyoncularının ve denizcilik sigortacılarının görevleri şunlardır:

- Denizcilerin satışlarını ve gemi kiralamalarını ve karadan ve denizden yapılacak alışverişlerin aracılığıını yapmak,
- Denizcilik sigortalarının ve borçlarının aracılığıını yapmak,
- Nakliye ve kargo fiyatlarını ve deniz ve ırmak seyahatlerinin prim oranlarını belirlemektir,

Madde 18: Bu görevler, sonraki 3 maddede belirtilen her aracı sınıfına mahsustur ve 43, 44 ve 45. maddelerde de belirtildiği üzere yasal sıfatı olmadan yapılan anlaşmalar yasal takibe alınacaktır.

Bölüm 3

Kambiyocuların ve Komisyoncuların Zorunlulukları

Madde 19: Kambiyocuların ve komisyoncuların zorunlulukları şunlardır:

- Yasanın kendileri için öngördüğü kurallara uymak,
- Aynı şekilde kendilerine yapılan savunmalara saygı göstermek,
- Nezaret tarafından konulan yasaları uygulamaktır.

Kısım 1

Kambiyoculara ve Komisyonculara Konulan Kurallar

Madde 20: Kambiyocuların ve komisyoncuların uyması gereken kurallar, mesleklerini icra ederken uymaları gereken veya kamu senetleri ve diğer senetlerin aracılığıını yaparken ilgili hükümlerden gelen genel ve özel kurallar olarak ayrılmaktadır.

Madde 21: Genel kurallar şunlardır:

- Genel olarak kambiocular ve komisyoncular peşin ve taksitle alışveriş yapabilirler ama taksitle olan alışverişlerin dönemleri 1 ayı geçmemelidir. Yukarıda bahsedilen borsa oyunları bu bir ay kuralına dahil değildir.
- Başkasının veya kendi adına faaliyet gösteren kambiocular, alışverişten önce alacakları şeyler için gereken varlıkları veya paraları koymak zorundadırlar; aksi takdirde, aldıkları veya sattıkları şeylerin verilmesinden ve ödenmesinden şahsi olarak sorumlu olacaktır ve teminatları bu garantiden etkilenecektir, istenen tarihte tüketilmediği durumunda, 22.maddenin 2.bendine istinaden el konulabilecektir. Ancak bu havaleyi, güvenilir oldukları sürece başka varlıklara yatırmak mümkündür, mesela hamiline olan varlıklar-ki bunlar, kambiocular müşterilerine başvurmada zamanı geldiğinde gerçekleştirilebilirler, aksi takdirde bu varlıklar sadece ellerinde normal birer garanti gibi görülecektir.
- Kambiocular ve komisyoncular koydukları ya da emanet ettikleri varlıklar, paralar ya da mallar için makbuz imzalayıp vereceklerdir
- Aynı şekilde faaliyetlerini karnelere hemen geçirecekler, bu karneler Borsa Komitesi tarafından değerlendirilecek ve paraflanacaktır; bunlar, aynı gün içinde, günün Pazar şartlarına da içerecek ve Ticaret Mahkemesi veya onun atadığı bir delege hakim tarafından değerlendirilecek ve paraflanacak bir deftere kaydedilecektir ve bunlar tarihli olarak tutulacak, karalama veya satır atlama, üst üste binmiş yazılar, kısaltmalar ya da safi rakamlar içermeyecektir. Bu karne ve defterler faaliyetlerin bitiminden sonra 10 yıl boyunca saklanacak ve hakimler veya taraflar tarafından atanan hakemler veya mahkemeler tarafından atanan delegeler görmek isterse sunulacaktır.
- Bir operasyon iki farklı kambiyoçu veya iki farklı komisyoncu tarafından yürütülecekse, bunlardan her biri, kendi karnesini doldurduktan sonra diğerine gösterecektir.
- Her kambiyoçu ve komisyoncu, taraflara, eğer isterlerse, kendi tarafından imzalanmış ve kendisine verilen faaliyeti gösteren bir bordro verecektir. Taraflar ise, aşağıdaki durumlar dışında bordro imzalamak zorunda veya durumunda değildirler: atanmak istiyorlarsa, faaliyetin doğası gereği gizlilik gerekmiyorsa. Fakat sadece kambiyoçu ve komisyoncu tarafından imzalanmış olsa da, işbu

bordro bir tarafın diğerine karşı kullanabileceği bir delil olamaz, aynı şekilde bir dolandırıcılık veya hata durumunda da delil yerine geçmez.

- Komisyoncular onları anlaşmalarından sorumlu tutan kişileri saklamak zorunda değildirler ama kambiocular bu kişileri ifşa edemezler. Kambiocular ve komisyoncular her zaman her şeyi duyup görmeye ama hiçbir zaman hiçbir hakkında konuşmamaya özen göstermelidirler.
- Müşterileriyle anlaşmazlık halinde, kambiocular mahkeme veya hakemler karşısında faaliyet göstermek için bu müşterilerden aldıkları emri göstermek zorundadırlar.
- Bütün kambiocular müşterilerinden anlaşma yapılacak malın bir makbuzunu istemek zorundadırlar, aksi takdirde bu maldan tamamen onlar sorumlu olacaklardır.
- Kambiocular ve komisyoncular bakanlıklarına gereken her şeyi vermekle ve kendi açılarından gereken her şeyi karşılamakla yükümlüdürler (eğer gerçekleşirse zara ve faizler için).

Madde 22: Özel kurallar şunlardır:

- Vadeli olarak devlet tahvili satmak veya değiştirmek için, kambiocular satılacak veya değiştirilecek tahvil sahibi olduklarını göstermek zorundadırlar; bunun için, Borsa Komitesi veya yerel mahkeme veya yüksek mahkeme tarafından çıkarılmış bu tahvillerin depo sertifikasına sahip olmaları gerekmektedir.
- Sattıkları ya da satın aldıkları devlet tahvilleri hamilineyse, kambiocular bunların teslimatını veya ödemesini bir borsayla diğer arasındaki süreçte yapmalıdırlar; eğer bunlar siparişe, satın alan kambiocular bu süre içinde, satıcı kambioculara bu tahvillerin adına yazılacağı isimleri söylemek zorundadırlar ve bu tahviller ertesi gün teslim edilmiş ve ödenmiş olmalıdır ki üçüncü gün, tamamen tüketilmiş olsunlar. Satın alınan veya satılan tahvillerin nominatif olmaları durumunda ve alıcının ismine transfer edilmeleri gerekiyorsa satın alan kambiocu satıcı kambiocuya bunların transfer edilecekleri isimleri vermek zorundadır ve satıcı kambiocu takip eden 6 gün içinde bu transferi gerek formaliteleri gerçekleştirerek yapmak zorundadır. Devlet kayıtlarında satıcı mal kimliği, imzası ve mallar yazılacak, satıcı bunu imzalayacaktır.

Ertesi gün bahsi geçen tahviller teslim edilecek ve ödenecek, ki 8.gün bunlar tamamen tüketilecektir

- Eğer anlaşılan tahviller özel tahvillerse (poliçe, senet ve tüm ticari kağıtlar gibi), ister siparişe ister alıcıya olsunlar, anlaşmaları iki şekilde yapılabilir; ya kambiocular sade aracılar gibi davranırlar ya da direk kendi isimleri altında çalışırlar. Birinci durumda, kambiocunu görevi, vericinin senetlerini alıp alıcıya iletmek ve anlaşmanın sonunda taraflara kendisinin ve tarafların imzaladıkları anlaşmanın öznesini ve şartlarını içeren kararı vermektir; akabinde taraflar gecikmeden teslimatı ve ödemeyi gerçekleştirirler. İkinci durumda ise, eğer taraflar tanınmak istemiyorlarsa, operasyon her kambiocunun bordrosuyla gerçekleştirilir ve bu maddenin 2.kuralında belirtildiği üzere tüketilir.

Kısım 2

Kambioculara ve Komisyonculara Getirilen Yasaklar

Madde 23: Kambioculara ve komisyonculara getirilen yasaklar şunlardır:

- Hiçbir surette ve hiçbir bağlamda kendi hesaplarına ticari ya da banka faaliyetleri yürütemezler, direk ya da dolaylı olarak tüccarlarla ya da bankacılarla ortak olamazlar, kendi adlarına ya da aracı bir isimle herhangi bir ticari şirkette çalışamazlar, bir temsilcinin, tüccarın ya da bankacının muhasebecisi ya da kasacısı olamazlar; kendi adlarına ya da müşterilerinin adına kambiyo senedi, poliçe ve ya diğer devlet ya da özel tahvilleri imzalayamazlar ya da üstlenemezler; aksi takdirde melekten men ve 500 Mecidiye Altını cezaya çarptırılırlar. Yine de görevlerini yürütmek için bir ya da daha fazla kişiyle ortak olabilirler, ama bu topluluk her zaman komandit olacaktır ve sosyal ama sadece bir kişinin ismiyle belirtilecek, kelime ve şirket ismi eklenmeyecektir; bu kişi şirketi tek başına yönetecek, bütün anlaşmaları kendi imzalayacak ve toplum ve devlet önünde zorunlu olacaktır. Diğer ortaklarsa, hizmetli olarak ya da yazışmaları yürütmek veya kasayla ilgilenmek, vergiler ödemek veya ödemeleri kabul etmek veya 21.maddenin 2.kuralında bahsedilen tamamlayıcı teminatı almak üzere istihdam edilebilirler.

- Kambiyocular ve komisyoncular kendilerini vekil tayin eden kişiler adına para kabul edemez veya para ödeyemezler, ya da dahil oldukları pazarların gönüllü olarak teminatı ya da garantisi olamazlar, aksi takdirde bir önceki maddede geçen cezalara çarptırılırlar. Bu kural, basit aracı olarak faaliyet gösteren kambiyoculara ve komisyonculara kesin olarak uygulanır, ama 21.maddenin 2.kuralında bahsedilen kendileri adına faaliyet gösteren kambiyoculara uygulanmaz.
- Kambiyocular ve komisyoncular, iflası ilan edilmiş kişilerin sahip olduğu poliçelerin ve senetlerin anlaşmalarını yapamaz, ya da bu kişilerin mallarını satamaz aksi takdirde meslekten men ve 150 Mecidiye Altını para cezasına çarptırılırlar.
- Açık poliçe veya senet ya da ticari varlık anlaşmaları yapamazlar, aksi takdirde anlaşılan varlığın değerine eş bir para cezası alırlar
- Kambiyocuların ve komisyoncuların Borsa'nın içinden veya dışından desteklenmeleri ya da temsil edilmeleri yasaktır; yine de seyahat, ileri yaş, ağır hastalık, hareketi sınırlayan bir hastalık durumunda kambiyocu ve komisyoncular, kendi hizmetlilerinin biri ya da birkaçı tarafından ya da 3.maddede sıralanan ahlak ve yeteneğe sahip herhangi bir başka biri tarafından, Borsa Komitesi de kabul ederse, kendi öz sorumlulukları altında temsil edilebilirler. Bu yasa aynı zamanda İstanbul'daki ticaret bakanı ve taşrada vali ya da yardımcısı tarafından da görülecek ve uygulandığı müddetçe Borsa'da asıllı kalacaktır.
- Borsa dışında hiçbir yerde ve belirtilen saatler dışında hiçbir zaman buluşamazlar; aksi takdirde meslekten men ve 150 Mecidiye Altını para cezasına çarptırılırlar.
- 38. ve 30.maddelerde görevi suiistimal altında kendilerine verilen hakları aşan bir meblağ talep veya kabul edemezler. Aynı şekilde bu meblağdan daha azını da alamazlar.
- Bordro ve makbuzları, sadece, doğası ne olursa olsun kendi yaptıkları anlaşmanın değeriyle orantılı değerinde bir pul taşıyan kağıtlara yazabilirler aksi takdirde 25 Mecidiye altını para cezasına çarptırılırlar.
- Borsa oyunları yapmaları, devlet ve özel tahvilleri, altın, gümüş veya kağıt paralar veya mallar hakkında bilgi vermeleri yasaktır; paranın veya devlet tahvillerinin değerinin iniş çıkışları hakkında yanlış haber yaymaları da yasaktır.

Madde 24: Borsa oyunları derken; sanal olarak ve ciddi bir karakteri olmadan, vadeli alış ya da satış olarak yapılan her türlü spekülâtif alışveriş kastedilir, taraflar bu tip bir alışverişte ne sattıkları malı verir ne satın aldıkları malı teslim alırlar. Bu tip alışverişler, kapalı ya da serbest ya da izinli pazarlarda yapılsa da yasaktır cezası anlaşmanın kesin iptalidir.

Madde 25: Altın ya da gümüş ve ya bunların muadilleri üzerine yapılan her türlü vadeli alışveriş borsa oyunu sayılacaktır. Bunlar üzerine yapılacak her türlü alışveriş yapılmalıdır, böylece satılan ya da alınan nesneler bir oturmudan diğerine teslim edilmiş ve ödenmiş olacaktır.

Madde 26: 21.maddenin 1.kuralında verilen şartları karşılamayan her türlü vadeli alışveriş, aksi kanıtlanmadığı takdirde borsa oyunu kabul edilecektir.

Kısım 3

Kambiyocuların ve Komisyoncuların Tutuldukları Teminat

Madde 27: Basit aracı olarak ve kendilerine vekil tayin eden kişiler adına faaliyet gösteren kambiyocular ve komisyoncular, faaliyetleri için, temsilcilere temsil ettikleri şeyler için zorunlu tutulan teminattan daha fazlasına zorunlu tutulamazlar.

Madde 28: Komisyoncu olarak kendi adlarına çalışan kambiyocular bir önceki teminattan başka, meslektaşlarına ve direk olarak çalıştıkları diğer kişilere karşı da teminatlı olmak zorundadırlar, satın aldıkları veya sattıkları şeylerin teslimatından ve ödemesinden kişiler olarak sorumludurlar yine de, eğer taraflar anlaşmada isimlerinin geçmesini isterlerse, pazardan direkt ve karşılıklı olarak sorumlu kahrılar ve komisyoncuların sorumluluğu biter.

Madde 29: Kendi adlarına faaliyet gösteren kambiyocular özel olarak şunlardan sorumludurlar:

- Devlet tahvillerinin, altın veya gümüş paraların ve bunların muadillerinin gerçekliğinden,
- Poliçelerin ve senetlerin, ticari varlıkların arkasındaki imzaların gerçekliğinden ve anlaşma yaptıkları hamiline varlıkların imzasından,

- Kambiyo senedi ve başka varlıklarının anlaşmalarını yaptıkları kişilerin imzasından.

Madde 30: Kambiyocuların ve komisyoncuların sorumluluğu ister ana para olsun ister faiz bütün malları kapsar.

Madde 31: Kefalet senedi üzerindeki teminat, normal yollardan yapılan bir talepten sonra haciz yoluyla gerçekleştirilir.

Madde 32: Aynı yerden birkaç haciz varsa ve kefaletin tutarını aşıyorsa her borca orantılı olarak yapılır.

Madde 33: Kefalet senediyle kapsanmamış her borç tutarı normal borç sınıfında kabul edilebilir.

Madde 34: Kefalet senetleri bozulduğunu kambiyocular ve komisyoncular bunları tamamlayana kadar görevlerinden uzaklaştırılacaklardır.

Madde 35: İflas eden kambiyocular ve komisyoncular iflas etmiş kabul edilecektir ve eğer iflasın sebeplerini ve doğasını hakim önünde kabul edip ifşa etmeleri hariç, takip edilecektir.

Bölüm 4

Kambiyocuların ve Komisyoncuların Hakları

Madde 36: Kambiyocuların ve komisyoncuların hakları, bakanlıklarından aldıkları ve hizmetleri karşılığında maaş gibi görünen aylıklar ve niteliksiz insanların gaspına karşı kanunun kendilerine karşı tanıdığı korumadır.

Kısım 1

Kambiyocu ve Komisyoncuların Aylıkları

Madde 37: Kambiyocular ve komisyoncular, anlaşmaları ve faaliyetleri için alacakları komisyonları belirtmek zorunda değillerdir, bu hakları onlara kanunen tanınmıştır.

Madde 38: Başka türlü belirtilmediği sürece, İstanbul için komisyonculara tanınan haklar şunlardır:

- Devlet tahvili altın ya da gümüş paraların anlaşmaların binde yarım, poliçe ve senetlerde binde bir ki bu tutar hem satıcıdan hem alıcıdan alınacaktır.
- Mal komisyoncuları ise, her türlü malın satış parası üstüne, yüzde yarım alacaklar ve yine bu tutar hem alıcıdan hem satıcıdan tahsil edilecektir.
- Denizcilik komisyoncuları satış parasının, kredinin ve denizden ya da karadan nakliyenin ücretinin üstüne, hem alıcıdan hem satıcıdan yüzde bir alacaktır.
- Denizcilik sigortası komisyoncuları, sigorta edilen meblağın üstüne, sadece sigortalıdan olmak kaydıyla, binde bir alacaklardır.

Madde 39: Taşrada, halihazırda süregelen bir tarife yoksa, komisyonculuk ücretleri İstanbul için belirlenenlerle aynı olacaktır aksi takdirde belirlenen tarife devam ettirilecektir.

Madde 40: Komisyonculuk ücretleri, kambiyooculara ve komisyonculara sadece faaliyet gösterdikleri anlaşmalar için verilecektir. Kanun dışı olarak yürüttükleri her faaliyet ve borsa oyunları için hiçbir şekilde komisyonculuk ücreti almayacaklardır.

Madde 41: Bir operasyon aynı anda iki kambiyoocu veya iki komisyoncu tarafından yapıldıysa, ikisine de tek komisyon ücreti verilecektir ve her biri müşterisinden yarım ücret alacaktır.

Madde 42: Komisyon ücretinin ödenmemesi durumunda, kambiyoocuların ve komisyoncuların alacaklı müşteri karşısında borçlu müşteriden hiçbir farkı yoktur, ama bu müşterilerin tahvillerini ve değerlerini alıkoyabilirler

Kısım 2

Kambiyoocu ve Komisyoncuların Üçüncü Kişilerin Gaspından Korunmaları

Madde 43: Kambiyoocu ve komisyoncular dışında herhangi birinin, koşullar ve nedenler ne olursa olsun, devlet tahvili veya özel tahvil anlaşmalarına karışmaları, kambiyoocu ve komisyoncu görevlerini yürütmeleri yasaktır, aksi takdirde yaptıkları anlaşmaları iptal edilir ve 50 ila 150 Mecidiye Altını para cezasına çarptırılırlar. Suçlular ayrıca zarar uğrayan kambiyoocular ve komisyoncular zarara uğrayan suçlular ayrıca zarara uğrayan kambiyoocular ve komisyoncular mahkemeye giderse zararı ve faizleri karşılama cezasına da çarptırılabilirler. Yine de her bireye, tüccar olsun olmasın, kambiyoocu ve komisyoncu aracılığı olmadan, kendi aralarında, poliçe, emre veya hamiline senet, hamiline devlet

tahvilleri ve her türlü özel ticari tahmin için anlaşma yapma ve mallarını satma ve mülklerini kullanma hakları tanınmıştır; transfer gerektiren ve aracılık gerektiren devlet tahvillerinin anlaşmaları hariç tutulmuştur.

Madde 44: Aynı şekilde, bankacı, aracı ve tüccarın, resmi olarak tanınan kambiocular ve komisyonculardan başka aracılara satış ya da alış işlerini emanet etmeleri ve bunlara komisyonculuk ücreti vermeleri yasaktır.

Madde 45: Yukarıdaki iki maddede getirilen cezalar ve yasaklar kendi yetkilerinden çıkarak, başka meslektaşlarının anlaşmalarına karışarak ya da görev yerleri ve alanları dışına çıkarak bunların mallarına el uzatan kambiyocu ve komisyoncular için de geçerlidir.

Madde 46: Yukarıdaki cezalardan başka, suçlular, altı ayı geçmeyecek şekilde Borsa'ya girmekten men edilebilirler; suçun tekrarı halinde ise, kambiyocu ve komisyoncu olarak görevlerine son verilir.

Bölüm 5

Kısım 1

Kambiyocu ve Komisyoncular Tarafından ve Onlara Karşı Açılan Davalar

Madde 47: Kambiyocu ve komisyoncuları nitelikleri tamamen ticari olduğu için, bunların müşterilerine açtıkları ya da müşterileri ya da üçüncü kişiler tarafından bunlara açılan davalar yerel ticari mahkemelerde görülecek ve karara bağlanacaktır; bu davaları doğaları gereği başka mahkemelere gönderme yetkisi de sadece ticari mahkemelerin elindedir.

Madde 48: Kambiyocu ve komisyoncular arasında oluşan sivil davalar da yine ticari mahkemelere gönderilecek, sonradan, uzlaştırma amaçlı olarak Borsa Komitesi yazılı görüşlerini verecektir.

Madde 49: Mevcut yasaya aykırı davranışlar yüzünden kendileri tarafından ya da onlara karşı açılan davalar da bahsi geçen mahkemelerde görülecek, ama bu durumda bu mahkemeler olağanüstü olarak ceza mahkemesine dönüşecektir; ama önce yasaya aykırı davranışın incelenmesi için Borsa Komitesi bir rapor hazırlayacak ve gerekçeli görüşünü verecektir

Bölüm 6

Kambiyocu ve Komisyoncuların Görevlerinin Sona Ermesi ve Kefaletlerinin Geri Alınması

Madde 50: Kambiyocu ve komisyoncuların görevleri, ölüm durumunda ya da kişinin kendi rızasıyla görevden ayrılması veya görevden alınma durumlarında sona erer. Üç durumda da kefaletleri geri alınacaktır, bunun için bir sonraki madde verilen formaliteleri gerçekleştirmek gerekmektedir.

Madde 51: Görevlerinden ayrılan kambiyocu ve komisyoncular, görev yaptıkları bölgenin Ticaret Mahkemesi'ne faaliyetlerini durdurduklarına dair yazılı beyanatta bulunurlar bu beyanatın bir kopyası mahkemenin genel salonunda duvara asılır bir diğer kopyaysa yakınında görev yaptıkları Borsa'nın duvarına asılır ve bunlar 3 ay boyunca asılı kalırlar. Bu süre bitince ve amortisman kasasındaki teminatlarının üstündeki durdurma kararı bitince bu teminat akçesi, ticaret bakanlığı tarafından, mahkeme başkanının imzaladığı sertifika Borsa Komitesi tarafından verilen sertifika sonrasında geri verilecektir; Borsa Komitesi, bu süreç içinde bu kişi hakkında Borsayla ilgili olarak hiçbir suçlama ya da cezalandırma, ya da sertifikasının geri verilmesine karşı hiçbir durum olmadığından varsa bile bunların çözüldüğünden emin olacaktır.

Madde 52: Görevden alınan kambiyocu ve komisyoncular da teminatlarını almak için aynı formalitelere maruz olacaklardır, ölüm durumunda bunlar mirasçıları tarafından yürütülecektir. Asil ya da mirasçılar bu formaliteleri yerine getirmezlerse, bunlar en özenli borçlular tarafından yürütülecektir.

BAŞLIK 2

Ticari Borsalar

Bölüm 1

Borsaların Doğası ve Oluşturulması

Madde 53: Ticari borsalar, tüccarların, bankacıların, gemi kaptanlarının, kambiyocu ve komisyoncularını bankacılık işlemlerini, ticari faaliyetlerini yürütmek, güncel mal fiyatları, para ve ticari kağıt kurları hakkında bilgi almak ve gemi geliş gidiş tarihlerini öğrenmek için bir araya geldikleri düzenli toplantılardır.

Madde 54: Ticari borsalar, sadece devlet tarafından izin verildiği takdirde toplanabilirler. Devlet otoritesi altında oluşturulurlar, devlet, bir yerin çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda, gerekli gördüğü yerde borsa kurup gerekli gördüğü yerde feshedebilir. Yine de, bir yerdeki tüccar ve bankacılar orada bir borsa kurulması için yetkililere başvurabilir; bunlar İstanbul'da Ticaret Nezareti, taşrada ise yerel otoritedir; başvurular burada değerlendirilecektir.

Madde 55: Hükümet, borsaya daha önce bu iş için kullanılmış ya da hala kullanılan binaları tesis edebilir ya da yerini değiştirilebilir. Veya bir kamu kısmını tesis edebilir. Her yerdeki tüccarlar ve bankacılar da, hükümetin zniyle, bu işe mahsus binalar inşa edilmesi için bağışlarda bulunabilirler.

Madde 56: Her bir borsanın bakım ve onarım masrafları ve borsa çalışanlarının maaşı, Borsa gelirlerinden, ek olarak da Hükümet tarafından ödenecektir.

Madde 57: Borsa gelirleri şunlardan oluşur:

- Şahadetnameleri için kambiocu ve komisyoncuların ödedikleri ücretleri;
- Madde 71'de bahsi geçen giriş kartları için ödenen ücretler;
- Mevcut yasaya aykırı davrananların ödedikleri cezalar.

Bölüm 2

Kısım Bir

Borsanın İç ve Dış Emniyeti

Madde 58: Borsanın içinde hiçbir askeri güç faaliyet göstermeyecek; borsanın emniyeti İstanbul'da Ticaret Nezareti'nin gözetimi altında, taşrada ise vali ve vali yardımcılarının gözetimi altında yürütülecektir. Bu yetkililer, bu iş için yerel düzenlemeler, Hükümet tarafından onaylandıktan sonra uygulanabilir.

Madde 59: Bahsi geçen yetkililer özel bir komiser belirleyecek, bu komiserin sıfatı Borsa Komiseri olacak ve bu kişi her seansta bulunacak ve Borsa'nın iç polisi adına görev yapacaktır. Borsa çalışanları olarak, bir ya da daha fazla sekreter bir nizam şefi ve yeterli sayıda mübaşir belirlenecek ve bu kişiler sürekli binada bulunacak ve Borsa Komiseri'nin emirlerini yerine getireceklerdir.

Madde 60: İlaveten, Borsa komiseri başkanlığı altında, iki temsilci ve altı yardımcından oluşan bir komite oluşturulacaktır.

Madde 61: Bu temsilci ve yardımcıları, her sene mutlaka oy çokluğuyla seçilecek; bunların yarısı yerel komisyoncular arasından seçilecektir; ve bunlar; Komiserin başkanlığı altında, düzenli olarak Borsa'da bir araya geleceklerdir.

Madde 62: Seçilen Komite üyeleri İstanbul'da Ticaret Nezareti, taşrada ise vali ya da vali yardımcısı tarafından atanacak ve sonuçlar seçimden 24 saat sonra açıklanacaktır.

Madde 63: Temsilci ve yardımcıların görev süreleri bir yıldır; bunlar, eğer mevcut yasaya aykırı bir durumları yoksa tekrar seçilebilirler.

Madde 64: Komiser, sekreterler, nizam şefi ve mübaşirlerin maaşları; İstanbul'da Ticaret Bakanlığı'nın taşrada ise vali ya da vali yardımcısını önerileri üzerine Hükümet tarafından belirlenecek ve Borsa'nın gelirlerinden ödenecektir. Temsilci ve yardımcıların görevleri sadece onursal olacaktır.

Madde 65: Borsa Komiserinin görevleri şunlardır:

- Borsanın bütün seanslarına iştirak ederek düzenin sağlanmasını ve yasanın kesin olarak uygulanmasını sağlamak;
- Kambiyonu ve komisyoncuların ve üçüncü kişilerin yasaya aykırı davranıp davranmadıklarını denetlemek
- Toplandığı zaman Borsa Komitesine başkanlık etmek
- Tüccarlardan, kambiyocu ve komisyonculardan gelen şikayetleri almak veya temsilci ve yardımcılarıyla bu sorunları gidermek ya da bu kişileri uzman mahkemeye göndermek
- Son olarak devlet ile kambiyocu ve komisyoncuların şirketi arasında, görevlerinin icrasını kolaylaştırmak ve ortaya çıkabilecek her türlü sorunu çözmek için aracılık yapmak

Madde 66: Borsa şef sekreteri ve yardımcı sekreterlerinin görevleri şunlardır:

- Borsada gerçekleştirilen bütün işlemlerin ve anlaşmaların kayıtlarını tutmak;
- Komiserin ve Borsa Komitesi'nin bütün yazışmalarını yapmak
- Borsa komiserinin bir engeli olduğunda yerine bakmak

- Borsa giriş kartlarının ücretlerin almak binanın genel muhasebesini tutmak ve her ayın sonunda, İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne, taşrada ise vali ya da vali yardımcısına Borsa Komitesi tarafından imzalanmış ayrıntılı hesapları gösterme

Madde 67: Nizam şefinin görevleri şunlardır:

- Her türlü sorun ve tartışma halinde, Borsa Komitesi'ne danışman görüşünü vermek;
- Komite'ye nizam raporları yazmak;
- Yasaya aykırı davranışları takip etmek

Madde 68: Borsa Komitesi'nin görevleri şunlardır;

- Borsa içi yönetimiyle ilgili gerekli olan bütün düzenlemeleri ve mevcut yasanın öngördüğü her türlü önlemi hazırlayarak İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne, taşrada ise valiye ya da yardımcısına sunmak
- 11.maddeye uyarınca kambiyocu veya komisyoncu olmak için başvuran kişilerin uygunluğunu tasdik etmek
- 94.ve 95.maddelerde öngörüldüğü üzere, Borsa'da fiyatlandırılmış kurları incelemek
- Borsa'da devlet tahvilleri üzerinden aylık ya da on beş günde bir gerçekleşen likidasyonlara, ister tüm Komite olarak ister üyelerinin bazılarının delegasyonu ile ve mümkün olan tüm doğrulukla başkanlık etmek;
- Aralarında parasal konularda anlaşmazlık olan kambiyocu ve komisyoncuları mümkün olduğunca uzlaştırmak ya da Ticaret Mahkemesi'ne konuyla ilgili yazılı görüşünü vermek
- Eğer uzlaşma varsa bu anlaşmazlıklar üzerine hakem olarak gitmek
- Her kambiyocu ve komisyoncunun yasanın talimatlarına harfiyen uyup uymadığını büyük bir titizlikle kontrol eder; bunlar ya da üçüncü kişiler tarafından yapılan yasa ihlallerini gösterir bu aykırılıkları inceler; yasanın öngörmediği sorunları disiplinli ama ihtiyatlı şekilde düzenler, görevlerini kötüye kullanan kambiyocu ve komisyoncuları sansürler ya da görevden uzaklaştırır ya da görevden atılmasını sağlar veya ihtiyaç duyduğunda mahkemeye gönderir.

Madde 69: Temsilcilerin özel görevleri şunlardır:

- Temsilcilerin biri kambiyoocuların şirketini, diğeri ise mal gemicilik ve denizcilik sigortası komisyoncularını, bu şirketlerin aktif ya da pasif olabilecekleri tüm davalarda temsil etmek
- Bu şirketlerin genel çıkarlarını savunmak ve bunlara borsanın ve diğeri tüm otoritelerin yanında bir organ olarak hizmet etmek

Madde 70: Borsa içi polisi ve borsa kurlarının tüm girişlerden, tüm düzenden, borsada görülen işlerden tellallardan ve borsanın tüm saptamalarından sorumludur.

I

Borsa Giriş

Madde 71: Sonraki maddelerde belirtilen istisnalar dışında, bütün yerli ve yabancı bankacılar, tüccarlar ve gemi kaptanları Borsa Komitesi tarafından verilen ve İstanbul'da Ticaret Nezareti taşrada vali veya yardımcısı tarafından onaylanmış bir giriş kartları olduğu müddetçe serbestçe Borsa'ya girebilirler.

Madde 72: İflas etmiş tüccarlar, Borsa'ya ancak eski saygınlıklarına tekrar kavuştuklarında veya borçlularından imzalanmış bir konkordato aldıklarında tekrar girebilirler.

Madde 73: Onur lekeleyici cezalara çarptırılmış kişilerin Borsa'ya girmeleri yasaktır.

Madde 74: Tüccar olabilseler de kadınların Borsa'ya girmeleri yasaktır.

Madde 75: 47.madde uyarınca Borsa'ya girmesi yasak olan kişiler Borsa'ya giremezler.

Madde 76: Yukarıdaki yasaklara rağmen Borsa'ya girmeye kalkan Borsa Komiseri tarafından çıkarılacaktır.

II

Borsa'nın Toplanması

Madde 77: İstanbul'da Borsa, tatil ve dinlenme günleri hariç toplanacaktır. Ancak Borsa Komitesi aksi bir karar alırsa ve bunu Borsa'da asılı bir ilanla bildirirse aksi uygulanır. Seansta 6:30'dan 7:30'a kadar (alaturka saate göre) devlet tahvilleri ve altın ve gümüş para anlaşmaları yapılacak, 7:45'ten 10:45'e kadar da değişim ve ticaret işleri görülecektir. Borsa'nın süresi ve saatleri ihtiyaca göre ve Borsa Komitesi'nin raporu

üzerine ve İstanbul'da Ticaret Nezareti'nin, taşrada vali veya yardımcısının onayıyla değiştirilebilir.

Madde 78: Taşrada, yörenin valisi veya vali yardımcısı Ticaret Mahkemesi'nin belirleyeceği dört bankacı veya tüccar 2 kambiyocu ve 2 komisyoncuyla beraber, Borsa'nın açılış, toplanma ve kapanış saatlerini belirleyecektir.

Madde 79: Bu maddeyle belirlenen saatler dışında Borsa'da kesinlikle devlet tahvili veya altın ve gümüş para anlaşması ya da herhangi bir ticari operasyon yapılamaz.

Madde 80: Borsa'nın açılışı ve kapanışı zil sesiyle anons edilecektir. İlk seansın bitiminde de devlet tahvili anlaşmalarının bitimini haber vermek üzere zil çalınacaktır.

Madde 81: Borsa'nın kapandığı anda mübaşirler tarafından tahliye edilecektir.

Madde 82: Yukarıdaki kurallara aykırı davranışlar Borsa Komitesince ifadesi alınarak kanun uyarınca takip edilecektir.

Madde 83: Borsa'da siyasi işlerle uğramak, endişe verici gürültüler çıkarmak ya da yalan yanlış haberler yaymak yasaktır; aksi halde bunları yapanlar borsa oyunu yapan kişiler gibi muamele görecektir.

Madde 84: Borsa'da faaliyet gösteren bütün kambiyocu ve komisyoncuların isimleri ve ikamet adresleri, Borsa'da belirgin bir yere konulacak bir levhaya konulacaktır.

Madde 85: Görevlerinden ayrılan veya uzaklaştırılan kambiyocu ve komisyoncuların isimleri bir tabloya yazılarak yine Borsa'ya asılacaktır.

Madde 86: Ticaretle ilgili bütün yayınlanmış ya da yayınlanmamış bütün anonslar Borsa'yla ya da kambiyocu ve komisyoncularla ilgili bütün yasalar, talimatlar ve düzenlemeler de aynı şekilde Borsa'ya asılacaktır.

III

Parquet

Madde 87: İstanbul Borsa'sında ve tüccarların istediği ve devletin onayladığı her yerde, halkın görebileceği ayrı bir yerde Parquet adı verilen bir yer kurulacak ve burada, kambiyocular devlet tahvilleri ve özel tahvillerin anlaşmalarını yürütmek ve Borsa'dan

önce ve ya esnasında aldıkları emirleri uygulamak için toplanacaktır. Kambiyocu olmayanların bu mekana girmeleri yasaktır

Madde 88: Aynı şekilde Borsa'nın içinde komisyoncular için de ayrı bir yer kurulabilir.

Madde 89: Parquet'te bulunan kambiyocular yüksek sesle tahvil alım satımı yapabilir ama altın ve gümüş para alımını yüksek sesle ve bağırarak yapmak yasaktır.

IV

Tellal

Madde 90: İstanbul Borsa'sında, kambiyocuların temsilcileri ve yardımcıları tarafından seçilecek ve Ticaret Nezareti tarafından atanacak umumi tellallar olacaktır. Bu kişiye komite tarafından belirlenecek ve Borsa gelirlerinden karşılanacak bir maaş verilecektir.

Madde 91: İki kambiyocu bir tahvil anlaşmasına vardıkları zaman kurunu bu tellala bildirecekler o da bunu halka duyuracaktır.

Madde 92: Yüksek sesle sadece devlet tahvillerinin kurları anons edilecektir. Ticari hisselerin anlaşmaları, poliçeler ve senetlerin kurları yerli ya da yabancı, altın ya da gümüş, yüksek sesle açıklanamayacaktır.

Madde 93: Tellal rüşvet alırsa, Borsa Komiseri'nin ifadesi üzerine bakanlık tarafından görevinden alınacak ve kendisi hakkında gerekli işlem yapılacaktır.

V

Kurların İzlenmesi

Madde 94: Her Borsa seansının sonunda, kambiyocu ve komisyoncular, Borsa Komiseri'nin de katılımıyla, Parquet'te ya da Borsa'nın başka bir kısmında toplanacaklar ve Parquet'te gerçekleşen anlaşmalara göre devlet tahvillerinin, özel tahvillerin ve altın ya da gümüş paraların değerlerini kontrol edecek ve gözlemleyeceklerdir. Komisyoncular ve denizcilik sigortacıları da aynı şekilde her gün toplanacak ve gün içinde gerçekleşen çeşitli malların satış fiyatını, gemi kiralama kurlarını, denizcilik sigortalarının primlerini kontrol edeceklerdir.

Madde 95: Bu kontroller ve gözlemler yapıldıktan sonra, arkalı önlü özel bir bülten basılacak ve bu Ticaret Mahkemesi başkanı tarafından imzalanacak ve paraflanacak; bir

kambiyocu ve komisyoncu temsilcisi ve bültenin tabiatına göre bir veya iki yardımcısı tarafından tarihlendirilecek, imzalanacak ve gerçek olduğu belgelenecektir. Bu kayıt her senenin sonunda Borsa Komiseri tarafından kapatılacak ve Borsa arşivlerine kaldırılacak ya da Ticaret Mahkemesi'nin arşivine gönderilecektir.

Kısım 2

Dış Emniyet

Madde 96: Hangi durum ve şartlarda olursa olsun, bütün insanların, Borsa çevresinde veya başka yerlerde, evlerde, otellerde, butik ve mağazalarda toplanarak banka anlaşmaları, alım satım anlaşmaları, ticari anlaşmalar yapmaları yasaktır; aksi türlü davranan için, yasal sıfatı olmadan anlaşma yapanlara uygulanan 43.maddedeki cezalar, kambiyocu ve komisyoncular için 23.maddenin 6.sıradaki cezalar uygulanacaktır.

Madde 97: Tüm kişilerin borsa hileleri ve oyunları yapmaları yasaktır, cezası operasyonun iptali ve 50 ila 300 Mecidiye Altını, ayrıca aracılık yapan kişi için meslekten ihraçtır.

Madde 98: 96.maddede belirtilen toplaşmalar hariç, kambiyocu ve komisyoncular, Borsa dışında, müşterileri olan başka tüccarlara gidebilir ve bunlarla aracı olarak, Borsa dışında yasak olan işlemler hariç olmak üzere; mesleklerinin gereklerini icra edebilirler. Kambiyocuların, bir borsa seansından diğerine olan süre içinde, kararlaştırılandan daha yüksek fiyatlara bir banka anlaşması ya da ticari anlaşma için arabuluculuk yapması yasaktır, aksi takdirde meslekten ihraç edilir.

Madde 99: Yukarda belirtilen yasaklar dışında, İstanbul'da Ticaret Bakanlığı taşra da ise vali ve yardımcısı, kurallara aykırı davrananlara, 6 ayı geçmemek üzere Borsa'ya giriş yasağı koyabilirler. Suçun tekrarlanması durumunda, bu kişilerin kambiyoculuk ya da komisyonculuk görevlerini icra etmekten men edildikleri ilan edilir.

Madde 100: Borsa dışı emniyet, Borsa içi emniyeti sağlayan memurlar tarafından sağlanacaktır. İstanbul'da ayrıca zaptiye müdürü tarafından da sağlanacaktır.

Madde 101: Bu memurlar, Borsa'nın dışındaki emniyeti, ya direkt olarak, ya da şehrin diğer komiserleri aracılığıyla sağlayacaklardır.

Madde 102: Kanuna aykırı bir durum olduğunda, zaptiye komiserleri zanlının ifadesini alacak ve bunu bir üstlerine yollayacak, üst de zanlıyı yargılanmak üzere ilgili Mahkeme'ye yollayacaktır; komiserler ayrıca toplananları dağıtmak için gerekli önlemleri alacak ve varsa nizamsızlıkları önleyecektir.

EK-2

Dersaâdet Tahvilât Borsası Nizamnamesi

BOA, İ. MMS, nr. 47/2023, 12 Kasım 1873

Borsa doğrudan doğruya Maliye Nezâret-i Celîlesi'nin taht-ı nezâretinde olup makarr-ı nezâret-i meşârunileyhâ ile Borsa Komitesi canibinden müttefikân ta'yîn olunacaktır.

Borsa'nın umûr-ı zâbitası hükûmet-i seniyye memurları ma'rifetiyle idâre olunur.

Nezâret-i meşârunileyhâ ile mezkûr komite beyninde vâsıta olmak üzere cânib-i saltanat-ı seniyyeden bir komiser ta'yîn buyurulup hükûmet-i seniyyeden borsaya ve borsadan dahi cânib-i hükûmet-i seniyyeye vuku'bulacak tebligâtın icrasına hassaten memurdur.

Nizâmnamenin temâmî-i cereyân-ı ahkâmına müteyakkızâne dikkat etmek üzere komitenin müzâkerâtında komiser hâzır bulunur ve meclisce verilecek kararların mevki'-i icraya vaz'ına mübâşeret eder.

Komite a'zasının intihâbâtı komiserin nezâreti tahtında vukû'bulur.

Tahvilât Borsası'nın Nizamnamesidir

Eshâm ve tahvilat üzerine olunacak mu'amelâtın te'mîn-i cereyânı maksadına mebni tanzim olunan işbu nizamnameye ittibâ etmekliğe Borsa a'zâsının kâffesi mecburdur.

İşbu nizamnamenin eshâm ve tahvilât bey ve şirâsına âid olan ahkâmı borsa a'zâsından olan bir mübâyâ'acı vâsıtasıyla icrâ-yı mu'âmelat edenlerin cümlesine dahi şamildir.

Birinci Fasl

Borsa a'zâsıyla Bunların Hademesi

Birinci Madde: Borsa a'zâsının adedi nâ-mahdûddur. Ve sinni yirmi bire vâsıl olmayan kimse a'zâlığa dahil olamaz.

İkinci Madde: Borsa a'zâsı üç sınıfa münkasımdır. Birincisi mübâyâ'acılar, ikincisi simsarlar, üçüncüsü dahi çakon/çakun yahd cober ta'bîr olunanlardır.

Üçüncü Madde: Borsa a'zâlığına dahil olmak isteyen işbu üç sınıftan hangisine girmek murâdında olduğunu mübeyyin zîrde üçüncü madde mücebince teşkil olunan komiteye

bir istid'â vermek lâzım gelir. İşbu istid'âdın komite canibinden imlâ olunacak varaka-i mahsusa üzerine tanzim olunması ve borsa a'zâsından iki kişi tarafından tasdik edilmesi şarttır. Atik borsa a'zâsından iki kişi tarafından tasdik edilmesi şarttır. Atik borsa a'zâsı işbu nizamname ahkamına teba'îyyet edeceklerini müş'ir bir kıt'a sened imzâ ve i'tâ eyledikleri halde yeni borsaya bil-istihkâk a'zâ olunurlar.

Dördüncü Madde: Borsaya dahil olmak isteyenlerin istid'âlarını tedkik etmek üzere komite 15 günde bir kere likidasyon ya'ni kat-ı hesab gününü ta'âkib eden Pazartesi günü tecemmu edecek ve mezkûr istid'âlar hakkında ekseriyet-i ârâ ile ittihâz-ı karar edilecektir.

Beşinci Madde: Borsa a'zâsının her biri zırde muharrerü'l-mikdâr resm senedi ile mükellefdir. Şöyleki isimleri defter-i mahsusuna kayd olunmak lâzım gelen iki nefer havâle memurlarının dühûliyesi dâhil-i hesâb olmak üzere mübâya'acılar beş aded lira-yı Osmânî ve simsârlar ikişer aded lira-yı Osmânî ve kezâlik defter-i mahsusuna ism kayd olunacak olan bir nefer adamıyla berâber çakonlarına ikişer aded lira-yı Osmânî ve bunların fazla olarak diğer bir nefer adamı dahi bir eded lira-yı Osmânî i'tâ edeceklerdir. İşbu resm her sene alafranka Mart ibtidâsında nakden îfâ olunmak lâzım gelir. Bir kimsenin borsaya târih-i dühûlü ne olur ise olsun her halde bir senelik resmi tamamen vermeğe mecburdur.

Altıncı Madde: A'zâdan her kim mezkûr resmi bâlâda muharrer zamanda te'diye etmeyecek olur ise borsa a'zâlığından çıkmak hükmünde tutulacak ve ismi defterden terkin olunacaktır.

Yedinci Madde: Resm-i mezkûrun te'diyesne mukâbil komitenin reisi ve kâtibi taraflarından mümzî ve borsaya mahsûs olan mühür ile memhûr bir kıt'a makbuz senedi i'tâ olunacaktır.

Sekizinci Madde: İşbu makbuz senedi dühûliye bileti makâmındadır ve şahsa mahsûs olup âhara ferâğı kâbil değildir. Şu kadar ki mübâya'acılar kendi şeriklerinden birinin veya bir kaçının evvel emirde isimlerini komiteye bildirmek şartıyla hakk-ı duhullerini onlara nakil edebilirler.

Dokuzuncu Madde: Her hangi sınıftan olur ise olsun borsa a'zâsı beşinci madde hükmünce borsaya duhûle mezun olub da eshâm ve tahvîlât bey've şîrâsına veya nakline

memur olan hademesinin icrâ eyledikleri mu'âmelâtıdan mesuldür. Muâmelât-ı vâkı'a o memurun mensûb olduğu zâta hemen o gün bildirilmez ise işbu mes'ûliyetin hükmü olmaz.

Onuncu Madde: Borsanın dâhilinde her sınıf a'zâ ile hademelerinin esâmîsini hâvî cedveller ta'lîk olunacaktır.

İkinci Fasl

Borsanın Sûret-i İdâresi

On Birinci Madde: Borsa münhasıran mübâya'acılardan olmak ve re'y-i hafî usulüyle ve ekseriyet-i ârâ ile intihâb ve ta'yîn olunmak üzere yirmi nefer a'zâdan mürekkeb bir komite ma'rifetiyle idâre olunur.

On İkinci Madde: İntihâb her sene şubatın sekizinden on beşine kadar açık olup her müntahab borsa a'zâsından olduğunu isbât eyledikten sonra yirmi kişinin ismini hâvî bir kît'a pusulalı komiser ve komite a'zâsından iki kişi ile komite kâtibinin taht-ı nezâretlerinde bulunan mahfazaya vaz' ve ilkâ eder. Bâlâda muharrer müddetin inkizâsında re'ylar cem' olup netîce-i intihâbâtı hâvî bir kît'a mazbata tanzim ve istihsâl-i ârâyâ memur olanlar tarafından imzâ olunur. Ekseriyet-i ârâyı kazananların komite â'zâsı olmak üzere isimleri i'lân olunur. A'zâdan iki veya bir kaç hakkında müsâvât-ı ârâ hâsıl olduğu halde kur'a keşidesine mürâca'at kılınır. Mübâya'acılardan gayrıya verilen re'ylar kenar lem yekûn hükmünde tutulur. Komite a'zâlığından munfasıl olan zâtlar tekrar komite a'zâlığına intihâb olunabilir.

On Üçüncü Madde: Madde-i sabıkanın hilâfına olarak birinci komitenin emr-i intihâbı hükümet komiserinin taht-ı nezâretinde icrâ olup, bu husus için ma'yyetine her gün mübâya'acılar tarafından müntahab ikişer nefer a'zâ terfîk olunacaktır.

Üçüncü Fasl

Komitenin Vezâifi

On Dördüncü Madde: Borsa a'zâsı tarafından intihâb olunan komite her sene alafranga Mart ibtidâsında işe mübâşeret eyler. Sene-i sabıkanın muhâsebâtı iki a'zâ tarafından mezkûr komiteye devr ve teslim olunur.

On Beşinci Madde: Komite kendi a'zâsından birini reis ve ikisini dâhi sandık emîni intihâb ve tayin eder. İşbu memuriyetler meccanen îfâ olunur hizmetlerdendir. Hâricten alınmak üzere komitece bir de kâtib tâ'yîn edilip işbu kâtib muvazzafdır.

On Altıncı Madde: Vech-i meşrûh üzere teşekkül eden komite ayda dört defa âdiyen ictimâ eder. Evvelâ her on beş günde bir kere (likidasyon) ya'ni kat-ı hesâb-ı umûmî günü borsanın kapalı olduğu vakitte dördüncü maddede beyân olunduğu üzere borsa a'zâlığına tâlib olanların müsted'iyâtını tedkîk etmek ve on sekizinci maddede muharrer mevâdd üzerine müzâkere eylemek üzere mezkûr kat-ı hesâb gününe teâkub eden Pazartesi günleri akd olunur. Komite a'zâsından her hangisinin olur ise olsun evvelce reise arz etmiş olduğu bir madde için komiteyi fevka'l-âde olarak cem eylemeğe salâhiyeti vardır. Komitenin ictimâ'ı için a'zânın celb ve da'veti komite kâtibi ma'rifetiyle vuku' bulur.

On Yedinci Madde: İttihâz olunan karârların ma'mulün bih ve mu'teber olması için lâ-akal yedi a'zânın mevcûd olması lâbüddür. Reis bulunamadığı halde a'zâ-yı mevcûde içlerinden birini muvakkaten reis ta'yîn ederler. Müzâkerât reisin taht-ı nezâretinde cereyân edip kararlar ekseriyet-i ârâ ile verilir. Tesâvî-i ârâ vuku'unda reisin re'yi munzam olan taraf ekseriyet ad olunur. Netîc2ze-i müzâkerât zabt olunup işbu zabıtlar defter-i mahsusuna kayd olunur. Ve reis ve komiser ile a'zâdan birisi ve bir de kâtib tarafından imzâ edilir.

On Sekizinci Madde: Akçe te'diyesi komite tarafından me'zuniyet i'tâsına mütevakkıf olduğu gibi reis ve komiser ile kâtib tarafından mü'mzî bir kıt'a manda ibraz olunmadıkça kimseye bir akçe verilemez. Komite borsa dairesine âid olan akçeleri komiser tarafından verilecek ta'lîmâta tevfikân idâre eder. Nizâmnâme ahkâmının temâmî-i icrasına komiser ile müttahiden takayyüd ve ihtimâm eder. Ve a'zâ-yı cedîde komitece verilecek mezuniyet üzerine a'zâlığa kabul olunacağı gibi bunların iffet ve istikâmet-i matlûbe ile muttasıf olup olmadıklarına dikkat eyler.

Her akşam borsa kapandıktan sonra eshâm ve tahvîlât fiyatının o günkü terakkî ve tenâkusunu mübeyyin bir varaka-i resmiye tanzim ile borsanın hâricine ta'lîk etdirir. Bu varaka matbû' ve koçandan maktû' olup ol varakının mündericâtını tamâmıyla hâvî olan koçanı Borsa'da hıfz olunacaktır.

Borsaca tanzîm olunan evrâkın cümlesi komite reisiyle komiserin imzâlarıyla mûmzî ve komite kâtibi tarafından musaddak olmak lâzım gelir.

On Dokuzuncu Madde: Komite a'zâsından birinin isti'fâsı veyahud vefâtı vukû'unda intihâb-ı ahirde en sonraki müntahibden sonra re'y kazanmış olan mübâyâ'acı ânın yerine kâim olur.

Yirminci Madde: İcâb-ıhâle göre her gün komite a'zâsından üçer kişi komiser ile beraber bi'l-münâvebe ictimâ' ederek komiser hâzır olduğu halde mugâyir-i nizâm vukû' bulan mu'âmelâtın muhakemesine ve borsada icrâ-yı mu'âmelât edenler beyninde zuhur eden ihtilâfâtın tesviyesine mübâşeret ederler. A'zâ-yı selâse mûmâ-ileyhim tarafından verilecek hükümleri hâvî bir mazbata yapıp işbu mazbata hem kendileri ve hemde komiser tarafından imzâ olunur.

Yirmi Birinci Madde: Yirmi beş liradan ziyade akçe te'diyesiyle mahkûm olanlar komitenin ictimâ-ı âdîsinde tekrar ru'yet olunmak üzere istinaf edebilirler. Hatta komite a'zâsından üçünün talebi üzerine komitenin fevkalâde olarak ictimâ'ını dahi istihsâle muhtedirdir.

Dördüncü Fasl

Borsa'da Alınıp Satılabilecek Eshâm ve Tahvîlât

Yirmi İkinci Madde: Borsa komitesi yüzde beş faizli eshâm-ı umûmiyye ile Devlet-i Aliyyenin kâffe-i müstakrazâtı tahvîlâtını derhal kayd-ı resmîye kabul edecektir.

Bâ-fermân-ı âlî teessüs etmiş olan şirket-i sarrâfiye ve sanâ'iyeye ve ticâriyyelerin el-yevm piyasada mütedâvil olan hisse senedâtını dahi kayd-ı resmîye kabul eyleyecektir.

Bu tahvîlât ve senedât üzerine cereyân eden mu'âmelât lira-yı Osmânî ve santim hesabıyla tesviye olunacaktır.

Yirmi Üçüncü Madde: Saltanat-ı seniyyenin ruhsat-ı âliyesiyle ve kavânîn-i Devlet-i Aliyye tahtında olarak ileride teessüs edebilecek olan şirketlerin hisse senedâtına gelince sermâyenin rub' mikdârı nakden vaz' ve te'diye olunmuş olduğunu isbât etmek şartıyla bunlardan borsaca kayd-ı resmî talebinde olanların istid'âsı komite tarafından rehîn-i hayyiz-i kabul olacaktır. Fakat ecnebî şirket ve istikrâz senedât ve tahvîlâtının borsada icrâ-yı kayd-ı resmîsi Mâliye Nezâreti'nin ruhsatına menûtdur. Nizâmen re's-i tamgaya

tâbi' olan evrâk ve tahvîlât ve senedâtıdan damgasız olanlar borsada tedâvül ettirilmeyecektir. Ve ettirildiği halde resm-i damga nizâmnâmesinde mu'ayyen olan cezâ icrâ olunacaktır.

Beşinci Fası

Mu'âmelâtın Sûret-i Cereyânı

Yirmi Dördüncü Madde: Borsa'nın hâricinde veyahut kapalı bulunduğı zamanda borsa'da resmen mukayyed olan eshâm ve tahvîlâtın bey' ve şîrâsı hassaten memnû'dur.

Gerek borsadan dışarı ve gerek borsanın kapalı olduğı vakitlerde vukû' bulan muâmelâta âid müsted'iyâta komite tarafından havâle-i sem'-i i'tibâr olunmayacaktır.

Yirmi Beşinci Madde: Eshâm ve tahvîlât bey' ve şîrâsına dâir borsa a'zâsından biri tarafından kabûl olunan her bir mu'âmele tarafeyni ta'ahhûde almış olan bir pazarlık hükmünde olup yekdiğerinden hoşnûd olacak derecede depozito talebine hak ve salâhiyet verir. Tarafeynden hangisi depozitonun mikdârından hoşnûd olmaz ise komitenin kararına mürâca'at etmeğe hakkı olur.

Yirmi Altıncı Madde: Borsa a'zâsından birinin teklif eylediğı mu'âmeleyi birkaç a'zâ birden kabul ettikleri halde teklif eden zât en evvel kabûl eden budur zannettiğı zâtı irâe ve ta'yîn eder. Eğer bu bâbda kendisince iştibâh hâsıl olur ise huzzârın şehadetlerine bi'l-mürâca'a onların karârına ittibâ' eyler.

Yirmi Yedinci Madde: Borsa'da vukû' bulan her bir mu'âmelenin der'akab ânı akd eden i'zânın odalarına tebliğ ve beyân olunması lâzım gelir. İşbu tebliğ-i tarafeynin ma'rifetiyle icrâ olunur.

Tarafeynden biri piyasa ile evvelce mu'âmelâtını tesviyeye hazır olur ise diğér taraf ânın teklîf eylediğı havaleyi kabule mecburdur.

Yirmi Sekizinci Madde: Eshâm ve tahvîlât havâlesi tarafeynin husûl-i muvâfakatıyla kat'iyen mu'teber olabilir. Havâle eden zât ancak o vakit mesuliyetden kurtulabilir.

Havaleyi kabul eden zât havale olunan zâta yarım saat zarfında tebliğ-i madde etmez ise havâle eden zâta mürâca'at etmek hakkını zâyî' eder.

Bir havaleye mahsûben kabûl olunan ale'l-hesâb havale edeni mes'ûliyetden kat'iiyen kurtarır.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Mu'âmelât-ı rûz-ı merrede depozitodan başka eshâm-ı umûmiyye fiyatınca yirmi para ve sâir eshâm ve tahvîlât fiyatınca dahi yüzde beş fark hâsıl olur ise bu farkdan müstefid olan tarafın ânı diğer taraftan talep eylemeğe hakkı olur.

Meğer ki o farkdan mutazarrır olan taraf yirmi sekizinci maddede beyan olunduğu üzere ta'ahhüdünü âhara nakil ve havâle ede.

Bâlâda muharrer aahkâmın adem-i icrâsı takdirinde esâs mu'âmele olan eshâm ve tahvîlât bi'l-müzâyede bey' veyahud furuht olunarak ta'ahhüdünde durmayan tarafın ta'ahhüdü îfâ olunur.

Otuzuncu Madde: Karşılaştırılmış olan mu'âmelâtın farkı günü gününe tesviye olunmak lâzım gelir. Eğer mezkûr fark tesviye olunmaz ise müdde'î tarafından vukû' bulacak şikâyet üzerine komite kâtibi medyûna ertesi gün borsanın küşâdından evvel îfâ-yı deyn etmediği halde borsaya duhûlden men' olunacağını ve te'diye-i deynenden âciz olanlara mahsûs olarak tanzîm ve ta'lîk olunan cedvele ismi derc ve i'lân edileceğini beyân ve ihtâr eder.

Otuz Birinci Madde: Primli olan ya'ni (setilane) ve (aşağı duble) ve (yukarı duble) ta'bîr olunan mu'âmelâtın kâffesinde primi alan kimse ve verenin ilk tab'ı üzerine bâlâda yirmi beşinci ve yirmi yedinci ve yirmi dokuzuncu maddelerin ahkâmına tevfikân dört yüz vaz'ıyla ânı te'mîn eylemeğe mecbûrdur.

Otuz İkinci Madde: Primli veyahud va'deli işlerin va'desi Pazar veya yortu gününe müsâdif eylediği halde ertesi gününe kalır. Va'deli mu'âmelat hakkında aylar yevm-i mu'âmelenin ertesi gününden i'tibâren otuzar gün i'tibâr olunur.

Otuz Üçüncü Madde: İşbu faslın ahkâmı gerek eshâm-ı umûmiye ve gerek sâir tahvîlât ve senedât işlerine şamildir.

Altıncı Fasl

Likidasyon ya'ni Kat'-ı Hesâb

Otuz Dördüncü Madde: Eshâm-ı umûmiye tahvîlâtı üzerine cereyân eden mu'âmelâtın hesâbı her on beş günde bir kere Pazartesi günleri kat' olunur.

Tahvîlât ve senedât-ı sâire mu'âmelâtının kat'-ı hesâbı ise ayda bir def'a ya'ni her ayın ilk cuması vukû' bulur.

Kısm-ı Evvel

Eshâm-ı Umûmiyye Üzerine Cereyân Eden Mu'âmelâtın Kat'-ı Hesâbı

Otuz Beşinci Madde: Eshâm-ı Umûmiyye tahvîlâtı furuht eden her bir kimsenin sattığı mikdârı likidasyon günü teslîm eylemeğe hakkı olduğu misillü her müşterinin dahi mübâya'a eylediği mikdârı kabz ve istifâ etmeğe hakkı vardır. Bu cihetle tahvîlâtı teslîm yahud istifâ etmek murâdında bulunanlar keyfiyeti tahrîren bildirmek lâzım geleceğinden bunun için yazacakları varakayı bir tarafa lef ile üzerini temhîr edeceklerdir.

İşbu tarafları umum için tertîb ve tehyie olunup Pazartesi günleri öyleden iki saat sonraya kadar bırakılacak olan bir kutuya vaz' ve ilka' edeceklerdir. Öyleden iki saat murûrunda mezkûr kutu komiser yahud komiserin gaybûbeti halinde borsanın kâtibi ma'rifetiyle kaldırılacaktır.

Pazartesi günü sabahdan Salı günü öyle vakdine kadar çifte miftâh ile kapanmış olduğu halde mahfûz duracaktır.

Miftâhların biri komiserin ve diğeri komite reisi yedinde bulunacağından bunlar müddet-i mezkûr inkizâsında komite a'zâsı muvâcehesinde taraflardan küşâdına şürû' ile mündericâtını bir cedvele kayd eyleyerek borsada ta'lîk edeceklerdir.

Otuz Altıncı Madde: Mübâdele-i senedât ile hesâbı kat' olunamayan mu'âmelât ertesi likidasyona devr olunmak lazım gelir.

İşbu (repor) ya'ni devir mu'âmelesinin şerâiti Pazartesi sabahından i'tibâren Salı günü öyle vaktine kadar tarafeyn beyrinde bit-terâzî kararlaştırılıp vakt-i mezkûrda repor mu'âmelesini icrâ etmeyenler iki saat zarfında icrâ etmeğe mecburdurlar. Şu şart ile ki o müddet içinde yapılan repor yahud deporun fiyatı likidasyonun bidayetinden Salı Günü öyle vaktine kadar kutunun küşâdından evvel cârî olan fiyattan yüksek olmaya.

Bundan kat’-ı nazar o türlü mu’âmelede bulunanlar nizâma mugâyir hareketde bulunmuş olacaklarından kendilerinden eshâm-ı umûmiyyenin beherlira mikdâr-ı i’tibârîsi için iki para cezâ-yı nakdî hâsılâtı hayrât ve müberrâta sarf olunmak üzere komite sandığına teslim olunacaktır.

Otuz Yedinci Madde: Bâlâda yirmi altıncı ve yirmi sekizinci ve otuzuncu maddelerin ahkâmınca likidasyonun havâlesi mecburidir.

Otuz Sekizinci Madde: Derdest olan likidasyon için Çarşamba günü öyleden iki saat evvelinden i’tibâren artık hiçbir havale icrâ ve kabul olunamaz. Binâen aleyh teklîfâtın matlûbâta ve matlûbâtın teklîfâta nisbetle kayden zuhûr eden fazlası havâle en sonra kimin yedinde kalmış ise ona aid olur.

Otuz Dokuzuncu Madde: Mukayyed bulunan tahvîlâtın teslim ve kabulüne Çarşamba günleri tahsîs olunmuştur. Herkes kayd ettirdiği mikdârı teslim veyahud ahza mecburdur.

Tahvîlâtın mu’âyenesiyle bedelinin îfâsı akşam alafranga saat beşde reşide-i hitâm olmak üzere en nihâyet öyleye kadar îbrâzı lâzım gelir.

Kırkıncı Madde: Tahvîlât teslimine veyahud ahzına mecbûr bulunup da Çarşamba günü öyleye kadar icâbını icrâ edemeyenler için bir mehil verilip işbu mehil Perşembe günü borsanın kapanmasından üç saat evvel hitâmbulur.

İşbu mehil mukâbilinde tarafeynden beher bin İngiliz liralık eshâm-ı umûmiyye tahvîlâtı için komite sandığına onar aded lira-yı Osmânî depozito edilmesi lâzım gelir.

İfâ-yı ta’ahhüd edemeyen şahıs bu bâbda muhâlefet eder ise âtiü’z-zikr maddede beyân olunduğu vechile hakkında mu’âmele-i icrâiyyeye derhal teşebbüs olunur.

Kırk Birinci Madde: İşbu muhâlefet ta’ahhüdâtın icrâsını talep eden şahıs tarafından vukû’ blur ise kendisi medyûn hakkında mu’âmele-i icrâiyyeye teşebbüs etmek hakkını zâyî’ eder. Ve o vakitden tâ Perşembe günü borsanın kapanmasından üç saat evveline kadar ber-mûceb-i kayd müte’ahhid olduğu mikdârdan ahz veya teslim etmediği mikdâr derecesinde medyûn tarafından mu’âmele-i icrâiyyeye mazhar olabilecektir.

İşbu mu’âmele bâlâda ta’yîn olunan mehlin iktizâsına kadar icrâ olunmaz ise tarafeynin hâl ve mevki’i bir suret-i mütekâbile kesb etmiş olur.

Kırk İkinci Madde: Madde-i sâbıkada muharrer olan mehlin hitâmında tarafeynden biri ta'ahhüdâtını icraya kâdir olmadığı hâlde hakkında mu'âmele-i icrâiyyeye teşebbüs olunur. Ya'ni teslim veya ahz edemediği mikdâr her ne ise kendi hesabına olarak müdde'î vâsıtasıyla borsada bi'l-müzâyede furuht veyahud mübâya'a olunur.

Kırk Üçüncü Madde: Çarşamba gününe kadar tahvîlât talebi veyahud teklifi hakkında defterde hiçbir şey kayd etdirmemiş bulunan a'zânın yevm-i mezkûrda kuyûdât-ı mevcûde ba'de't-tedkîk zuhûr etdirmemiş bulunan a'zânın yevm-i mezkûrda kuyûdât-ı mevcûde ba'de't-tedkîk zuhûr eden bakıyyenin gerek kâmilen ve gerek bir mikdârını îcâbına göre ahz veyahud teslim eylemeğe salâhiyeti olacaktır.

Kısm-ı Sâni

Eshâm-ı Umûmiyye'nin Gayrı Olan Tahvîlât ve Senedât Üzerine Cereyân Eden Muâmelâtın Kat'-ı Hesabı

Kırk Dördüncü Madde: Otuz ikinci maddede beyân olunduğu vechile eshâm-ı umûmiyyenin gayrı olan tahvîlât üzerine cereyân eden mu'âmelâtın hesabı ayda bir kere ya'ni her ayın ilk cuması kat' olunur. Mu'âmelâtı mezkûrenin raporları ya'ni devir mu'âmelâtı Cuma günü sabahleyin başlayıp Cumartesi akşam hitâm bulur.

Tahvîlâtın ahz ve teslimi Pazartesi günü öyleden iki saat sonraya kadar vukû' bulacak ve ondan sonra kırk ikinci maddede beyân olunduğu üzere mu'âmelât-ı icrâiyyeye mübâşeret olunacaktır.

Kırk Beşinci Madde: Eshâm-ı Umûmiyye tahvîlâtının kat'-ı hesabı hakkında kısm-ı evvelde muharrer olan şerâit eshâm-ı mezkûrenin ahzı veyahut teslimi için kırkınıcı maddede ta'yîn olunan mehil müstesnâ olmak üzere sâir bi'l-cümle tahvîlâtın kat'-ı hesabı hakkında mer'ıyyü'l-icrâ olacak ve yalnız mehil i'tâsındaki hükm tahvîlât-ı sâireye şâmil olamayacaktır.

Kırk Altıncı Madde: Borsaca kayd-ı resmîye dâhil olan eshâm-ı umûmiyye ve müstakrazât tahvîlâtıyla senedât-ı sâire her ne hâlde olur ise olsun üzerindeki kuponu te'diyyeye memur olan idârenin kabûl edemeyeceği bir hâl ve heyetde bulunmadıkça kabulünden imtinâ' olunmayacaktır.

Yedinci Fasil

Müflisât

Kırk Yedinci Madde: Her kimin ki ta'ahhüdâtını icraya iktidârı kalmayacak olur ise derhal hakkında mu'âmele-i icrâiyyeye teşebbüs olunmak lâzım gelir.

Eğer işbu mu'âmele-i icrâiyyeden dolayı zimmetine terettüb eden farkı te'diye etmez ise bu hareketi üzerine kendisinin iflâsı hâlinde bulunduğu i'lân olunur.

Müflisin aleyhinde müdde'ayâtı olanlar bunları derhal meydana koymak lâzım gelir ki muhâsebâtının ru'yetiyle hâl-i hâzırı sûret-i kat'iyyede tebeyyün etdirilebilir.

Vaktiyle dermeyân olunmayan müdde'ayâtın hesâbı mu'âmele-i icrâiyye-i fiyâtına tevfiқан ru'yet ve tesviye edilir.

Kırk Sekizinci Madde: Müflisin i'lân-ı iflâsı derhal borsadan tard olunması müstelzem olur. Merhum ashâb-ı matlûbun cümlesini irzâ etmedikçe borsaya dâhil olamayıp borsa a'zâsından bulunan ve mikdâr-ı matlûbları mecmû'-ı matlûbâtın ru'b'una vâsıl olan bir veya birkaçının mümâna'atı merhumun matrûdiyetini îfâ kâfidir.

Müflislerin matrûdiyetleri müddetince isimleri borsanın dâhilinde mevzû' olan cedvel-i mahsûsda mukayyed olur.

Kırk Dokuzuncu Madde: İflas hâlinde bulunan her bir mübâya'acı iflâsın i'lânından i'tibâren üç gün zarfında bilançosu borsa komitesine teslim eylemek lâzım gelir.

A'zâdan iki kişinin müflis-i merhum nezdine irsâliyle zikr olunan bilançonun sıhhatini tetkik ettirmeğe komitenin salâhiyeti vardır.

Ellinci Madde: Müflis olan mübâya'acılardan her kim bilançosunu teslim etmekden veyahut madde-i sâbıkâ ahkâmına ittibâ' eylemekden sarf-ı nazar veya imtinâ' eder ise velev ashâb-ı matlûb ile her ne sûretle olur ise olsun uyuşmuş olsa bile onun borsaya duhûle hakkı sâkıt olur. Ve o halde ismi mübâya'acıların esâmîsini hâvî cetveldən havf ve ihrâc edilir.

Elli Birinci Madde: Mübâya'acılardan her kim müşterilerden biri hakkında mu'âmele-i icrâiyyeye teşebbüs etmek mecburiyetinde bulunur ise o müşterinin hesâbına olarak furuht edeceği eshâm ve tahvîlât ve senedâtının mikdârını borsa kâtibine beyân etmek lâzım gelir.

Onun üzerine üç gün murûr etmedikçe zikr olunan müşterinin ismini kâtib-i mûmâ-ileyhe bildirmeyecektir. Üç gün müddetin hitâmında ismi mezkûr cedvel-i mahsûsuna derc ve idhâl olunur.

Sekizinci Fasl

Ahkâm-ı Umûmiyye

Elli İkinci Madde: Borsanın açılıp kapanma zamanları ve primlerin cevâbı verilme vakitleri fusûl ve mevâsime göre komite tarafından ta'yîn olunur. Evkât-ı mezkûre borsanın dâhilinde bir mahalle ta'lîk olunan bir cedvel-i mahsûs ile bildirilir. Ta'yîn olunan vakitler borsanın sâ'ati i'tibârıyla olup sâ'atler dahi çan ile i'lân olunur.

Elli Üçüncü Madde: Borsa'nın kapalı olacağı yortu günleri her üç ayda bir kere komite tarafından ta'yîn olup bunun için bir cedvel tanzîm ve herkesin mâ'lumu olmak üzere ta'lîk olunur.

Dokuzuncu Fasl

Mevâdd-ı Cezâiyye

Elli Dördüncü Madde: Borsa a'zâsından biri bir simsar ile bi'l-ittifâk müvekkilinden bir mikdâr akçe ketm edecek olur ise gerek kendisi ve gerek o simsar tard ile mücâzât olunur.

Komite tarafından bu bâbda verilen hükm ve i'lâmın sureti borsada ta'lîk olunacaktır.

Elli Beşinci Madde: Borsa a'zâsından birinin tard olunması hademesinin dahi o müddetle matrûdiyetlerini müstelzemdir.

Onuncu Fasl

Ta'dîlât

Elli Altıncı Madde: İşbu Nizâmnâmenin ta'dîli borsa a'zâsının nısfından ziyâdesi tarafından tahrîren istid'â olunmadıkça komite tarafından kabûl olunamaz.

Usûl-i meşrûhaya muvâfık sûretde vukû' bulan ta'dîlât istid'âsı komite tarafından hükümet komiserine tebliğ olunacak ve komiser dahi ânı derhal saltanat-ı seniyyenin mevki'-i kabûl ve tasdik-i âlîsine arz etmek lâzım gelecektir. Ve bir de taraf-ı Devlet-i

Aliyye'den ba'zı ta'dîlât teklîf olunduğu hâlde derhal komite müzâkeresine mübâşeret edecektir.

İşbu ta'dîlât istid'â ve teklîfleri beher sene yalnız Kanûn-ı sâni ve Temmuz ibtidâlarında vukû' bulabilir.

Elli Yedinci Madde: İcâbına göre ta'dîlât icrâ olundukça komite işbu ta'dîlâtın derciyle nizâm-nâmeyi yeniden tab'etdirerek neşr ve i'lân edecektir.

Elli Sekizinci Madde: Saltanat-ı seniyye masârıfı kendisine âid olmak üzere her gün İngiltere ve Fransa fondolarıyla Devlet-i Aliyye'nin eshâm-ı umûmiyye ve müstakrazât-ı hâriciyesinin Londracı ve Parisce fiyatlarını ve kezâlik Londra'da ve Paris'de cârî olan iskontonun fiyat-ı resmiyesini mübeyyin telgrafnâme celb etdirecektir. Havâdis-i kâzibe neşrine meydan verilmemek için mezkûr telgrafnâme mümkün olduğu halde borsanın küşâdından evvel ta'lik olunacaktır.

Atûfetlü efendim hazretleri

Beyâna muhtâc olmadığı vechile Devlet-i Aliyye'nin eshâm ve tahvîlâtıyla sair senedât-ı resmiyenin bey'u şîrâsı için Galata'da borsa nâmıyla bir mahall-i mahsûs olup bunların mu'âmelatı orada deverân etmekde olduğu halde işbu borsa her nasılsa şimdiye kadar ne saltanat-ı seniyyenin taht-ı nüfûz ve nezâretine ve ne de usûl-i emniye ve mazbûta dâiresine alınamayarak bir mesâğ-ı gayr-ı mahdûd ile pek ziyâde serbest bırakılmasıyla bunda eshâm ve tahvîlât-ı mezkûrenin kıymet ve ahz'u i'tâlarınca envâ'-ı fesâdât ve iğtişâşât vukû'a gelmekde ve o sebeple Hazîne-i Celîle mâlen ve i'tibâren lâ-yenkâtı zarar ve sektele ve halk dahi suret-i müteselsile ve mütemâdiyede hasârlara uğramakda idüğünden ve bütün düvel-i mütemeddine ve muntazamada o makule borsalar hükümetlerin zîr-i nezâret ve dikkatlerinde ve kâide-i sâlime ve mahfûza altında bulundurulmakda iken pâ-yı taht-ı hilâfet-i kübrâda teşekkül eden ve vaz'iyet-i asliye ve tabî'iyyesi iktizasınca mu'âmelât-ı umûmiyyeye emniyetgâh olması lâbûd ve lâzım olan borsanın müfettiş ve müşevveş bir hâlde ve devletin evâmir ve idârâtından âzâde kalarak bi'l-akîs merkez-i hıyel ve mazâr olmakda bulunması esr-ı mes'ûd-ı mehâsin-nümûd-ı cenâb-ı cihânânînin her umûr ve devâire bahş ettiği tanzîmât ve taslîhâta tevâfuk edemeyeceğinden şu sû-i ahvâl ve isti'mâlâtın men' ve izâlesi zımnında oranın ta'yîn ve

tahdîd ve vezâif ve icrââtıyla taslîh ve te'mîn-i usûl-i idâresine maddi ve ma'nevî lüzum-ı hakîkî görünmesi üzerine yerli ve ecnebî sarrâf ve tüccâr ile bankerlerin kâffe-i mu'teberânı bi't-defa'ât celb ile uzun uzadıya söyleşilip mârrü'z-zikr borsanın nezâreti Mâliye Nezâret-i celîlesine ve umûr-ı zâbitası hükûmet-i seniyyeye âid olmak ve teftîş-i muhâsebât ve mu'âmelâtı için oraya taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bir komiser ta'yîn olunmak gibi şerâit-i esâsiye ve diğerkuyûd ve mevâdd-ı mukteziye derciyle bir nizâmnâme tanzimine karar verildiğinden sonra kendilerinden mürekkeb bir cem'iyet-i umûmiye teşkil etdirilerek ve cânib-i saltanat-ı seniyyeden dahi ta'lîmât-ı mahsûsa i'tâsıyla bir memurîn-i mahsûs ta'yîn edilerek kendi mühür ve imzâları ile mahtûm ve mûmzî Fransızca bir kıt'a nizâmnâme lâyihası kaleme aldırılmış idi. Lâyiha-i merkûmenin tercümesi Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da lede'l-kırâe ahkâm ve fıkârât-ı mûndericesi her dürlü takayyüdâtı câmi' ve şâmil ve hukuk ve menâfi'-i hazîne ve umûmiyenin muhâfazasına kâfi ve kâfil olarak muvâfık-ı matlab ve maslahat görünmüş ve ondan mâ'adâ ale'l-umûm tahvîlât ve senedât ile sâir evrâkdan darb-ı damga ile mukâbilinde rûsûmât-ı mütefâvite ahzı hakkında bir usûl ittihâzı irâde-i me'âlî-ifâde-i melikdâriye mu'lakan derdest-i müzâkere bulunarak tafsîlatı karîben arz olunacağı ve işbu usûlün borsada mer'iiyeti illet-i gâiye-i vaz' ve te'sîs bulunan tezyîd-i vâridât kaziyesine pek büyük mu'âvenet eyleyeceği cihetle nizâmnâme-i mezkûrda o dahi mahfûz tutulmuş idüğüne ve borsanın tanzîm-i şîrâze-i idâresi ile şöyle bir nizâm ve kâ'ide-i amimetü'l-fâidenin teyessür-i husûlü velî-ni'met-i bî-minnetimiz pâdişâh-ı müeyyed min indillâh efendimiz hazretlerinin mu'âzamât-ı mesâlihde bedrika-i feyz-i bârika-i şehrâh-ı teshîlât olan muvaffakiyât-ı necât-ı âyât-ı cenâb-ı zıllullâhîleri âsâr-ı mukaddesesinden olarak şâyân-ı teşekkür ve mahmedet olduğuna mebni cümleten du'â-yı efzâyiş-i ömr ü ikbâl ve azamet ve iclâl-i şehinşâhînin tekrarıyla tezyin-i elsine-i ubûdiyyet kılınmasına terdifen nizâmnâme-i mezkûrun hemen neşr ve i'lânıyla mu'âmelât-ı müteferri'asının icrâsı bi'l-ittihâd tezekkür ve tensîb olunmuş ve lâyiha-i merk me müsveddesi leffen takdîm edilmiş ise de yine emr u fermân-ı isâber-nişân-ı cenâb-ı cihândârî her ne merkezde şeref-rîz-i sahife-i sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfî infâz olunacağı ve bâlâda hâmegüzâr-ı iş'âr olan damga usulünü muntazammın nizâmnâme dahi karîben arz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim. Fî 20 Ramazan sene [1]290

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ömer, Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:12, 2010, sf:371-392
- Akın, Nur, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002
- Akyıldız, Ali, Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014
- Al, Hüseyin, Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997
- Al, Hüseyin ve AKAR, Şevket Kamil, Osmanlı'dan Günümüze Borsa: Galata Borsası (1830-1873), Borsa İstanbul Yayınları, 2013
- Al, Hüseyin ve AKAR, Şevket Kamil, Osmanlı'dan Günümüze Borsa: Dersaadet Tahvîlât Borsası (1874-1928), Borsa İstanbul Yayınları, 2014
- Allen, Larry, Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya Küresel Finans Sisteminin Öyküsü, Çev.Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, Mart 2011
- Anbar, Adem, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu:1800-1914, Maliye Finans Yazıları Dergisi, Yıl:23 Sayı:84, Temmuz, 2009
- Apak, Sudi; Tay, Arzu, Osmanlı Devleti'nin 19.Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, 2012
- Batmaz, Eftal Şükrü, İltizamın 18.Yüzyıldaki Boyutları, Osmanlı Ansiklopedisi, Edt. Güler Eren, Cilt:3, Türkiye Yayınları, 1996
- Bayraktar, Kaya, Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2002
- Bayraktar, Kaya, Osmanlı Bankası'nın Merkez Bankası Fonksiyonu (1863-1875), Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 3, No 1, 2011

- Beşirli, Mehmet, Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası'ndan Eshâm ve Tahvilat Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:19, Sayı:1, Sayfa:185-208, Elazığ, 2009
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, İstanbul Sarrafları (1691-1838), Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı 30, sf: 19-96, İstanbul, 2014
- Buluttekin, Mehmet Burak, 19.Yüzyıl İstanbul Finans Sisteminin Ahkam Defterlerine Göre Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012
- Cezar, Yavuz, 18 ve 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar, Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- Çadircı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013
- Çakır, Coşkun, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul, 2012
- Çizakça, Murat, Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi, Osmanlı Ansiklopedisi, Edt. Güler Eren, Cilt:3, Türkiye Yayınları, 1996
- Daşdemir, Latif, Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme, içinde, Osmanlı Ansiklopedisi, Edt. Güler Eren, Cilt:3, Türkiye Yayınları, 1996
- Davutoğlu, Ahmet, Kültürden Ekonomiye Türkiye'nin Yarını, UTESAV, 2001
- Dumont, Paul, Tanzimat Dönemi (1839-1878), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-Robert Mantran içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat, 2016
- Emiroğlu, Kudret, Kısa Osmanlı Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015
- Eren, Aslan, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", içinde, Osmanlı Ansiklopedisi, Edt. Güler Eren, Cilt:3, Türkiye Yayınları, 1996
- Erdem, Ekrem, Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel bir Analiz, Bankacılar Dergisi, Sayı 56, 2006

- Farooqi, Suraiya, İktisat Tarihi 17. ve 18. Yüzyıllar, Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti:1600-1908 içinde, sf:191-215, Cem Yayınevi, 2014
- Ferguson, Niall, Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi, Çev. Barış Pala, Yapı Kredi Yayınları, 2011
- Fertekligil, Azmi, Türkiye’de Borsanın Tarihçesi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, Nisan 2000
- Genç, Mehmet, Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi Cilt:3, Sayı:1, 1989
- Genç, Mehmet, Kültürden Ekonomiye Türkiye’nin Yarını, UTESAV, 2001
- Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat AŞ, İstanbul, 2016
- Geyikdağı, V. Necla, Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914, Hil Yayın, 2008
- Güran, Tevfik, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, sayı:49, sf:79-95, 2011
- Güran, Tevfik, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014
- İnalcık, Halil, Devlet-i’Aliyye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016
- Jamgoçyan, Onnik, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık-Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850) , Çev. Erol Üyepazarcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017
- Kazgan, Gülten, Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2006
- Kazgan, Haydar, Tarih Boyunca İstanbul Borsası, İMKB Yayınları, İstanbul, 1995
- Kazgan, Haydar, Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali, Cilt:1, Roma Yayınları, Ankara, 2005a
- Kazgan, Haydar, Galata Bankerleri, Orion Yayınevi, Cilt:1, 2005b

Kazgan, Haydar, Galata Bankerleri, Orion Yayınevi, Cilt:2, 2006

Karal, Enver Ziya, Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856), Yeni Gün Basın ve Yayıncılık, Ekim, 1999

Karamursal, Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989

Karta, Nurullah, 18. ve 19. Asırda Avrupa’da Para, Banka ve Mevduat Alanında Yaşanan Gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu’na Yansımaları, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:28, Sayı:1, 2014

Kıray, Emine, Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993

Koraltürk, Murat, Osmanlı Devleti’nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu, içinde, Osmanlı Ansiklopedisi, Edt. Güler Eren, Cilt:3, Türkiye Yayınları, 1996

Köse, Murtaza, Osmanlı’da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, Erzurum, 2001

Köse, Metin Ziya, Galata’da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720), Tarih Dergisi, Sayı 64, İstanbul, 2016 , sf:73-99

Mantran, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul II, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1990

Mantran, Robert, 17.Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-Robert Mantran içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat,2016

Özdemir, Biltekin, Osmanlı Devleti Dış Borçları: Yüz Yıl Süren Cendere, Remzi Kitabevi, 2018

Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi:1500-1914, İletişim Yayınları, 2015

Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserleri I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016

- Pamuk, Şevket, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017
- Parvus, Efendi, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, Haz. Muammer Sencer, İleri Yayınları, Ekim, 2005
- Parvus, Efendi, Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı, Haz. Filiz Dıǧıroǧlu, Taş Mektep Yayın Atölyesi, İstanbul, 2014
- Paşa, Abidin, Hava Oyunları Osmanlı Borsasında Finansal İşlemler, Yayına Hazırlayan: Celali YILMAZ, Scala Yayıncılık, 2011
- Paşa, Ahmet Cevdet, Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât), Yayına Hazırlayan: Yusuf HALAÇOǒLU, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017
- Sevimay, Hayri, Cumhuriyete Girerken Ekonomi: Osmanlı Son Dönem Ekonomisi, Kazan Kitap AŞ, İstanbul, 1995
- Tabakoǧlu, Ahmet, Türk İktisat Tarih, Dergah Yayınları Tarih Dizisi, Mart 1986
- Tabakoǧlu, Ahmet, Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları, Osmanlı Ansiklopedisi, Edt. Güler Eren, Cilt:3, Türkiye Yayınları, 1996
- Tabakoǧlu, Ahmet, Kültürden Ekonomiye Türkiye'nin Yarını, UTESAV, 2001
- Tokgöz, Erdinç, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 2000
- Toprak, Zafer, İktisat Tarihi, Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti:1600-1908 içinde; sf:219-271, Cem Yayınevi, 2014
- Tunçel, Ahmet Kamil ve Yıldırım, Murat, 1854-1874 Döneminde Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu? Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16 Sayı:1, Haziran, 2014
- Veinstein, Gilles, Büyüklüğü İçinde İmparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-Robert Mantran içinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat, 2016
- Yılmaz, Binhan Elif, Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç, Akdeniz İİBF Dergisi, 4.Sayı, 2002

Yılmaz, Celali, Osmanlı Borsası'nın İşlem Hacmi Ne Kadardı?, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi Sayı: 7, 2014

Zaim, Sabahattin, Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu, Osmanlı Ansiklopedisi, Edt. Güler Eren, Cilt:3, Türkiye Yayınları, 1996

Ziya, Kâzım, “Borsaların Tarihçesi”, içinde, Borsa Rehberi (1928), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, Çev.Ragıp Batumlu, sf.1-16, 1992

